

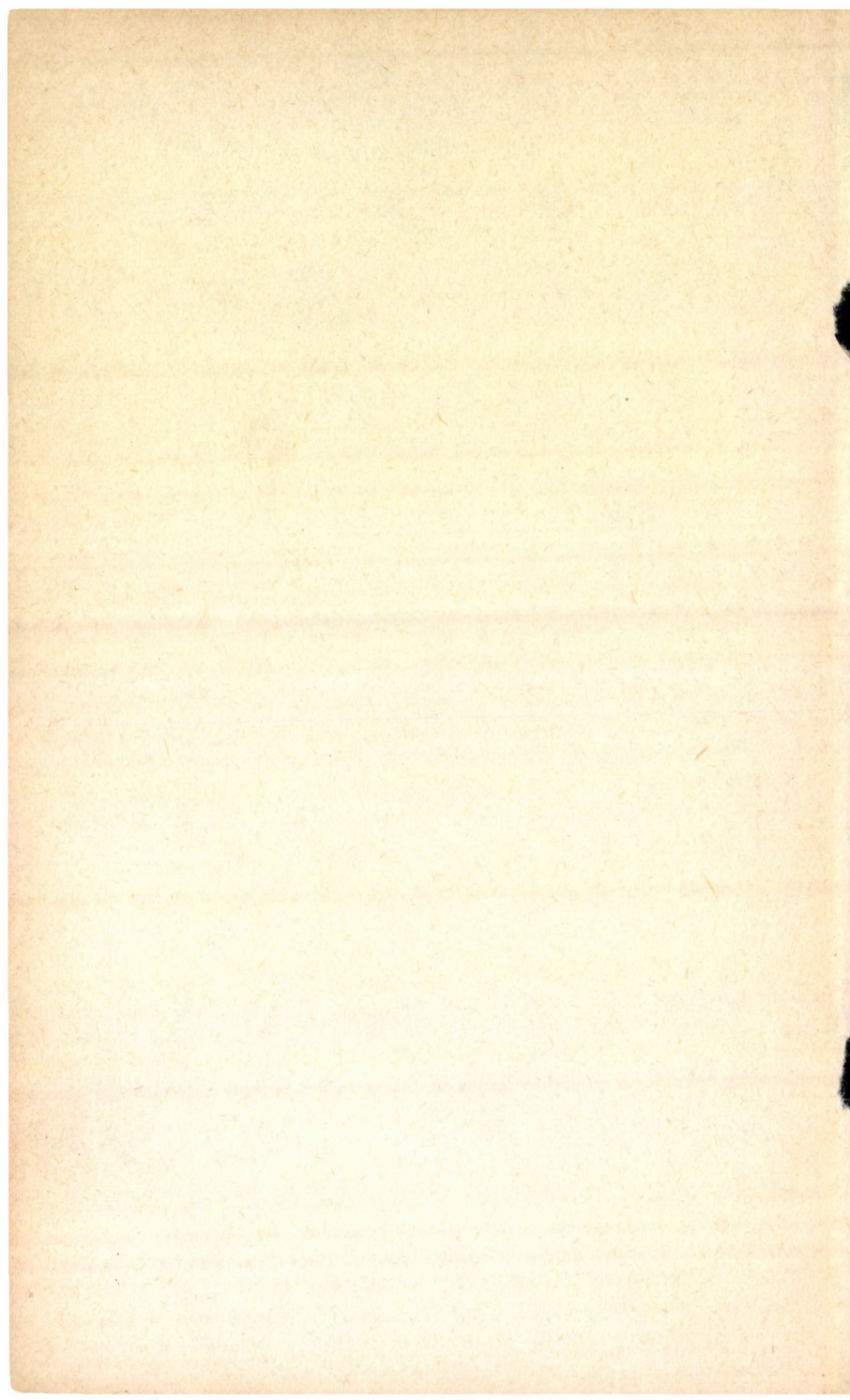
Bibliotheca Comeniana II

COMENIUS KVT

BIBLIOTHECA COMENIANA II.

BIBLIOTHECA COMENIANA II.

Sorozatszerkesztő: dr. FÖLDY FERENC

Szerkesztő: dr. FÖLDY FERENC,
dr. CSORBA CSABA

Megjelentette a MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG
1988-ban, 500 példányban. 5 ív terjedelemben,
B/5 formátuban
Felelős kiadó: dr. FÖLDY FERENC

Készült a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár
sokszorosító műhelyében, 1988-ban
Engedélyszám: 51128
ISSN 0237-6024

BEVEZETŐ

Örömmel teszek eléget a Magyar Comenius Társaság ama kérésének, hogy bemutassam a Bibliotheca Comeniana II. kötetét. Ez a kötet tartalmazza Comeniusnak a lelki tehetségek kiműveléséről 1650. november 24-én Sárospatakon tartott beköszöntő beszédét, amely – úgy vélem – nemcsak kor-dokumentum, hanem ma is érvényes gondolatokat mond el a nevelésről, oktatásról. Comenius nevéhez kapcsolódik Simon Gyula előadása a nagy cseh pedagógus hatásáról a magyar nevelésben. Inkább Sárospatak politikai múltjához kötődik az az előadás, amelyet magam tartottam II. Rákóczi Ferenc bujdosásáról és annak is elsősorban eszmetörténeti jelentőségéről.

A Társaság életéről szóló fejezetben Porkoláb Albert elnökhelyettes köszöntését olvashatjuk, amelyet a Comenius Társaság alakuló ülésén mondott el. Itt találjuk a Társaság alapszabályzatát, valamint a tagok névsorát is.

A kötet arról tanúskodik, hogy megindult a Magyar Comenius Társaság rendszeres munkája és ez nem egyszerűen szervezeti életet jelent, hanem lehetőséget arra, hogy ápoljuk az európai pedagógiának e kiemelkedő hagyatékát és felhívjuk a figyelmet annak magyar vonatkozásaira. Ezen túlmenően szolgálni akarjuk a magyar pedagógia-tudomány fejlődését, a nevelés és oktatás mai problémáinak tudományos feldolgozását, a válaszkeresést mindazokra a kérdésekre, amelyeket a tudományos-technikai és társadalmi fejlődés állít az iskola elé.

Comenius a maga korában korszerűt alkotott, nekünk is korszerűnek kell lenni a XX. század végének értelmében. Ebben a szellemben szeretnénk összefűzni a hagyomány felkutatását a mai feladatok szolgálataival.

Köpeczi Béla

A LELKI TEHETSÉGEK KIMŰVELÉSÉRŐL¹

(A pataki iskola nagytermében 1650. november 24-én
tartott beszéd. Fordította: Ollé István)

Új embert láttok iskolátokban, Ti, előttem is új hallgatók! Mert azt, hogy újnak látszom, mutatja nemcsak a tiszteletes, jeles és tudós, hanem a nemzetes, nemes és tekintetes uraknak is szokatlan, mintegy új dologra való összeseregglése városunkból és környékéről. Azt hiszem, csodálkoztok annak a férfiúnak jelenlétén, akit eszetekbe sem jutott ide várni. Csodálkozom én is, mert nekem magamnak sem jutott ez eszembe. Mit fogunk hát mondani mindkét részen: mi történt? Talán a vígjátékírónak ezt a mondását: „Az istenek velünk, emberekkel úgy bánnak, mint a labdával. Oda dobnak, ahová akarnak”? Vagy talán a prófétának ezt a szavát: „Tudom, Uram, hogy az embernek nincs hatalmában az ő útja, sem az úton járó férfiúnak, hogy lépteit igazgassa” (Jer. 10., 23.)? Gondolattaim és másoknak velem való tervei már néhány év óta bizonyára másfelé voltak irányítva: de íme, másként irányította lépteimet az, aki mindeneket elrendez. Visszatartott nyugattól és északtól, s ide rendelt hozzátok keletre, amikor Lorántffy Zsuzsanna, Erdély nagyságos fejedelemasszonya és a magyarországi részek úrnője – Isten dicsőségét előmozdítani törekvő hősi buzgalomához illően ezt a pataki gimnáziumot, amely az egyházak megreformálásának ebben az országban való megkezdése óta nagy hírű és Magyarország igazhitű iskolái közt az első, nagyobb és jobbá akarván átformálni – ezen oly szent és nehéz ügyről való tanácskozáásra háromszor ismételt legkegyelmesebb levelével² engem is méltóztatott kegyesen meghívni. Én pedig nem szegülhettem ellen az isteni hívásnak (mert hogy isteni hívás volt, elismerték azok, akiknek jóakarátát és beleegyezését megszereznem fontos volt, – magam pedig bensőmben éreztem Istennek rendkívüli hatalmát), sőt azzal, hogy egy időre ide jöttem, rajta leszek, hogy megismerjem, mit akar csekélységemmel véghezvitetni

annak jobbja, akinek szokása, hogy műveiben a világ szemében megvetendőnek tűnő eszközöket használ fel.

Bárcsak ne hamis bizonyítékok alapján mondanám, amit mondok: beigazolódik itt az az ősi mondás, hogy Isten a hasonlót hasonlóhoz vezet. Mert egyrészt jól tudom azt, hogy én, Krisztus alázatos szolgája, komolyan ismerem gyengeségemet, s aggódom is miatta, és hogy vágyódva nézem a világosságnak azokat a szikráit, amelyeket ebben az éghez oly közel levő iskolában a világosság atyja szüntelenül ránk bocsát, és mikor azok bárhonnan lesugároznak, hálás lélekkel fogadom; másrészt kezdem már felismerni, hogy Titeket is megérintett már tökéletlenségtek érzése, és elfogott a jobb, igazabb és teljesebb tudomány után való vágy. Ebből támad az a jó reményem, hogy az így kapcsolódó vágyaktól nem fog elmaradni annak kedvezése sem, aki az őt félő és alázatos férfiaknak óhajaik iránti jóakarátát és útjuknak megmutatását ígérte. (Dán. 9, 25., Zsolt. 25, 10. 13. 15.) Tehát kedves magyaráim, én reménységeim, gondolkozzunk szeretetben Istenről, és a szív egyszerűségében keressük Őt! Mert emberbarát a bölcsesség lelke (Bölcs. 1, 6.). Szereti azokat, kik szeretik őt, és akik buzgón keresik, megtalálják. (Péld. 8, 17.) Hogy pedig ennek keresését már ma megkezdjem, mikor először kell elétek lépnem és hozzátok szólanom: hát figyelmes lélekkel legyetek jelen, és engem, aki a mindkét részen oly nagyon szükséges dologról fogok szólni, jóakarattal hallgassatok! Isten segítségével arra fogok törekedni, hogy ne bánjátok meg, hogy meghallgattatok.

De mi az, ami hozzátok, ily nagy hallgatósághoz méltó, a mindkét részről támadt kívánságoknak megfelelő, és mindannyiunknak, kiket a vállalt dolognak komoly elhártaozással való véghezvitelére buzdítani kell, hasznos lesz? Olyan tárgyat választottam, amely a helyhez, időhöz, személyekhez illő, és amely az önagyságaiktól adott alkalomból legott kínálkozott számomra, s ez a *lelki tehetségek kiművelése*.

Hogy szavaim Isten dicsőségére, s azoknak, akiknek parancsára csinálom jelenleg ezeket, tiszteletére, nekem és nektek tökéletesedésünkre és az ügynek magának is

hasznára szolgáljanak, erről a dologról a következő sorrendben szándékozom szólni.

Először: mi a lelki tehetség, és mi a tehetség kiművelése?

Azután: mi szükség kívánja meg, hogy a tehetségek ne maradjanak műveletlenül, mint az erdős hegységek és az elhagyott pusztaságok, hanem nagy gonddal megműveltessenek, mint a virágos kertek, a szőlő- és faültetvények?

Majd: miképpen végezhető el szerencsésen ilyen kiművelés egy egész nemzetben? Nevezetesen: vajon nemzetekben a tehetségeknek valamely egyetemesebb, teljesebb és jobb kiműveléséről felvetendő gondolatok hasznára lesznek-e az ügynek?

Végül: Mivel látni fogjuk, hogy a kívánságnak nemcsak az okai vannak meg, hanem alkalmi is, hozzáteszem még: miért most, miért itt és miért nekünk, jelenlevőknek illik ezt az óhajtott munkát Isten szent nevében elkezdni minden további halogatás nélkül és nem várva más alkalomra? És mi módon?

Miután ezeket sorjában és a lehető legnagyobb rövidséggel kifejtettem, Istennek és azoknak, kik itt Őt helyettesítik, fogom ezt az egész ügyet ajánlani kegyes és hűséges óhajással.

A „tehetség” szó itt számunkra lelkünknek azt a vele született erejét jelenti, amely által emberek vagyunk, ti. azt, amely minket, Isten képére teremtett lényeket születésünkönél fogva arra képesít, hogy minden dolgot megértsünk,³ a megértett dolgokból a jobbakat válasszuk, a kiválasztottakat buzgalommal kövessük és elérjük, s végül az elérteken tetszés szerint uralkodjunk, s azokat élvezzük, és ezáltal minél jobban hasonlítsunk Istenhez (aki mindent világosan ért, mindent szentül akar, mindent végrehajt hatalmával, és mindeneken dicsőségesen uralkodik). Akarjátok ezt pontosabban hallani? Halljátok!

Az emberi szellemnek négy része vagy foka, vagy tehetsége van. Az elsőt észnek nevezzük, minden dolog tükrének, az ítélőképességgel, minden dolog élő mérlegével és az emlékezettel, a dolgok tárházával együtt. Második helyen van az *akarat*, minden dolog bírója, kiválasztója és parancsolója. Harmadikon a *mozgató tehetség*, minden határozat végrehajtója. Végül a *beszéd*, mindenkinek a

tolmácsa mindenkire. Ennek a négy tehetségnek testünkben ugyanannyi székhelye és szerve van: az agy, a szív, a kéz, a nyelv. Az agyban van az ész műhelye. A szívet, mint palotáját, királynőként az akarat lakja. A kéz, az emberi szorgalom szerve, csodálatos dolgok alkotója. A nyelv, a beszéd mestere, a különböző testekbe zárt és egymástól elkülönített különböző elmék közvetítőjeként több embert egyesít a tervek és munkák szövetségébe. Így alkotott minket Alkotónk! Így zárta be erre a négy fő helyre a maga kisebbik világának erőit! Így teljesítjük mi magunkban az isteni kép minden munkáját! Az ész ugyanis a maga mozgékonyásával eget és földet beszárgul, értelmével mindent leigáz, ítélő képességével mindent megkülönböztet, az emlékezet tárházába mindent elraktároz. Az akarat elhatározásának szabadságánál fogva mindenből kiválasztja magának azt, ami tetszik, elutasítja azt, ami nem tetszik, és mindennel szemben királyi hatalmat gyakorol. A kéz – az ész terveit követve és az akarat határozatait végrehajtva – új műveket hoz létre, s éppen csak hogy új világot nem teremt. A nyelv végül a kigondolt, megparancsolt és megtett (vagy a kigondolandó, megparancsolandó és megteendő) dolgokat is, ahol szükséges, megbírálja, és saját színcével festi be, fényről fényt szór, és azt megsokszorozítja, s egyikről a másikra viszi át.

Értitek tehát, kedves hallgatóim, hogy a szellemi tehetség az bennünk, ami által mi Isten képei, azaz kis istenek, vagyis emberek vagyunk? Azt hiszem, világos már előttetek, hogy mi a tehetség kiművelése. Amilyen értelemben azt mondjuk az emberről, hogy műveli földjét, kertjét, szőlejét, valamilyen mesterségét, végül testét, ugyanolyan értelemben mondjuk, hogy műveli lelkét vagy tehetségét, azzal ti., hogy minden dolgot alkalmassá tesz és elkészíti a maga használatára, és azt úgy készíti el, élesíti, csiszolja és díszíti, hogy céljának teljesen megfelelő legyen, és hasznát a munkában a lehető legjobban bizonyítsa. Így jól művelt szántóföldnek, kertnek, szőlőnek azt mondjuk, amelyik sok és jó termést és gyümölcsöt ad. Kiművelt mesterség az, amely műveit könnyen és ízléssel alkotja meg. Kiművelt test az, amely tisztán van tartva, jól táplálva, egészséges színű és munkára ügyes. Ugyanígy kiművelt az a tehetség, amely először: alkal-

massá tétetett, hogy sokat gondolkodjék, és mindenbe élesen behatoljon; másodszor: pontosan tud különbséget tenni dolog és dolog között; a jót mindenütt kiválasztani és követni, a rosszat mindenütt megvetni és kikerülni tudja; harmadszor: törekszik a legrendesebb munkát végezni; negyedszer: képes szépen és gondolatokban gazdagon beszélni, hogy a bölcsesség fényét bőven árássa, és így a dolgokat és az elméket szépen megvilágítsa.

Meg akarod tehát ismerni a jól kiművelt embert? Figyeld annak tetteire, mozgására, beszédére, még hallgatására is; ugyanúgy járására, ülésére, testtartására, szemére, kezére és bármi dolgára; mindenütt ki fog tűnni az illendőség, méltóság és kedvesség, és mindenütt hasonló lesz önmagához, egészen sima és kerekded. Munka közben akarod őt látni? Minden könnyen halad kezében, mert mindent okosan, előre megfontolt és célszerű terv szerint végez. Beszédét akarod hallani? Bármily dologról ügyesen fog beszélni, mert mindenhez ért. Ha viszont hallgatnia kell, hallgatásában olyan okosan és illendően tud mértéket tartani, hogy még ha hallgat, akkor is tanulhatsz tőle. Ha embertársaival társalog, csupa szeretetreméltóság; de ha valaha emberi társaság nélkül kellene élnie, akkor sem lenne egyedül, mert telve van jó gondolatokkal, és önmagában is elgyönyörködik. Az élet javai és bajai között úgy viselkedik, hogy ez maga bizonyítja: ismeri a dolgok különbségeit, és a hasznosat meg tudja különböztetni a haszontalantól. Dolgai kívánsága szerint folynak. Nem ragadtatja el magát, nem fuvalkodik fel, nem dölyfös. Szomorúság éri? Ugyanolyan. Nem merül el, nem esik össze, nem esik kétségbe. Egyszóval: „Aki bölcs, számtalan szerepre alkalmas” – mondja a költő; mi azt mondjuk: „Aki bölcs, minden haszonhoz és kárhoz alkalmazkodik.”

Ha mármost egy tökéletesen művelt egész nemzetet láthatnál, mindnyájukat vagy legtöbbjüket bizonyára olyanak találnád, amilyenek az egyeseket leírtam. Ha azt akarjátok, hogy ezt bővebben is kifejtsem, megteszem, mégpedig úgy, hogy állandóan szembeállítom őket a műveletlen és, mint mondani szokták, barbár népekkel.

1. A művelt emberek valóban emberek, azaz emberiek erkölcsükben; a barbárokat vagy állati durvaságuk teszi

undorítóvá, vagy vadállati vadságuk kegyetlenné, úgy-hogy emberi alakjukon kívül (és azonkívül, hogy beszélnek s nem bögnék) alig lehet bennük valami emberit találni.

2. Ha egy jól művelt nemzetnél azt a rendet nézed, amelyet köz- és magánügyeik intézésében mutatnak, minden az órához hasonló, amelyben egy megmozgatott alkatrész mozgat mindent: az egyik kerék mozgatja a másikat, mégpedig szám, nagyság és súly szerint.⁴ A barbároknál minden olyan, mint a feloldott rőzseköteg vagy a homok mész nélkül.

3. Ha a kölcsönös kötelességeket nézed, művelt nemzetben mindenki szolgál mindenkinek, mindenki megteszi a maga helyén azt, ami neki magának és másoknak is hasznára szolgál. A barbároknál senki sem alkalmazza magát vagy munkáját a másikhoz, minden széthúzóan s így kölcsönös akadályokkal és zavarral történik.

4. A művelt népeknek a világ minden eleme adózik, még a föld mélye sem rejtheti el előlük kincseit (az ércet, a követ és a drágaköveket stb.). A műveletlenek számára ezek mind hiába vannak, mert sem a természetet leigázni, sem emlőjét szopni, sem ajándékait felhasználni nem tudják, még ha önként nyújtaná is azokat. A legkedvezőbb éghajlat, a legtermékenyebb föld, a hajózásra legalkalmasabb folyók kihasználatlanul maradnak, mint az amerikai népeknél látható, akik barmok módjára élnek lé oktalan életüket.

5. Művelt nemzetek nem engedik, hogy a földből valami kihasználatlanul heverjen, vagy valami anyag haszontalanul elvesszen, a fákat és fadarabokat, a köveket és kővecseket, még a homokot és az utcák szemetét is összegyűjtik, és meghatározott célokra felhasználják. A műveletleneknél mindent műveletlennek, szennyesnek, piszkosnak, rothadónak és pusztulónak fogsz találni.

6. Ezért azoknál még a természetnél fogva legtermékenyebb vidékek is, amelyeken semmi sincs homokon, sziklákön, mocsarakon és tocsogókon kívül, úgy meg vannak művelve, hogy paradicsomnak látszanak. A műveletleneknél pedig még a paradicsomi külsőt mutató vidékeket is (ahol azt gondolnád, hogy Ég és Föld házasodott egybe) szenny borítja, s így elvesztik szépségüket.

7. Innen van az, hogy a művelt nemzetek nemcsak az élet mindenféle szükségés dolgában bővelkednek, hanem kényelmük és gyönyörúségeik is bőségesen vannak, míg a műveletleneknek alig van annyijuk, hogy életüket fenn-tartsák, s barmok módjára durva eledelen tengődnek.

8. A műveltek a jövőre is gondolnak, és az élet szükségés dolgairól előre gondoskodnak, gondolnak még esetleges lehetőségekre is, ha ínséges esztendő, ellenséges betörés, döghalál vagy más betegségek sújtánák őket; ezekkel teli csüireiket, fegyverraktáraikat és gyógyszertáraikat állítják idejében szembe. A barbárok nem gondoskodnak okosan az életről, egészségről és biztonságról, napról napra esetlegesen élnek, számukra minden váratlan és véletlen.

9. A művelt nemzet díszes és pompás ruházatával is mutatja szellemének fényét, mert összesen és egyenként, kicsinyek és nagyok, nemesek és nem nemesek ha nem is ékesen, de tisztán vannak öltözve, míg a műveletlenek meztelenek vagy félmeztelenek, rongyokban vagy rongyos ruhában járnak, piszkosak, sápadtak.

10. A kiművelt nemzetnek fényes, népes és mesterművekkal teli városai vannak; a műveletlennek ezek helyett csak pusztaságai; vagy ha valamit városnak nevez, az csak kunyhók és szenny.

11. A művelt nemzetek tartományaikat és ezekben a városokat, falvakat, házakat, az egyes családokat s végül önmagukat is a törvények kötelékeivel úgy tartják a rend korlátai között, hogy azokat büntetlenül senki sem hághatja át. A műveletleneknél vagy rosszul művelteknél a szabadság helyett szabadosság van; ami tetszik nekik, azt merészelik tenni, féktelenek mindennel szemben.

12. Ezért azoknál minden biztos, bátorságos, nyugodt és békés; ezeknél lopás, rablás és erőszak uralkodik. Így nincs náluk igazi biztonság, minden tele van csalással és fenyegetéssel.

13. A valóban művelt nemzetnél még a parasztokból is hiányzik a parasztos durvaság, annyira áthat mindent az erkölcsök városias finomsága. Ezzel szemben a műveletleneknél még a városiak is parasztosak, a városiasság sem más, mint parasztos nyersesség.

14. Művelt nemzet fiai az idegenek iránt nyájasak, az

utat az ismeretleneknek szívesen megmutatják, a hozzánk betérők iránt emberséget mutatnak, és vigyáznak, hogy valami kellemetlenséget ne okozzanak nekik. A barbárok az ismeretleneket vagy megfutamítják és elűzik maguktól, vagy maguk futnak el, vagy legalábbis az érintkezéstől rettentik el őket barátságtalan viselkedésükkel.

15. Jól művelt nemzeteknél naplopó embereket és erőszékes koldusokat nem tűrnek meg, s ilyenek nincsenek is; minden állam rendben tartja polgárait, és gondoskodik szűkölködőiről. A barbárok közt seregével vannak naplopók; mivel ezek koldulásból vagy lopásból, vagy rablásból, vagy nyomorogva és koplalva élnek, zavarok és bajok keletkeznek. Ha pedig ezekkel a bajokkal szembe szállnak, erőszakkal szállnak velük szembe. Minden tele van szolgasággal, elnyomással, büntetéssel és kínpaddal.

16. A műveltek a szabad mesterségekben⁵ gyönyörűséget lelik, és szívesen is foglalkoznak azokkal; azt óhajtva, hogy azok közül egy se legyen előttük idegen, megszámlálják a csillagokat, megméri az eget, a földet, a mélységeket és sok egyebet; azt akarják, hogy tudtuk nélkül sehol semmi ne történjék még a föld, a víz és a levegő legtávolabbi vidékein se. Ismerni akarják a századok folyását, milyen messzire vagyunk a kezdettől, s milyen közelre kell várni a véget, hogy szemük előtt tartva a múltat, megjavítsák a jelent a jövő hasznára. A műveletlenek mindezeket és még magukat sem ismerik, nem törődve azzal, hogy honnan jöttek, hová mennek, mi történik velük és a körülöttük levő dolgokkal; így nem ismerve a múltat, a jellel szemben balgák, a jövőre készületlenek.

17. A művelteket gyönyörködteti Orpheusz citerája,⁶ és szívesen foglalkoznak az isteni muzsikával, hogy a zenei harmónia kellemétől elragadtatva, Dávid és Salamon példájára annál jobban figyeljenek mindenütt rá. A műveletlenek annyit értenek hozzá, mint a szamar a lanthoz; ha valami hangot hallani közöttük, az a részek éktelen dudanyikorgatása vagy az esztelenül táncolók parasztos kurjongatása.

18. Végül a műveltek magukban világossággal, okossággal, jóakarattal és jó lelkiismerettel eltelve, Istennel és önmagukkal megelégedve, kincseiknek örvendve béké-

sen élnek. A műveletlenek magukban semmit nem bírva, teljesen önmagukon kívül élnek, és dolgok helyett árnyképek után kapdosva, gúny tárgyává lesznek, pusztulóban vannak, és végre elvesznek. De bár elvesznének csak, és ne zuhannának ezzel a halállal már életükben az örök halálba! De mert szükségszerűen történik, hogy a nemember emberek céljuktól, a boldog élettől elessenek, jobb lett volna nekik nem születniük, vagy legalábbis nem embernek, hanem baromnak születniük, mintsem embernek születniük, de az emberségre semmiféle emberi műveltséggel el nem iutniuk.

Remélem, kedves hallgatóság, hogy megértették, mit jelent az, hogy az ember vagy a nép művelt, és hogy miben különbözik a műveltek a műveletlenektől. Ezenkívül azonban azt is szemünk előtt kell tartanunk, hogy az emberi műveltség csúcspontja a jámborság vagy az Isten féltelme, amely mint a bölcsesség koronája magasztaltatik (Sir. 1, 22.). Enélkül a legműveltebb is a legműveletlenebb lesz. Az Isten ugyanis a gonoszokat mind ostobáknak nevezi, és úgy tekinti őket mint az állatokat (Zsolt. 49, 21. és 94, 8.). „Bölcsök arra – úgymond az Isten –, hogy rosszat cselekedjenek, de jót tenni nem tudnak” (Jer. 4, 22.). És amikor azt mondták, hogy okosok, ostobák lettek (Róm. 2. 22.). Majd ismét: „Miként mondhatjátok: mi bölcsök vagyunk, és az Úr törvénye velünk van? Hiszen az Úr igéjét elvetették, és semmi bölcsesség sincs bennük” (Jer. 8, 8–9.). Az ilyen bölcsességet nevezi az apostol földinek, testinek, ördöginek (Jak. 3, 15.), mert Hágár fiai (e testi emberek) csak a földi bölcsességet keresik, mint a föld kereskedői, mesemondói és a mesék értelmének magyarázói, az (igaz) bölcsesség útját nem ismerik meg, és annak útjaira nem is emlékeznek (Bár. 2, 3.). Minthogy Európa legműveltebb nemzetei között is vannak olyanok, akik nem az Isten, hanem a Sátán képére vannak kiművelve, előre kell benneteket, kedveseim, figyelmeztetnem, hogy senkit közületek a műveltség szó félre ne vezessen, mert az éppúgy jelöli a rosszra, mint a jóra való kiművelést. Jobb ki nem művelődni, mint világi hívságokra, gögre, csalásra, álnokságra, gonoszságra és képmutatásra kiművelődni; és jobb lenne, ha inkább tudatlan, de egyszerű és istenfélő maradna a nép (amilyenek

az első századok, a pátriárkák századai voltak), mintsem hogy úgy legyen művelt, ahogyan a világ művelődik. Minthogy azonban az állati tudatlanság Isten nem ismerését és a jobb dolgok megvetését hozza magával, s másrészt az igaz ismeret út Isten megismerésére; őt pedig amenyire megismerjük, annyira szeretjük: szűnjék meg a szónak helytelen használata, és használjuk azt helyesen.

Az emberek igazi és üdvös műveltségéről még ezeket fűzöm az eddigiekhez: Senki sem tehető műveltté művelés vagy kiképzés, azaz szorgalom és fáradozás nélkül. Ha valaki azt mondaná vagy gondolná, hogy a tehetség Isten adománya és jobbjának műve bennünk – s tökéletesítheti-e az ember Isten műveit? – annak ezt felelem: Istennek azokat a műveit, amelyeket hatalmunkból kivett az Alkotó, mi nem tudjuk megváltoztatni, még kevésbé tökéletesíteni. Ilyenek a világ alakja, a csillagok pályája, az időjárás és hasonlók. De amit kezünk és lelkünk hatalmába adott, azokat hatalmuk alá vetette, úgyhogy belátásunktól függ azokat használatunkra alkalmassá tenni, azaz áthelyezni, átalakítani, átcsiszolni, azaz tökéletesíteni. Értsd a köveket, érceket, füveket, fákat, állatokat és saját testünket is. Hasonló módon a tehetséget is, az elmét, az akaratot, a kezet és a szívet. A bölcs építő azt akarta, hogy a mi feladatunk és kötelességünk legyen ezeket tökéletesíteni, hogy bármelyikük helyesen kicsiszolva ragyogjon, és saját feladatára alkalmas legyen. Ha ugyanis bármit abból, amit nekünk adott, vagy akár saját magunkat a hatalmunk alól kivett volna, már megkisebbitett volna bennünket abban a méltóságban, amellyel (tudniillik a saját képmásával) felékesített. De megkisebbiteni nem akart, tehát meghagyta a magunk felett való szabad rendelkezést, hogy magunkat így vagy úgy átfőrmáljuk, és az ő segítségével tökéletesítsük. Műveltségre van tehát szükségünk, hogy azzal magunkat képessé tegyünk minden dolog helyes megértésére, akarására, megtevéseire és szóbeli kifejezésére, hogy így végre értelemben, akaratban, kézben és nyelvben példaszerűvé válva, valóban embereknek nevezessünk. Vedd el a lélek műveltségét, és látni fogod, hogy az emberek esznek ugyan és kövérednek hasban, lélekből azonban soványodnak; egészségesek testben, de betegek lélekből; ragyog a bőrük, de

lelkiismeretük szennyes. Mert mi más lehet az embernek mint földi teremtménynek állapota, mint a más földi teremtményeké? Nézd a sugárzóan ragyogó gyémántot a király koronájában vagy a fejedelem ujján! Azt hiszed, ilyennek született? Tévedsz, ha ezt hiszed. Mikor születik, piszkos, homályos, fénytelen; ha a földön heverne, nem vennéd fel: hogy ragyogjon, vakarni, dörzsölni, vézni, fűrészelni, egyengetni, faragni, reszelni, különféle képpen simítani és csiszolni kell. Hasonlóképpen a durvább kövek, a sziklák azért adattak, hogy házak, tornyok, falak és oszlopok emelésére és hasonló célokra szolgáljanak, de nem szolgálnak arra, hacsak kezünk ki nem vágja, meg nem faragja és szilárdan fel nem állítja őket. Így az érceket is, amelyek életünk különös szükségleteire alkottattak, ki kell ásni, meg kell olvasztani, meg kell tisztítani, különféle képpen önteni és kovácsolni is kell, enélkül kevesebb hasznunkra lesznek, mint a föld sara. A növényekből van ételünk, italunk, orvosságunk, de csak úgy, hogy a füveket és gabonákat el kell vetni, meg kell kapálni, le kell aratni, ki kell csépelni, meg kell őrölni, apróra kell zúzni; a fákat el kell ültetni, nyesni, trágyázni, gyümölcsüket le kell szedni, és meg kell aszalni; még sokkal jobban elő kell készíteni egy vagy más módon azt, amelyet a gyógyászatban vagy az építkezésben használunk fel. Az állatok, amelyek élnek és mozognak, úgy látszik, saját maguk fenntartására elégségesek; de ha munkájukat fel akarod használni azokra a szolgálatokra, amelyekre átengedtetek, nem teheted azt azok előzetes begyakorlása nélkül. Íme a ló háborúra, az ökör húzásra, a szamar teherhordásra, a kutya házörzésre és vasdászásra, a sólyom és az ölyv madarászásra alkalmas természete szerint, de semmit sem fognak érni, hacsak nem szoktatod rá mindegyiküket a maga munkájára. Így az ember is alkalmas teste szerint a munkára, mégis azt látjuk, hogy pusztá alkalmasságán kívül semmi sem született vele. Lassanként kell megtanítani ülni, állni és járni, sőt enni és inni sem tud, ha meg nem tanítják rá. Honnét lenne elménknek, akaratunknak, kezünknek és nyelvünknek az az előjoga, hogy minden előzetes készület nélkül feladatait pontosan teljesítse. Ezt még elgondolni is képtelenség, hiszen minden teremtett dolognak az a törvénye, hogy a semmiből vegye kezdetét,

fokozatosan emelkedjék és tökéletesedjék mind lényege, mind cselekedetei tekintetében.

Szükséges tehát általában minden tehetséget kiművelni, hogy mindenki, aki embernek született, tanuljon meg emberként élni. Elsősorban mégis azokat kell kiművelni, akiket a többieknek tükörképül, zsinórmértékül vagy támaszul kell adni, azaz valamilyen emberi társaság vezetésével kell megbízni a családban, az iskolában, a városban és az államban. De azokat is tanítani kell, akiket a természet alárendeltségre jelölt ki, hogy okosan tudjanak alárendeltek lenni és a rendnek engedelmeskedni. Szükséges csiszolni a nehézfejúeket is, hogy mesterségesen segítsük őket némi előhaladásra. Szükséges a tehetségeket is, hogy elméjük szerfeletti mozgékonyásával rosszba ne rohanjanak, vagy csapongó gondolatokba el ne merüljenek. Szükségük van művelődésre a jó természeteknek, hogy a rosszaságtól megóvassanak, de ugyanúgy szükségük van rá a rossz természeteknek is, hogy a természet hibái kijavíttassanak; amint Szókratésszal történt,⁷ aki maga bevallja, hogy rossz és bűnre hajló természetét a jótékony nevelés térítette a helyes irányba. Egyszóval: mint a jó föld, ha helyesen művelik, paradicsom lesz, ha pedig elhanyagolják, szomorú pusztaság, telve csalánnal, tövissel és kígyóval, úgy a tehetségek is, ha helyesen művelik őket, anyagi természetekhez lesznek hasonlók, sőt magához Istenhez, akinek képét viselik, elhanyagoltan pedig közel jutnak az állatokhoz, vagy ösképüktől teljesen elfordulva – jaj! – magukhoz a tisztátalan lelkekhez. A tehetségek kiművelése tehát, amely egyedül képes bennünket Isten hasonlóságára felemelni, a világ minden gazdagságánál, tisztiségénél, gyönyörénél és mindannál, amit kívánni lehet és szokásos, inkább szükséges az embereknek, és ezért mindennél jobban kívánatos.

Most már az a kérdés, lehetséges-e, hogy a tehetségek kiművelése egy egész nemzetben elterjedjen, és mi módon érhető el ez könnyen egy még nem eléggé művelt népénél. Én bizony nem tudom, miért akarja valaki a lehetőséget kérdéssé tenni, amikor erre már tényleges bizonyítékok vannak, ti. a már finoman kiművelt sok nemzeté, habár talán a műveltség teljességéig aligha jutott el bármelyik is. De nyilvánvaló, hogy teljesen ki lehet művelőd-

ni, ha teljes vággyal és komolyan foglalkoznak e dologgal, mert nem nehéz, még kevésbé lehetetlen bármely dolgot eljuttatni oda, ahová saját magától hajlik, ha eltávolítjuk az akadályokat, és a természetes hajlamot okosan irányítjuk. Bizonyára nem nagy művészet madárból madarat, lóból lovat, vízből vizet, kőből követ csinálni (azaz elérni, hogy a madár repüljön, a ló fusson, a víz folyjon, a kő ott és úgy feküdjön, ahogy és ahol akarod), tehát emberből embert csinálni sem, ha értesz hozzá. Mert valamennyi ember egy és ugyanazon természettel bír; ha egyet ismeresz, mindet ismered, ha egyet ki tudsz művelni, mindet ki tudod. Sőt másoknak irányítása nélkül a jobb természet ösztöne folytán soknak sikerül az, hogy önmagában megtalálja a tanítót és tanuló, a tanulmányt és a tanulmány útját vagy módszerét. Az autodidaktákat értem, akik idegen vezetés nélkül lesznek tanultak, becsületesek, szorgalmasak és ékesszólók. Igaz, hogy nem mindenki ilyen szerencsés, soknak tompább természet jutott. De igaz az is, amit Horatius mondott: „Senki sem vad annyira, hogy meg ne szelídhülhetne, ha türelmes füllel fordul a tanulás felé”, mert – mint Ovidius⁸ tartja – a szabad művészetek hűséges tanulása megszelídíti az erkölcsöket, és nem engedi elvadulni. Valóban így van. Ki mint ember születik, embernek születik, azaz lelkes szántóföldnek (mint alexandriai Kelemen⁹ mondta). Mivel tehát (amint Hippokratész¹⁰ hozzátette) amilyen a mag viszonya a földhöz, ugyanolyan a tudományoknak is az emberi tehetséghez: amint nincs oly terméketlen föld, amely megművelve valami magot be ne fogadna, és termést ne hozna, úgy alig van teljességgel terméketlen tehetség, csak szorgalmasan műveljék meg, csak ne mellőzzenek el semmi segítőeszközt. Az egyetemes művelődést szolgáló ilyen segédeszköz nyolc van. Felsorolom azokat, ti pedig – kérlek – figyeljete! Látni fogjátok, hogy mindenekfelett szép, lehetséges és könnyű dologra beszéllek rá titeket.

I. Az első az, hogy a tehetségek szerencsés kiműveléséhez a szülők és ápolók lerakják az első alapot, gondosan ügyelve arra, hogy (életük, egészségük, érzékeik és erkölcsaik tekintetében) gyermekeiket semmi ártalom ne érje. Erről a dologról sokat kellene beszélnem, de nem tartozik ide. Már tizennyolc évvel ezelőtt egy külön könyvet írtam

erről a tárgyról, és (*Anyai iskola címen*)¹¹ kiadtam német és lengyel nyelven. Ebben leírom, hogy mik a szülők kötelességei gyermekük iránt, mielőtt nemzenék, amikor méhükben hordják, amikor világra hozva látják, amikor zsenge korukban gondozzák, hogy elsősorban és legfőként önmaguk azt tönkre ne tegyék gondatlansággal, vagy túlzott gyengédséggel meg ne rontsák. Ez a tehetségek igazi kiművelésének a szegletköve, a közboldogság első alapja, ha helyesen végzik.

II. Második helyen a nevelők vannak; a szülők az ő hűségükre azzal a céllal bízzák fiaikat, hogy egy alkalmat sem mulasztva el arra, hogy a zsenge, de már elevenségre hajló tehetségekbe a jóságot csepegtessék, a tisztesség példáival járjanak előttük, mutassák meg nekik minden ügyes cselekedet és a finom beszéd mintáit, őket Isten képecskéivé formálják, és ezeket az istenszobraikat ügyesen alakítsák. Ennek a dolgnak nagy haszna van, ha okosan csinálják, mert ez az első korszak olyan, mint a viasz, mindenre hajlik; amit csak látnak, akár jó, akár rossz, majomként utánozzák. Ezért nagyon igaz az a mondás, hogy egész életünkben olyanok vagyunk, amilyené a gyermekkori nevelés tett bennünket.

III. A közös nevelésnek harmadik eszköze a közös iskolák mint a közös emberi műveltség műhelyei. Itt lelkiismeretes és a közösség tekintélyével felruházott tanítók világosan megmutatnak a gyermekeknek mindent, amit tudni, hinni, elbeszélni és megtenni szükséges, és itt minden jónak buzgó és állandó gyakorlása kialakítja és megerősíti bennük a tudás, bölcsesség, erény és ékezőszólás képességét. Ez kellemesen történik, ha a tanítók igyekeznek olyanok lenni, amilyeneknek tartják őket: mozgó könyvtárak és mindannak, amit tenni vagy kerülni kell, élő példaképei, akiket könnyű és biztos utánózni. Mert könnyű dolog helyesen követni azt, aki helyesen megy elöl; amilyen a vezér, olyanok azok is, akiket vezet. Szerencsés az a nép, amelyet sok jól rendezett iskolában oktatnak.

IV. Az egyetemese műveltség negyedik eszköze – iskolában és iskolán kívül – a jó könyvek, amelyek a dolgok bővebb megismerését, az erények sokféleségét és az ékezőszólás folyamait öntik a lelkekbe. A jó könyv, mondom,

ha valóban jó, és bölcsen van megírva, valóban a tehetség köszörűköve, az ítélőképesség ráspolya, a szem kenőcse, a bölcsesség tölcse, mások gondolatainak és tetteinek tükre, a mieinknek irányítója. Ha egy nemzet népessége bőven el van látva ilyenekkel, fényleni fog. Megismétlem: Ha egy nemzet népessége bőven el van látva jó könyvekkel, fényleni fog.

V. Következik a tehetségek élesítésének ötödik eszköze, a tudós, jámbor, szorgalmas és ékesszóló emberekkel való gyakori társalgás, aminek rejtett és igen hatásos ereje van arra, hogy minket jobbá alakítson. Helyesen mondják ugyanis: Miként az, aki a napon sétál, bár más okból sétál, megmelegszik, és ha sétáját folytatja, meg is barnul, úgy az is, aki (akár jó, akár rossz, tanult vagy tanulatlan, bölcs vagy ostoba) emberekkel társalog, azoknak tehetségéből és jelleméből még öntudatlanul is átvesz valamit. Gondoskodni kell tehát arról, hogy a nemzet ifjúságát, amelyet művelnek akarunk, távol tartsuk a rossz társaságtól, viszont bocsássuk állandóan tanult, jámbor, erkölcsös és szorgalmasan munkálkodó férfiak társaságába: így lehetetlen lesz nem csiszolódnia. Ezért a különböző nemzetekben sok bölcs király és a haza más vezetői azt akarták, hogy vagy máshonnan hívjanak fiaikhoz bölcs férfiakat, vagy elküldjék őket azokhoz, és ott ne napokig vagy hónapokig, hanem évekig éljenek és csiszolódjanak.

VI. De nem elegendő bölcs férfiak társaságában élni: magukat az ifjakat kell gyakorolni az állandó tevékenységben, hogy megszokják azt, hogy egész életüket cselekvően kell eltölteniük; csak akkor lesznek mesterek, ha a gyakorlat teszi őket azzá. Hiszen hogy ne tévedjen, azt mindenki csak gyakori tévedésekből, a tévedések felismeréséből és kijavításából tanulja meg, csak alkotva leszünk alkotókká. Ilyen iskolából, zsenge gyermekkortól kezdve folytatott tevékenységből származott egykor Hannibál hadi tudománya,¹² mert gyermekkorában mindjárt követte atyját a táborba, és egész életében csak katonáskodott; Nagy Sándort¹³ is a tapasztalat képezte ki és más régi férfiakat is. De miért emlegetem én a régi dolgokat? A velenceiek és a belgák manapság másokénál jobban magasztalt bölcsessége és birodalmuk boldogsága ma sem származik semmi másból inkább, mint abból, hogy fiaikat első

éveiktől kezdve gyakorolják a tevékeny életben és az államügyekben. Ott egy nemesnek, bárónak, grófnak, szenátornak, de még a dózsénak fia sem juthat másként tisztésre, csak fokról fokra; hazájuk szolgálata nem másutt kezdődik, mint a legalsóbb tisztségnél (együtt bármely legalacsonyabb rendű emberrel). Így lesznek serények, mindnyájan mindenre alkalmasak. És nem juthatnak magasabb tisztésre, csak ha az előbbieket pontosan ismerik. Senkinek sem engedik meg, hogy lustálkodják, hogy a föld haszontalan terhe legyen.

VII. A tehetségek közös kiművelése előmozdításának hetedik eszköze: maguk a bölcs tisztviselők az ő lelkiismeretes, aggódó gondoskodásukkal (hogy az alattvalók számára legyenek iskolák, az iskolák számára tanárok, a tanárok számára tanulók, a tanulók számára könyvek és más szükségesek, és mindenki számára csendes nyugalom és közbéke). Így gondoskodtak népükről Dávid, Salamon és Jozafát¹⁴ és más jámbor királyok. Antonius Pius, a legbökezűbb római császár¹⁵ is fizetést rendelt a tudomány művelőinek az egyes tartományokban (még a legtávolabbiakban is). Nagy Károlyról¹⁶ olvassuk, hogy mikor hozzá mint Gallia választott királyához Skóciából két bölcselő jött, és kérdésére, hogy mit akarnak, azt válaszolták, hogy az új királynak új ajándékot, bölcsességet hoznak, a király megkérdezte: „Miféle bölcsesség az?” Ezek bölcselői őszinteséggel azt válaszolták, hogy ők azt hallották, országa híjával van az iskoláknak, és nem törődik a tudományokkal; eljöttek tehát, hogy tanácsokkal szolgáljanak az iskolák felállításához. Az uralkodó elfogadta tanácsukat, és megalapította a párizsi akadémiát, majd több iskolát is. Innét ered a francia népnek, Európa legműveltebb népének a fénye. Ó, bár támasztana Isten ilyen Nagy Károlyokat, Antoniusokat, Justinianusokat,¹⁷ Konstantinokat,¹⁸ Jozafátokat, Salamonokat és Dávidokat minden még műveletlen nemzetben, hogy az egész földkerekség a művelletlenségből a műveltség fényébe léphessen át.

VIII. Végül a tehetségek kiművelésének utolsó, de mindennél szükségesebb eszköze Isten kegyelme. Azé az Istené, mondom, akinek akarata nélkül semmi sincs az emberben; aki egyedül képes megnyitni a vakok szemét és megadni, hogy ne legyünk olyanok, mint a lovak és öszvé-

rek, amelyeknek nincs értelmük (Zsolt. 32, 8. 9.). Ő az egyedüli világosság, aki megvilágít minden e világra jövő embert; bár a sötétség ezt a világosságot nem fogadja be, azaz vonakodik attól, hogy befogadja, és tőle megvilágíttassék. Nekünk tehát csak azt az egyet kell megtennünk, hogy kívánjunk megvilágosíttatni, és tekintetünket ama fény felé fordítva fogjuk fel annak a fénynek a sugarait, és mi is nemsokára fényben leszünk. Ez az odafordulás egyrészt könyörgéssel és segítségül hívással történik, mint Salamon tette, másrészt abban a törekvésben, hogy lelkünket és testünket tisztán őrizzük meg a bűntől: mert a bűnös lélekbe nem tér be a bölcsesség lelke (Bölcs. 1, 4.). Amelyik nemzetet tehát az értelem és erkölcs fényére kell kiművelni, attól szükségképpen el kell távolítani azokat az akadályokat, amelyek közénk és Isten közé helyezkedve az elmék fogatkozását eredményezik; ilyenek a földhöz és a földi dolgokhoz való ragaszkodás, az égi dolgok elhanyagolása, azután a bűnöknek lelket bemocskoló és elhomályosító szennye, végül az imádságban és a vallás gyakorlásában való restség. Ha az evangélium szolgálai azon fognak fáradozni, hogy mindezeket távol tartsák, és nem fogják elmulasztani, hogy az embereket az álomkórból felébresszék, a jobbak utáni vágyra feltüzeljék, azokat a jobbakat nekik megmutassák, és könyörgésekkel és sóhajokkal Istentől ezeket kérjék, könnyű lesz Istentől elnyerni, hogy vegye le a népekre boruló fátyolt, és a gyaláztatot távolítsa el a földről (Iz. 25, 7. 8.).

Látjátok, kedves hallgatóim, hogy a tehetségeknek teljes és egyetemes kiművelése egy nemzetben, még a legműveletlenebben sem lehetetlen, ha az emberek azt akarják, hogy az ész vezesse őket. Most az én nemzetemet¹⁹ és a tieteket fogom megvizsgálni, vajon nem kell-e valami jobb műveltségre szólítani, és ha igen, mi módon. A kételkedésre okot ad az emberi természet veleszületett önelégültsége és vak önszeretete, amely a hibákat nem látja: mi pedig emberek is vagyunk, emberi betegségben szenvedhetünk. Mert noha bizonyos, hogy a tehetségek kiművelése némely nemzetnél teljesen hiányzik, másoknál csekély, és csak a mellékes dolgokra szorítkozik, másutt komoly ugyan, de helytelen, és csak a világi szépségekre tör, néhol jobbra irányuló, de száraz és hideg: mégis kevesen

vannak, akik a hiányokat felismerik, mert saját szokásaikkal és erkölcsikkal tetszelegnek maguknak. Biztos azonban, hogy a legtöbben csalódnak, és saját fekélyeiket szeretik: vigyázzunk tehát, nehogy mi is becsapódjunk. És ezért erről a tárgyról is kell valamit mondani, de csak röviden és mellékesen, mert a kelevények nem szeretik, hogy őket érintsék, hacsak nem mellékesen.

Ami tehát minket, magyarokat és morvákat illet, az igazat megvallva eddig sem az én nemzetemnek, sem a tieiteknek nem volt elegendő műveltsége. Ezért Európa műveltebb nemzetei között tehetségünk folytán nincs semmi különös fényünk, sőt magán az egyház egén is mások fényes fáklyái között mi eddig ködcsillagoknak számítottunk. Minthogy pedig saját honfitársaimnak valamilyen fényre való emelésére most nincs gondom,²⁰ és hiába is vállalnám, a szomszédi szeretet arra késztet, kedves magyar szomszédok, hogy mindenekelőtt nektek komolyan tanácsoljam: törekedjete jó és rossz tulajdonságaitokat jobban megismerni, azokat növelni, ezeket kisebbiteni. Elismerem, hogy eddig sem hiányzott nemzetetekben a tehetségek kiművelése, de hiányzott azok alapos kiművelése. Hogy ezt magatok is megismerjétek, ha ugyan még nem ismeritek, tehetségeitek kiművelését földetek művelésével leszek merész összehasonlítani. Hogy ezt művelitek, mutatja a kenyér, a bor és a barmok bősége, de hogy nem művelitek úgy, ahogy lehetne, mutatja a sok máig puszta vagy félig puszta hely, és a többi, csak félig művelt föld. Ezért az élethez (még kevésbé a művészileg készített tárgyakhoz) szükséges dolgoknak nem mutatkozik olyan változatos bősége, mint ezen az oly boldog földön lehetne; az épületeknek, ruháknak, bútoroknak sincs oly nagy bősége és pompája, mint másutt; a falvak, a mezővárosok és városok sem olyan népesek, mint máshol; föld alatti kincseiteket, az érceket és a drágaköveket sem magatok bányásszátok ki, hanem másokra hagyjátok, hogy azok gazdagodjanak belőlük. Egyszóval ez a szerencsés föld, ha teljesen és helyesen megművelnétek, kétszer, háromszor több embert is eltartathatna, mint amennyit eltart; tízszer több gyönyörűségtek és pompátok lehetne, ha ismernétek és használni tudnátok javaitokat. Minden parasztotok nemesi életét élhetne, és minden nemesetek főurak

módjára dúskálhatna a kincsekben és a gyönyörűségekben. Hasonlóképpen tények bizonyítják azt is, hogy tehetségteknek van valamelyes kiművelése. Vannak iskoláitok, iskoláitokban vannak tanítók és tanulók, még nagy számmal is; ezekből annyi latinul beszélő kerül ki, hogy Sturmnek²¹ az a mondása: „egy nemzethez sem mehetsz, hogy ott latin vendégbarátra ne találnál, ki az utasnak az utat megmutatja”, – nálatok talán igazabb, mint bármely más, még a legműveltebb nemzetnél is. Azután mily nagy a keresztény vallás szeretete! Mily sűrűn vannak templomok és papok, csaknem minden faluban! Milyen nagy az istentiszteletekre való özönlés! Ha én magam, aki ünnepnapokon már sok helyen megfordultam, saját szememmel nem tapasztaltam volna ezt, nehezen hittem volna el másnak elbeszélésére, hiszen oly nagy a hidegség itt, a veletek szomszédos népeknél. Elhallgatok egyéb dolgokat, amelyek arra mutatnak, hogy ti egyáltalában nem álltok tehetségben alul, és hogy a szittyá vadságot már levetettétek. Nem kevésbé kényszerít azonban igazságszeretetem annak beismerésére is, hogy a tehetségek kiművelése nálatok még nem érte el a csúcst, valahol középen megakadt. Mutatja ezt iskoláitok durva, száraz, darabos latinsága; mutatják a be nem vett magasabb tudományok: az orvos- és jogtudomány, valamint a még magasabb bölcsészet és hittudomány; mutatják a városok, amelyek még nem teltek meg műalkotásokkal és mindenfajta művészekkel; mutatják a tömeg durva erkölcei, a kevésbé művelt magatartás stb. De azt hiszem, nem szükséges ennek bizonyításával tovább foglalkoznom, mivel jól tudom azt, hogy közületek az értelmesebbek maguk is elismerik ezt, és vágyódnak a magasabb művelődés alkalmai után. Vágyódtok is utána, kedveseim! Bizonyára nem sokáig fogtok már hiába vágyódni. Látom ugyanis, és nem habozom nyíltan is azt állítani, hogy ha ti, hunok, tehetségtekkel élni tudtok, Európa egy népénél sem fogtok bölcsességben hátrább állni, hiszen nem ellenségetek nektek sem a természet, sem az ég, sem a föld, hanem miként testeteknek, úgy lelketeknek is gazdag lakóhelye van. Jól tudom, hogy természetetek keményebbnek mutatkozik, s talán magatok is olyannak látjátok. De (feltéve, hogy a dolog így van) gördíthet-e ez akadályt a bölcsesség tanulmánya

elé? Éppoly kevésbé, mint földetek megművelése elé annak keménysége forró nyáron vagy sáros volta esős nyáron. Mivel egészen agyagos, igen nehezen és csak nagy állati erővel szántható, de a nehéz munkát a termények jósága és bősége mily gazdagon megfizeti! Így gondolkodjatok tehetségeitekről is! A lelkeket titkon alakító Isten a szellemi adományokat nemcsak az egyes emberek, hanem a nemzetek között is úgy osztotta el, hogy egyeseknek tollból, másoknak fából, ismét másoknak ólomból, másoknak meg vasból és acélból legyenek azok. De ez a változatosság Isten bölcsességét mutatja, ezt a változatosságot kívánja a hasznosság. Nem csinálhatunk mindent visszából, sárból, gipszből; márványra, vasra és acélra is szükségünk van. De vajon az acélkard – amely az erősebb ütéshez készült acélból – nem aranyozható-e meg, hogy ragyogjon? Tehát a magát régóta a vas Marsnak (hadakozásnak) szentelő nemzet, az arany Arsnak (művészetnek) is szentelheti magát, hogy erejét mutassa ott, ahol szükséges, és ragyogását ott, ahol hasznos. Nem azért mondom ezeket, kedves szomszédaim, hogy szónokoljak, hanem hogy titeket arra buzdítsalak, ismerjétek meg jó tulajdonságaitokat, és gondoljátok meg, mi hiányzik azoknak teljességéhez. Nem fületeket, hanem lelketeket ösztökélem. Mutassátok meg, kérlek, hogy földeteknek nemcsak sík rónasága van, ahol elárad a mocsárvíz, hanem hegyei és élő vizű forrásai is vannak, amelyekből üdvös módon öntözni lehet. Mutassátok meg, hogy nálatok nemcsak a vizek erei vannak meg, hanem a tehetség erei is! Mutassátok meg, hogy aranybányáitok nemcsak a föld alatt vannak, hanem kebletekben is: a bölcsesség aranybányái! Ha pedig még van rajtatok valami szittyá folt, legyen bátorságotok azt férfiasan letörölni, hogy végre teljes fényben ragyogjatok! Hogy pedig bizalmat öntsek belétek, Isten segítségével idézem, és mostani céломhoz alkalmazom azt, amit már másutt megírtam (*Methodus linguarum novissima* XXVI. fej. 9. §).

Azt írják, hogy volt Görögországban egy kis ország, amelynek lakói, ha kenyeret akartak enni, Lesboszra (ennek az igen termékeny szigetnek) Eraszon nevű városából hozatták a gabonát, holott saját földjükön is bőven elegendőt nyerhettek volna, ha a földműveléshez szüksé-

ges munkát el akarták volna végezni. Nevetséges, ha igaz. De nagyon igaz az, hogy hasonló, de még veszedelmesebb lustaság kerítette hatalmába a tanultak nemzetségét; noha Isten nekik a tehetség szántóföldjét, mégpedig legtöbbször igen termékeny szántóföldjét hasonló joggal adta, mégis kevesen művelik meg azt annyira, hogy ne hiányozzék otthon mindaz, ami életben tartja műveltségüket. Még más nemzetből és más századból is hívunk hozzánk valami tehetséget, hogy az legyen az orákulumunk. Vagy ha otthon képezzük is a tehetségeket, kevesen képezik ki ezeket úgy, hogy saját erejükből fenntarthatassák magukat; a legtöbben koldulásból élnek a saját maguk és a köz nagy szégyenére és kárára (ha a dolgot helyesen ítéljük meg). Többet ugyanis nem találunk, mert nem kerestük többen. Hiábavaló ellenvetés: „Nem vagyunk mindnyájan mindenre képesek. Nem terem meg minden föld mindent.” De minden föld terem valamit, és ha művelik, minden tehetségnek vannak tápláló erei. Platón²² (az Államról írt könyvében) azt mondja: Senkinek sem volna szabad addig más kútjából vizet merítenie, míg a hatóság előtt be nem bizonyítja, hogy ő szorgosan törekedett a saját házában kutatásni, de semmi fáradsággal és költséggel sem tudta azt megcsinálni. Hasonlóan szól a bölcs Salamon is: „A saját víztárolódból és a saját kutad forrásából igyál vizet” (Péld. 5, 15). Végül Krisztus is azt akarja, hogy az egyház tanítója a saját kincstárából hozzon elő régit és újat (Mát. 13, 52.). Ha isteni dolgokban meg van engedve, hogy az ember a saját kincstárából merítsen – hozzáértendő: ha akar –, miért ne lehetne megengedve ez egyebekben, amelyek inkább az érzékek és az értelem forrásaiból fakadnak.

Ezeket a máshonnan idézett dolgokat a jelen célra kell alkalmaznunk. FigyeljeteK, kérlek, népeim, és rokonaim, magyarok, morvák, csehek, lengyelek és szlavónok! Vajon nem követünk-e el mi is valami hasonlóan balga és nevetséges dolgot, mint azok, akik máshonnan kértek kenyeret és vizet, noha földjeik és kútjaik nem hagyták volna őket cserben, ha ásni akartak volna –, amikor annyira vágyódunk idegen könyvek, iskolák és tehetségek után, és csak onnan törekszünk éhségünket és szomjúságunkat kielégíteni. Az Istenért! Nálunk hiányzanak a te-

hetségek földjei? Mért nem műveljük ezeket itthon elég szorgalmasan? Miért nem öntözzük és szántjuk azokat kétszer, háromszor? Miért nem boronáljuk, vetjük be és gyomláljuk? Egyszóval, miért nem gondoskodunk otthon bőséges aratásról, miért szaladunk inkább idegenek kalászeit koldulva szedegetni? Tudom, hogy ez a szegényeknek és szűkölködőknek meg van engedve, sőt isteni kiváltság biztosítja ezt számukra (Lev. 19, 9, 10.), de Sírák bölcs fia előtt mégis oly rút dolognak látszott a koldulás, hogy azt mondotta: „Jobb meghalni, mint koldulni” (40, 29.). Hát mi tagbaszakadt koldusok, örökre más népektől fogunk írásocskákat, könyvecskéket, diktálmányokat, betűket, írásjeleket stb. koldulni? Örökké azt fogjuk-e énekelni a hamis sáfárral: „Kapálni nem bírok”, de azt a másikat soha: „Koldulni szégyellek”? És inkább lopunk mások adósleveleiből és könyveiből, mintsem tisztességesen készítsünk magunknak otthon több csöbör olajat és több köből búzát (Luk. 16, 3.). Hasonlóképpen miért keressük a gyönyörök és mindenféle jeles találmányok vizét mindig csak idegen kutakban? Miért nem nyitjuk meg saját forrásainkat? Nehéz volna bebizonyítanod, tunya ember, hogy semmiféle vízforrást sem tudtál magadban találni, mert Teremtőd téged is, mint másokat, saját képére teremtve felruházott erénnyel, adott neked észet, nyelvet, szemet, fület és szívet a gondolkodásra, betöltött felfogóképességgel, megteremtette számodra a lélek tudását, szívedet értelemmel (velünk született ismeretekkel) töltötte el, (törvényével) megmutatta neked, mi a jó és mi a rossz, szívedbe helyezte szemét (azaz mindentudásának képmását, az értelem éleslátását), és megmutatta neked (az egész világra kiterjedő) műveinek nagyszerűségét, hogy magasztald szentsége nevét, dicsérd őt csodáiban, és beszéld el műveinek nagyszerűségét: így hirdeti ezt Sírák bölcs fia a mindnyájunk iránt megmutatkozó isteni jóság dicséretére, nekünk pedig szemrehányásul, ha észre nem térünk (17, 1. stb.).

De kedves magyarjaim, már más reménységgel vagyok nemzetetekről, mert kezdem már bennetek észrevenni a magasabb műveltség nagy szomjúságát. Úgy tekintem ezt a vágyatokat, mint Isten működését bennetek, aki a legfőbb bölcsesség, s így semmit nem tesz hiába, semmit nem

kezd hiába. Ne kételkedjetez tehát, be fogja fejezni azt a munkát, amelynek alapját bennetek megvetette. Mikor a földműves látja, hogy kert, mező, szőlő bőséges virágot hozott, nem oktanul reménykedik bőséges aratásban. A vízmester is, ahol reggel a földből felszálló valamiféle páráz lát, ott lappangó víz jelének tekinti ezt. Ha egy tehetségben vagy egy egész nemzet tehetségeiben megmutatkozik a bölcsesség szeretete és a tanulás vágya, akkor már nem hiú remény, hogy feltör a forrás, és közeledik a bölcsesség aratása. Csak el ne állj tervedtől, kedves magyar nemzetem! Szépen és teljesen kiművelheted magadat Isten segítségével, ha az egyetemes művelődés fentebb említett nyolc eszközét megragadni el nem mulasztod. Vagyis:

1. Ha az *Anyai iskola* című oktató könyvecskét a saját nyelvedre lefordíttatod, tieidnek ajánlod, s rábírod őket, hogy annak intelmeit tartsák meg.

2. Ha nevelők alkalmazását ajánlod a szülőknek (különösen a nemes, a gazdagabb, a gyermekeik nevelésével foglalkozni rá nem érő szülőknek). De azok, kiket nevelőül ajánlasz, maguk legyenek előbb képzettek és az oly szent feladatra alkalmasak.

3. Ha mindenfelé iskolákat nyítsz, azokat igazi módszerrel és módszeresen tanító bölcs tanítókkal ellátod, és így azokat az emberi műveltség igazi műhelyeivé teszed.

4. Ha országodat betöltöd jó és bölcs, nemcsak latin, hanem hazai nyelvű könyvekkel is, amelyek minden tudnivalót kellemesen adnak elő, és így tizedet a tétlenségből és lustaságból minden nemes tudomány szeretetére és velük való foglalkozásra vezeted.

5. Ha tudós társalgás végett vagy máshonnan hívsz bölcs, tehetséges, szellemes és elmés férfiakat, vagy tizedet küldöd külföldre azzal a megbízással, hogy ha valahol valami szépet, nemeset, finomat van alkalmuk látni, tartsák kötelességüknek azt hazahozni, sajátjukká tenni és így itthon minden értékeset megsokszorozni, és hazatérve ne legyenek hamarosan ismét hasonlók a durva erkölcsű és műveletlen néphez (mint külföldjáróid legtöbbször tették eddig), és így ne hagyjanak mindent a régi sárba ragadva, s külföldjárásuk eredményét el ne veszítsék.

6. Ha gondoskodik arról, hogy a nép a tunyasággal és

tétlen naplopással felhagyjon, és mindnyájan (kiváltképpen az ifjak, iskolákban és iskolákon kívül) hasznos dolgokkal foglalkozzanak, hogy a nemzet egész népessége méhkashoz vagy hangyabolyhoz (a méhek és hangyák álmához, ahol semmit sem láthatni tétlenül) legyen hasonló.

7. Ha fő- és köznemeseid, nagyságos és tekintetes uraid kissé nemeslelkűbben kezdenek bánni az alájuk rendelt néppel, és azt jobb bánásmóddal lassanként magukhoz édesgetik azzal, hogy az alájuk rendelt embereket nem úgy tekintik, mint barmokat, hanem mint embereket, akik Isten képmásában és a jövő életben társaik, és jobban gondoskodnak lelkük, testük, erkölcseik és életük kiműveléséről.

8. És végül, ha az egyházak pásztorai éberebben örködnek azokon, amik az igazi kereszténység igazi gyakorlására és a belső jámborságra vonatkoznak, hogy kicsinyek és nagyok mindnyájan tisztább lélekkel forduljanak Isten felé, és így az Ő teljesebb sugarú világosságának befogadására alkalmasak legyenek. Akkor valóban beteljesednék az, amit a zsoltáros énekel, hogy közel van az Ő szabadítása, hogy dicsősége földünkön lakozzék (Zsolt. 85, 10.). Adja Isten, hogy ezeket helyesen mérlegeljék azok, akiknek ez érdekében áll, kiváltképpen pedig azok, akik ezt a szent célt leginkább szorgalmazhatják, munkálhatják vagy előmozdíthatják, a nép fejedelmei és mindkét rendü²³ fejei. Bárcsak visszhangzanék fülükben Cicero²⁴ bölcs mondása: „Milyen nagyobb és jobb szolgálatot tehetünk a hazának, mint azt, hogy ifjúságát tanítjuk és kiképezzük?” Különösen olyan erkölcsök mellett és olyan időkben, amikor az ifjúság úgy lesüllyedt, hogy mindannyiunk segítségével kell megfékezni és megzabolázní. És Platónnak az az eddig inkább ismert, mint figyelembe vett aranymondása: „Akkor lesznek végre boldogok az államok, ha tudósok fogják azokat kormányozni, vagy ha akik kormányozzák, arra fognak törekedni, hogy tudósok és bölcsök legyenek.”

Te pedig, nemzedet szemefénye, Rákóczi Zsigmond, kire mint fényes csillagra tekintenek a nemzetek, számunkra itt és az egész haza számára Isten parancsa szerint fénylő nap leszel, ki ezt a mi kertecskénket, amely Istené

is, sugaraiddal megvilágítod, melengeted és megterméke-nyíted; fenséges anyádnak, mindnyájunk legkegyelme-sebb anyjának, iskolánk és egyházunk kegyes dajkájának Te fogod sugalmazni azokat a jámbor gondolatokat, hogy nagyobb, fenségesebb és szentebb gondolat nem képzel-hető el, mint az, aminek megvalósítását óhajtással, vágy-nyal, gondolatokkal és most már erőfeszítéssel is magára vállalta ez a magát Istennek szentelő lélek, ti. hogy a böl-cességnek megjavított s e nemzetben szélesebb körben és jobban elterjesztett tanulása által növeli a haza dízét, előmozdítja az egyház üdvét, és emeli a magasságos Isten dicsőségét. A kegyes Tabitha gondoljon arra, hogy nem kevésbé kegyes dolog a lelket tudományra tanítani, mint a testet táplálni. Ez Bernátnak²⁵ az arany mondása. Mi-ként pedig nagyobb alamizsna sok szegényt táplálni, mint keveset, úgy nagyobb jótett sokat segíteni a tudomány-hoz, mint keveset. A legnemesebb alamizsna pedig az volt, mikor József az Istentől kapott bölcsességével nem-csak atyját és testvéreit, hanem egész Egyiptomot és a környező nemzetek népeit is táplálta. Hasonlóképpen a legnagyobb jótett az, amely nemcsak gyermekeit és alá-rendeltjeit, hanem egész nemzeteket segít a bölcsesség-ben és a jámborságban való részesedéshez, különösen, mikor a szomszédokat éhség gyötri, nem a kenyérnek és víznek, hanem Isten ígéje hallásának éhsége (Ámosz 8, 11.). Kiváltképpen üldözés idején, amikor nagy dolog az, ha Isten valamilyen jámbor abdiászt támaszt, aki Isten prófétáit és a próféták fiait százával fogadja be, elrejtí őket Jezábel dühe elől, s még a száraz és terméketlen években, a тұrhetetlen gabonadrágaság idején is a saját kenyérével és vizével táplálja őket (Kir. I. 18, 3. 4.). Te, nemes lélek, magadat és fenséges anyádat e nemes szán-dékban megerősítvén gondold át ezeket még egyszer, és fordítsd figyelmedet arra, hogy sikerre jussanak az oly di-cső célt kitűző terveid, azután jámborul rendeld alá mun-kádat Isten jóságának! Mi többiek pedig, akiknek szívébe Isten hasonló vágyat oltott, kérésünkkel biztatásunkkal, munkánkkal és éberségünkkel nem szűnünk meg a ti szent törekvéseitekkel együttműködni.

Nem hiányoznak ugyan olyan dolgok, amelyek remé-nyünkkel szemben állnak, és azt meghíúsítani vagy meg-

gyöngíteni törekszenek. De ha tisztességes szándékunkban tartó férfiak leszünk, erre nem lesznek képesek. Először, már a dolog nagysága maga is visszariasztani látszik; hiszen majdnem nagyobb munkába kerül az elrontott dolgot megjavítani, mint újat csinálni. Ezt tudják az okos emberek. De azt is meg kell gondolni, hogy az isteni bölcsesség végzéséből minden szép dolog nehézséggel jár, hogy minden szép dolog ne a lustaságnak, hanem a munkának legyen jutalma. Legyen tehát nehéz, csak ne legyen lehetetlen; ne törődjünk vele! A nehézséget majd eloszlatja a szeretet és a magasztos cél meggondolása. Mit árt, ha nagy dolgokkal próbálkozunk? Sőt sokkal jobb ezerszer próbálkozni és hibázni, mint az oly dicsőséges, Istennek oly tetsző, mindnyájunknak oly hasznos, az utókor-
nak oly szükséges dolgot ezerszer meg nem kísérelni. De félni kell az előítéletektől is, amelyek miatt alig gondolható ki valami oly okosan, hogy másfelé ne térítsék azt azok, akik nem az értelem, hanem a példák és szokás szerint alkotják meg ítéletüket; és mert azt hiszik, hogy csak az van helyesen, ami a szokás szerint történik, tűrhetetlen dolognak tartják, hogy attól a legcsekélyebb mértékben is eltérjenek, és valami újat hozzanak be. A tudatlannak édes maga a tudatlanság, a vétkes szereti magát a vétket mint saját formáját, amit megváltoztatni fél. Valakivel mást tanultatsz, mint amit megszokott, vagy más módszerrel? Azt fogja hinni, hogy más világba viszik, és remegni fog, hogy az ismeretlen útú óceánon a hullámok el fogják nyelni. A lusta azt mondja: „Oroszlán van odakinn, még-széttep az utcán” (Péld. 22, 13.). De mi példánkkal tanítsuk meg az ilyenféle, ok nélküli félelem előzésére, nehogy kedve kerekedjék azt utánózni. Az emberi lélek még soha semmi olyat nem parancsolt magának nyomatékosan, amit Istenben és bátorságában bízva el ne ért volna.

De mégis félni kell a rosszakaratúak irigységétől. Ezek, ha mást nem tudnak, azt fogják megkísérelni, hogy az újítás vádját emeljék, és gyanúsításokkal illessenek. Ami az irigységet illeti, én ugyan senkire sem tudok irigykedni, akár tanultságával, akár erényével, akár ékesszólásával tűnik is ki az embereknek bármelyik rendjében, nemzetiségében, felekezetében vagy pártjában. Ha valaki rá-

szánja magát, hogy irigykedjék rám (aki magamtól semmi sem vagyok, és semmit sem tehetek, csak amennyit Isten kegyelme méltóztatik általam cselekedni), kiengesztelem őt, ha tehetem; ha nem, Isten lesz együgyűségem pajzsa. Ha valaki újtási törekvést vet szememre, járatlanságát árulja el. Mert új dolog az, ami régi, sőt örök eszmékhez tér vissza? Amint parancsunk van arra, hogy összes dolgainkat megújítsuk egyrészt Isten rendelése szerint, aki azt mondja: „Törjetek magatoknak új ugart” (Jer. 4, 3.), másrészt példáját követve: „Íme, én mindeneket újjá teremtek” (Apoc. 2, 5.), azaz azt, ami elesett, ami megromlott, visszaállítom sértetlen állapotába. Vannak olyanok, akik azt suttoják, hogy veszély rejlik abban, ha a szokások megváltoztatása a dolgokat megzavarja. És a példák valóban ezt tanítják. Az izraeliták Mózeszt, aki őket Egyiptomból kiszabadította és Kánaán földjének birtokához juttatta, csaknem megkövezték. A prófétáknak pedig és az apostoloknak, sőt magának Krisztusnak mily sokba került az istentisztelet megújítása? Lükurgosz,²⁶ amikor a lakedaimoniak államát megreformálta, az uzsorások zavargása közben fél szemét elvesztette, s életét csak nehezen mentette meg futással. És hányszor volt zavargás Athénben, hányszor Rómában, amikor a törvényhozók az államot jobbá tenni törekedtek! De ha az ügy Istené, s nem a miénk, Istent kell tekintenünk, aki parancsol, s nem magunkat, akik félünk. El fog bukni az irigység és a düh, mielőtt elpusztítaná Isten munkáját vagy azokat, akik magukat hű munkásokul Istennek ajánlják. Végre is olyan az Isten bölcsessége, hogy övéinek romlásával is, ha ezt olykor megengedi, övéit jutalomra vezeti, művét pedig véghez viszi.

Félretéve tehát minden vonakodást, Ti, e nemzetben és e helyen Istentől szólított lelkek, már most cselekedjétek, hogy már ez alkalommal, már itt, már most, már magatokban, másokra nem várva kezdjétek meg Istennek és iskoláitok megjavításának ezt a munkáját. Más iskolákénál előbb ennek a Rákóczi Iskolának a megújítását, hogy a többieknek ez szolgáljon mintául, mint a tehetségek igazi köszörűköve, (a műveletlenség esetleg még meglevő maradványainak eltávolítása után) az emberi műveltség igazi

műhelye, a valódi bölcsesség aranybányája, a nyelveknek igazi munkaháza.

Ennek mostani megkísérlésére szólít benneteket az a nyugalom, amelyet Isten adott ebben az országban; azután más népeknek műveletlensége, még olyanoké is, amelyek maguk előtt nagyon művelteknek látszanak, és másokat lenéznek; kiváltképpen pedig azok a barbár háborúk és dühöngések, amelyekkel most is egymást gyötrik, tönkreteszik és elpusztítják Itáliában, Hispániában, Galliában, Angliában, Skóciában stb. Mi vezessük az ilyen vadságról a szelídségre a mieinket, és így mutassuk meg azoknak a művelt népeknek, milyen egészen más erkölcsök illenek a szabad művészetekkel kicsiszolt népekhez. Hátha azok a zavarok, amilyeneket minden nemzetben látunk, Isten akarata szerint nem annyira zavargások, mint iskolák, melyekkel a jámborok lelke próbára tétetik, a gonoszoké pedig a gonoszságtól önismeretre kényszerül; és mások talán ezt a titkot nem értik; mi, kik értjük, mutassuk meg, hogy értjük, és hogy a megértésre nekik is alkalmat adjunk, állítsuk fel a föleszmélés iskoláját, a dolgok megjavításának példáját, hogy mások is lássák, ha akarják. És ha némelyek (nevezetesen a németek) a háború után lélegzethez jutva most kezdik helyreállítani (márpedig kezdik) az emberi műveltség összeomlott műhelyeit, mi az ő példájuktól indítatva tegyük ugyanazt, hogy egyik a másiknak szikrát adva a közös haszon fáklyáját gyűjtsuk meg. Arra pedig, hogy ezt most tegyük, kiváltképpen ösztökélnek bennünket az Istentől adott alkalmak, mégpedig az, hogy nagyságos fejedelmeink lelke felbuzdult arra, hogy ezen líceumuk számára felgyűjtsák a teljesebb módszer fényét, és a magukra vállalt dologban lelkesedésük kegyesen lángol. A magunk számára alkalmat létesíteni nincs módunkban, de a kínálózó alkalmat elszalasztani tetszésünktől függ. De ha elszalasztanánk, kétszeres hibáért, hálátlanságért és tunyaságért kell bűnhődnünk. Mivel tehát Isten kegyelméből nem hiányoznak, akik előljárnak, ne hiányozzanak azok se, kik őket követik.

Azt is érintenem kell néhány szóval, miért illik ezeket a kegyes terveket leginkább itt, ebben a városban, ebben az iskolában megvalósítani. Először azért, mert az ősök jám-

borsága a nemzeti iskolának itteni megalapításával itt tette le annak a jámborságnak szegletkövét, amelyet nagyságos fejedelmeinknek (a minap megboldogult, szent emlékü fejedelmünknek és itt maradt méltóságos özvegyének) hősi bőkezősége adományokkal erősített, és már ismét növelni készül. Könnyebb ugyanis a már egyszer megalapozott épületre a szükség szerint ráépíteni, mint új épület alapját lerakni. Azután mert a folyó évben lesz iskolátok alapításának százéves jubileuma; minthogy pedig az évfordulók végzetes ereje (ha ugyan van valami erő a dolgokban) azt parancsolja, hogy jobbra vagy rosszabbra való változást várjunk, az okosság és jámborság feladata lesz arról gondoskodni, hogy a változás jobbra történjék. Harmadszor, mert az igazhitű egyház egész Magyarországon megszokta már, hogy ezt a pataki iskolát úgy tekintse, mint ahonnan legtöbbször viszik a többi iskola tanítóit, semmi sem lehet illendőbb dolog, mint az, hogy a tehetségek ezen kiművelőinek legyen meg itt saját kiképzésük jól berendezett műhelye, és így itt tanulják meg, hogy az iskoláknak ne csak az élén legyenek (praesint), hanem hasznára is (prosint). Mint mondom, itt legyen Bethel, az Isten háza, ahol Illés és Elizeus felügyelete alatt legyenek a prófétáknak mindenünnen idese-reglő fiai. Ennek az iskoláknak az legyen a híre, hogy ez Isten iskolája, amelyben egyetlen tanító az Isten. Mi pedig ülünk lába zsámolyához, hallgatva, hogy nekünk nem fejtegetnek mást, mint Isten három könyvét: a természetét, a szentírását és a lelkiismeretét, az ész belső könyvét. Negyedszer ehhez járul még a hely kellemessége és az élethez szükséges dolgok bősége. Itt még a név maga is jó jel. Patak ugyanis minden szláv nyelvben folyót jelent, és ez nem is hiányzik. A Bodrog, ez a kellemes folyó ugyanis vizet és halat, a szomszédos hegyek nemes bort, a környező mezők gabonát és barmokat, az erdők és berkek vadakat és madarakat adnak roppant bőségben. Reméljük tehát, hogy a múzsáknak itt felette kellemes lakóhelyük lesz, bármilyen nagy számban tóduljanak is ide a múzsafiak. A város ugyan sárosságától kapta a Sárospatak nevet, de ez ne ijesszen meg. Ezt a sárt majd letörli a jobb műveltség; és (ha jó jós vagyok) utódaink (ha mi már talán nem is) az utcák sara helyett csinos kövezetet fognak látni

és a fakunyhók helyett kőházakat, úgyhogy majd elmondhatja egyszer e hely ura azt, amit Augustus²⁷ császár: „Téglából épült Rómát kaptam, márványból épültet hagyok hátra.” Arra sincs ok, hogy valaki ezt a helyet az udvar jelenléte miatt kevésbé alkalmasnak tartsa. Igaz, hogy a költők, a bölcsök legrégebbi nemzedéke, nem oktanul mesélik, hogy a műzsák nem a városok és a királyok palotáiban szoktak lakni, hanem magányos helyeken, megközelíthetetlen hegyeken, a Parnasszuson és a Helikónon, helyeslően azt, amit Ovidius így fejez ki: „A költemények az író magányát és nyugalomát keresik”, Horatius pedig így: „Minden író szereti a berket, és menekül a városból.” Ezért voltak Platón akadémiaja, Arisztotelész líceuma és a régiek más iskolái a városon kívül. De tudjuk azt is, hogy azok a tudós nővérek később a városokba is beköltöztek, és ma már a legnépesebb városokban is kedvet lelnek, csak – ha már a nép társaságától teljesen nem is – legalább a piac és az udvar zajától elegendőképpen védve legyenek. Látjuk, hogy itt nálunk az ősök bölcsesége ebben a dologban is így intézkedett.

Még arról kell röviden szólanom, hogy az iskolai tanulmányok itteni megreformálásának ügyét miért illik éppen nekünk elvállalnunk, akik itt jelen vagyunk, akik egymást vizsgálgatjuk, akik egymáshoz erről a dologról szólunk. (Engedjétek meg, kedveseim, hogy magamat is közéték számítsam, hiszen a veletek való tárgyaláshoz ti választottatok és édesgettetek.) Nincs szükség az érveknek sok faltörő kosára, elég lesz belőlük egy. Mi adunk tanácsokat, a mi kötelességünk tehát a tanácsok megvalósítása. Valósággal úgy, mint amikor József a magtárak építésére és azok felügyelőjének kiválasztására adott tanácsokat az éhínség idejére, a fáraótól ezt a választ kapta: „Te leszel az, te, akinek megadatott, hogy e tanácsokat adhasd.” Egy ember, mikor Rhodosz szigetén tett ugrásaival kérkedett, ezt a feleletet kapta: „Itt van Rhodosz, itt ugorj!” Így nektek is, akik az iskola megjavítása érdekében óhajaitokat és tanácsaitokat nagyságos fejedelmeinkbe becsepegtettétek, akik eszméket adtatok a neveléshez értő férfiak meghívására, a könyvnyomtató műhely itteni felállítására, a tanulók érdekében nyilvános asztalok létesítésére, akik megengedtétek, hogy benneteket ide hívjanak, és

munkába állítsanak, nektek meg kell hallanotok ezeket a szavakat: „Itt van Rhodosz, itt ugorjatok! Itt van Egyiptom, itt készíttetek magtárat a tudományban való szükség idejére!” Ha ezt nem teszitek, hasonlók lesztek azokhoz, akikről Krisztus azt mondja: „Beszélnek, de nem cselekszenek. Terheket kötöznék össze, és azokat mások vállára teszik, de ők maguk egy ujjal sem mozdítják meg.”

Ami engem illet, kijelentem nektek, hogy lelkem kész, és legyetek meggyőződve, hogy nem fogok elfutni a teher elől, amelyre kéréseitek rávettek, barátaim tanácsai ösz tönöztek, s amelyet maga Isten helyezett rám. Ha Istennek és nektek úgy tetszik, nem vonakodom attól sem, hogy példával járjak elől, mert jól tudom, hogy ha Isten jósága a ti érdeketekben valami jót megfigyelnem engedett, azt az egyház közhasznára engedte. Megemlékezve tehát arról, hogy milyen célból vagyok egy időre ide híva, küldve és vonva, azt erőmhöz képest teljesíteni akarom. Itt pedig azért vagyok: először, hogy titeket és a tieiteket jó társalgással az emberi műveltség szabad emberhez illőbb módon való tanulására erősebben hívjalak, vagy kellemesebben csalogassalak. Másodszor, hogy segítsék összeállítani a lehető legjobban a módszeres könyveket, tehetségeitek köszörűköveit, a dolgokról való ítélet reszelőit és a nyelvnek (a latin és az anyanyelvnek) irányzó vonalzóit. Harmadszor, hogy az állandó gyakorlat példáival megmutassam, hogyan magyarázzuk és tegyük hasznossá ezeket a tanuló ifjúságnak. És végül, hogy ennek az iskolának és a többi magyarországi igazhitű iskolának önmagatok által való megreformálására alkalmat adjak (amennyire Isten engedi). Így mondom: önmagatok által. Mert az én vállam, egy hatvanéves öregember válla, nem bír már el ilyen terhet, de ha elbírna is, akkor sem lenne sem biztonságos, sem gyönyörűséges nekem, idegen embernek elvállalni egy irigységnek kitett feladatot. Jó tanácsot, ha van, adhatok, még ha idegen és fáradt öregember vagyok is. A maga javát keresni viszont minden igyekvőnek – akár az egyes embernek, akár a népnek – a saját feladata.

Én tehát titeket, ennek a híres iskolának jeles tanárait és tanítóit úgy foglak tekinteni, s már úgy is tekintlek mint

hű tanácsadókat, mint szeretett társaimat és barátaimat, mint ebben az isteni munkában buzgó munkatársaimat. Fogjunk kezét, kérlek benneteket, egyesítsük szíveinket, egyesítsük óhajainkat az Úrban és az Ő jóságának az erejében! Nem fog hiányozni ezektől a szent óhajoktól és törekvésektől annak segítsége, aki azokat megígérte, és aki igazmondó. Titeket pedig, diákok buzgó serege, kik itt katonának jelentkeztetek a műveletlenség ellen, most nem úgy üdvözöllek mint leendő tanulóimat, hanem mint társaimat, az igazságnak és világosságnak velem együtt tanulóit: szívesen utánzom ebben azokat a római hadvezéreket, akik hogy katonáikat mindenre készségebbé tegyék, azokat nem katonáknak, hanem bajtársaknak szokták szólítani, és terveiket velük mint társaikkal közölni; ezzel az emberséges eljárásukkal még jobban megnyerték azok lelkét, és nagyszerű tetteket hajtottak végre dicsőségesen. Engedjétek meg, hogy idézzem nektek Melancthon Fülöp²⁸ elmés szavait, amelyek most jutottak eszembe. Mikor ez egyszer egy alsóbb fokú iskolát látogattott meg, és belépve fedetlen fővel így üdvözölte a tanuló ifjúságot: „Köszöntlek benneteket, baccalaureus, magister, doktor,²⁹ ülnök, polgármester, tanácsos, titkár és kancellár urak”, és mikor ezt az ott állók közül néhányan nevetve fogadták, ezeknek így válaszolt: „Nem tréfálok. Komolyan beszélek. Ilyen férfiakra lesz szüksége halálunk után az államnak, az egyháznak és az iskolának. Honnét várjuk azokat, ha nem ebből a tanulósergeből?” Én sem fogok habozni, kedves tanulóim, hogy titeket a felőletek táplált és szívembe zárt reményem alapján nevetés és tréfa nélkül iskolák kitűnő igazgatóiként, egyházak tiszteletes pásztoraiként, egyházmegyék nagytiszteletű espereseiként, szuperintendenseiként, püspökeiként, városok tekintetes tanácsosaiként és bíróiként, fejedelmi udvarmesterekként; titkárokként, kancellárokként, e nemzetben pedig a fény megújítóiként, az istentelenség, műveletlenség és zavarok megszüntetőiként köszöntselek, és beavassalak azokba a terveimbe és tetteimbe, amelyek titeket ilyenekké tesznek.

Hozzátok is szólok, nemes sarjadékok, a haza szemefényei, a nemesség virága, kik itt vagytok és itt lesztek! Növekedjétek szerencsésen a szerencsés nevelés segélyével ti

is gyümölcsöző fákká, melyeknek lombjaiban fészket raknak az ég madarai, majdani alattvalóitok. Titeket úgy tekintelek máris, mint az egyház jövődő pártfogóit, az iskolák előbbrevívóit, családjaitok fényeit és oszlopait, a nemzet ékességeit és a haza díszzeit. Nektek kell arról gondoskodnotok, hogy nagy reménységünket valóra váltva, el ne fajuljatok, de az már a mi tisztünk, hogy ilyen elfajulásra ne legyenek alkalmatok.

Úgy legyen kegyes hozzám Jehova, amint én nálatok csak a ti üdvötöket keresem és fogom keresni, amíg itt vagyok, kedves magyarjaim. Ti pedig csak arra kérjétek Istent, hogy nekünk, akik e szent célra felesküszünk, őrizze meg életünket, hogy erősítsen bennünket, hogy adjon nyugalmat, hogy támasszon az egyháznak támogatókat, igazi támogatókat, hogy azokat, akiket már adott, őrizze meg, és ajándékozza meg hosszú élettel, és a bölcsesség, a tanács és az erő lelkével tegye képessé annak a legszentebb munkának a végzésére, amely a Magasságbeli nevében kezdődik. Adja meg ezt azoknak is, akiket tanulmányaitok vezetőiül kaptok, hogy isteni ihlettől segítve legyenek az igaz bölcsességre igazi vezéreitek.

Ami a bölcsességnek ezt az útját illeti, célul tűzzük ki, hogy előadjuk nektek: először is a latin nyelv szép rövid foglalatát, hogy annak kellemes tisztaságához kellemes úton érjetelek el; másodszer a jobb bölcsélet virányait, hogy minden dolog okait éles elmével nyomozzátok (már amennyire a keresztény alázatossághoz illik); harmadszer a szabad művészetek (számтан, mértan, csillagászat, fénytан, zene és az életben hasznos többi tudomány) finom gyakorlattal megszerezhető művészi kezelését; negyedszer az erkölcsök helyes csiszolását, hogy innen kicsiszolt, bármilyen férfiakkal való társalgásra alkalmas világi férfiaként távozzátok; végül elméletileg és gyakorlatilag a szent teológia titkait, hogy belássátok: Isten félelme a bölcsesség kezdete és koronája, és így itt komoly jámborságban nevelkedve, a világ világosságaként és a föld sójaként (mint az Üdvözítő Krisztus mondta) menjetek ki innét. Lássátok át, kedveseim, mennyire nem hiányzik belőlem a használni akarás; s ha belőletek nem hiányzik az előrehaladás akarása, Isten jóságától sokat remélhettek. De ismét és ismét kérlek benneteket, hogy minden erőtetek fe-

szítsétek meg a lustaság legyőzésére, és szorgalmatokkal mindenképpen mutassátok meg, mily nagyra becsülitek azokat az alkalmakat, amelyeket Isten nyújt nektek.

Végezetül arra kérjük a jóságos Istent, hogy örök jósgával, amelynél fogva nem veti meg az alázatos szívűeket, és nem űzi el magától azokat, akik teljesen átadják néki magukat, ezt a mi szándékunkat is áldásával kísérni méltóztassék. Adj, ó, Isten, olyan lelket nekünk mindnyájunknak, hogy minden tervünket, minden törekvésünket mindnyájan a haza és azon belül egyházad közös hasznára fordítsuk. Hasd át, szentséges Isten, mindnyájunk akaratát; add, hogy azt a szent célt akarhassuk is, hogy bármennyire kicsinyek vagyunk is, dicséretedet mégis zengje a kisdedek és csecsszopók szája. Uram, a Te fényed, a Te igazságod és a Te áldásod töltse el ezt az iskolát és a többi is ebben az országban és az egész keresztény világban! Az országok mostani zavaraiiban és a nemzetek mostani romlásában őrizd meg magadnak egyházadat, sőt éppen a kereszt alatt növeld azt fénnel, és tisztítsd meg teljes tetszésedre itt is és másutt is! Támassz neki kegyes pártfogókat és védelmezőket, az iskolának pedig dicsőséges megjavítókat, Mózeseket, Dávidokat, Salamonokat, Jozafátokat, Jósiásokat, Konstantinokat stb., valamint ezeknek hűséges segítőit, Áronokat, Nátánokat, Jójádákat, Illéseket és Elizeusokat, mind szíved szerinti férfiakat. Mindazoknak pedig, akiket már támasztottál, és közöttük nagyságos fejedelmeinknek, országunkban pedig az evangéliumi egyház többi előkelőinek és pártfogóinak életét, egészségét és erejét őrizd meg; és őrizd meg vágyukat is, hogy Neked tiszta szívvel szolgáljanak, és az égből erőddel erősítsd és növeld őket! Hallgass meg minket szent neved dicsőségéért! A Téged félőkhöz legyen közel segítséged! Dicsőséged lakjon velünk földünkön! A kegyesség és a hűség találkozzanak egymással! Az igazságosság és a béke csókolják meg egymást (Zsolt. 85, 10. 11.)! Legyen látható a Te műved szolgálid javára! Legyen végül Jehova Istenünk fénye felettünk! Te magad irányítsd kezünk munkáját (Zsolt. 90, 16. 17.)! Úgy legyen, Krisztus által és Krisztusért úgy legyen!

Ti pedig, pártfogók, mecénások, jóakarók, lelkészek, tanácsosok, polgárok és vendégek, éljetez boldogul!

Isten veletek! S kérjetek az égtől sikert és boldogulást ennek az iskolának és mindazoknak, akik ennek fényvel való besugárzásában fáradoznak!

JEGYZETEK

1. Eredeti címe: De cultura ingeniorum oratio. ODO III, 72–104. hasáb. Ezt az oratióját – beköszöntő beszédét – Comenius néhány hetes sárospataki tartózkodás után mondta el az iskola egyházi és világi vezetői, valamint az ifjak jelenlétében. A benne kifejtett neveléstudományi gondolatok Comenius egyik igen jelentős megnyilatkozásává avatják, a comeniológia nemzetközi művelői sűrűn hivatkoznak rá.
2. Mint e helyen is érezhető, Comenius nehezen szánta rá magát, hogy elfogadja a Rákócziak meghívását, és a nyugati világtól félreeső Patakra költözzék. A végső döntésben nagy szerepe volt egykori iskolatársának, Drabiknak, aki átadta Comeniusnak a maga vallási víziókban fogant jóslatait; ezekből az derült ki, hogy a jövőben a Rákóczi-ház van hivatva elsöpörni a Habsburgok uralmát, s ezzel lehetővé válik Csehország függetlenségének visszaállítása. Comenius a Drabik-féle látomásokban Isten ujját látta. Magyarországra való jövetelének tehát erősen politikai indítékai voltak. Lorántffy Zsuzsanna első két levele 1650. május 18-án kelt; egy a morva papoknak, egy magának Comeniusnak szólt. A harmadik levél július 4-én kelt. *Rác* i. m., 51–53. és 55. lap.
3. Az Istenhez és a természethez való viszony kérdéseiben Comenius még erősen a középkor gondolatvilágában gyökerezik. Felfogása a theizmus: a világot és az embert az Isten teremtette és a világot az ember számára teremtette. Az élőlények hierarchiája az emberben éri el csúcspontját; az ember a legképzettebb, legcsodálatosabb, legdicsőbb teremtmény. A nevelők kötelessége, hogy ráébresszék saját méltóságára. A természet megismerésének kérdésében Comenius ismeretelméleti optimizmusa azt hirdeti, hogy az ember képes minden dolog megismerésére. Ezt a rendkívül haladó felfogást domborítja ki sárospataki beszédében is.
4. Comeniusnak ezt az órahasonlatát – mellyel egyébként az iskolai oktatás vonatkozásában már a NO-ban találkozhatunk – a nemzetközi comeniológia gyakran idézi annak bizonyítására, milyen megbecsüléssel fordult e nagy nevelő a kor technikai találmányai felé, s mennyire értékelte a mechanikát.
5. A magasabb tudományokban.
6. Orpheusz citerája. – Orpheusz mesés dalnok a görög mitoló-

- giában. Lantjával csodákat művelt: fákat, vizet mozgatott meg; állatokat szelídített.
7. Szókratész (i. e. 469–399) görög filozófus.
 8. Horatius, Quintus Falccus (i. e. 65–8) és Ovidius, Publius Naso (i. e. 43–i. sz. 17) római költők.
 9. Alexandria Kelemen (i. sz. II. sz.) keresztény egyházatyja.
 10. Hippokratész (i. e. 460–377) görög természettudós, az „orvostudomány atyja”.
 11. Comenius ezt a művét eredetileg csehül írta (Informatorium školy mateřské) első lesznoi tartózkodása alatt, 1630-ban, segédkönyvként a szülők számára az iskolai karon alul levő gyermekeik nevelése érdekében. 1633-ban adta ki németül Lesznóban; nemsokára követte a lengyel fordítás. 1653-ban Sárospatakon elkészítette latin fordítását, minden valószínűség szerint azzal a céllal, hogy a munkát Magyarországon s egyéb országokban is elterjessze. A latin fordítás Schola infantiae címen az ODO I. kötetében látott napvilágot. Magyar fordítása: Comenius: Anyaiskola. Ford.: *Petrich Béla*. Bp. 1929. Comeniusnak ez az írása az első rendszeres munka az iskolait megelőző oktatásról.
 12. Hannibál (i. e. 247–183) pun hadvezér.
 13. Nagy Sándor (i. e. 356–323) Makedón Fülöp fia, hadvezér, Arisztotelész görög filozófus tanítványa.
 14. Dávid, Salamon, Jozafát (i. e. X–IX. sz.) zsidó királyok.
 15. Antonius Pius (138–161) római császár.
 16. Nagy Károly (742–814), frank király (768–814) és római császár (800–814).
 17. Justinianus (482–565), kelet-római császár (527–565).
 18. Konstantin (Constantinus, 293–337) római császár.
 19. Comenius magát a Didacticában így jellemzi: „Lingua Bohemus, natione Moravus, professione theologus.” A morva megjelölés itt földrajzi, táji öntudatra vall. Amikor „az én nemzetem”-et említi, természetesen a cseh népre gondol. Egyes műveiben (például Kšaft umírající matky) együtt emlegeti a cseh és morva népet, másutt csak morvákat említ, mint alább is.
 20. A csehországi viszonyok – egyházi és világi állapotok – racionális és éles kritikáját Comenius már emigráns életének különböző fordulatai közepette kinsyilvánította számos művében. Alkalmul kínálkoztak azok a nemzetközi politikai események, melyektől a cseh száműzöttek hazájukba való visszatérésüket remélték. Amikor például 1631-ben a szászok ideiglenesen megszállták Prágát, Comenius felvázolja nagy nemzeti reformtervét, mely nem éri be az iskolák megjavításával. Ekkor fogalmazza meg első ízben a feudális osztályok ellen irányuló társadalomkritikáját, ekkor ad példát a kritikai

- szellemű hazaszeretetre. A sárospataki beszédet ugyanez a kritikai szellem hatja át.
21. Sturm, Johann (1507–1589) neves német iskolareformátor.
 22. Platón (i. e. 427–347 ?) idealista görög filozófus, Szókratész tanítványa.
 23. Egyházi és világi.
 24. Cicero, Marcus Tullius (i. e. 106–43) római szónok, politikus, író.
 25. Clairveaux-i Bernát (1090–1153) jeles egyházi szónok, filozófus.
 26. Lükurgosz (i. e. 9. sz.) spártai államférfi.
 27. Augustus, Gaius Julius Caesar Octavianus (i. e. 63–i. sz. 14) római császár.
 28. Melanchton Fülöp (1497–1560) nagy német humanista és pedagógus, Luther Márton reformátortársa.
 29. Baccalaureus, magister, doktor: a különböző egyetemi fokozatokat elnyerő férfiak címei.

COMENIUS A MAGYAR PEDAGÓGIÁBAN

Az újkori pedagógia megújítóját, az emberi haladás nagy alakját tiszteljük benne. Napjainkig kutatjuk útmutatásaiban az egyetemes s újra és újra felfedezzük. Problémálátásának elevensége semmit sem veszített erejéből, számos pedagógiai eszméjének érvényességét megcsodáljuk. Az újkor pedagógiájának legfontosabb törekvése, hogy a gondolkodást a skolasztikus béklyóktól megszabadítsa, a népoktatást kiterjessze, és ehhez érvényes oktatáselméletet, valamint szervezetet dolgozzon ki. Hogy száz és százak előtt kitérülhetett a tudás kapuja, abban Comeniusnak kimagasló érdemei vannak. A köznevelés demokratizálásának hosszú és keserves útján Comenius életműve elévülhetetlen hagyomány. Nemcsak eszmei útmutatásként, hanem legalább olyan értékű pedagógiai példaként is. A nevelés történetében a szocialista pedagógiáig csak kevesen befolyásolták pedagógiai eszközökkel olyan termékenyen az emberek életét megváltoztató gyakorlatot, mint éppen Comenius.

Számos gondolatát és témáját nem haladta meg az idő s ma e gazdag pedagógiai tárház időszerűségében gyönyörködhetünk. Comenius korára és korunkra tett hatását nem a mechanikus analógia-keresés módszerével, hanem a történelmi-társadalmi és pedagógiai összehasonlító módszer alkalmazásával kell nyomon kísérnünk. Nemcsak a pedagógia történetének klasszikus, de a tudománytörténetnek, az egyetemes emberi haladásnak is nagy alakjai közé tartozik. Emberségét, politikai hitvallását ő maga fogalmazta meg legtömörebben: „Senki sem állhat tétlenül a századok vajúdasánál.” Comenius hatása, kapcsolatai jelentősek voltak századokon át Magyarországon is. Gondolhatunk Zrínyi Miklósrá, Apáczai Csere Jánosra, Tessedik Sámuelre, a reformkori pedagógiára s a vele foglalkozó neveléstörténeti kutatások és feldolgozások

mai napig értékes hozzájárulást jelentenek a comeniológiaiához.

A polgári nemzetté válás, a nacionalizmus születésekor a nemzetközi együttműködés előfutára, a béke odaadó híve. Comenius iskolája, tudománya mindenkié s a teljes igazság tanítását követeli meg. Mindez önmagában is teljes értékű program és pedagógiai példa.

S mily büszkeséggel mondhatjuk, hogy életének 4 esztendejét Sárospatakon töltötte. Élete alkonyán is úgy emlékezve vissza, mint a tudós elhivatottságának legtermékenyebb időszakára, amikor a pedagógia műzsája a legkedvesebb volt hozzá.

Számunkra, magyarok számára Comenius tehát nemcsak az egyetemes neveléstörténet kimagasló alakja, hanem a hazai művelődéstörténetnek is fényes személyisége. Neve összenőtt Sárospatakkal és összeötvöződött legjobb és legszebb hagyományainkkal.

Az európai művelődés nyugtalan vándora, az iskolaügy zseniális újítója, a pedagógia eszméinek századokra előremutató összefoglalója találkozott itt a szépséges zempléni hegyekkel, a szelíd Bodrog övezte Sárospatakkal: művelődéstörténetünk gyöngyszemével. Sárospataknak a törökidő ország kulturális viszonyait messzi meg kellett haladnia, hogy érdemesen és méltóan fogadhassa Comeniumot és eszméit, s Comenius mindent átfogó műveltségére, humanizmusára, fáradhatatlan akarására, izzó pedagógiai hivatásszeretetére volt szükség, hogy e találkozás létrejöhesse. A két út összeívelése eredményezte Comenius sárospataki 4 évét, alkotó korszakának páratlanul gazdag kiteljesedését a magyar és az egyetemes művelődéstörténet igen nagy hasznára.

Amikor tehát Comenius szellemi örökségére gondolunk, akkor előljáróban és elsőként mi, magyarok, Comenius magyarországi kapcsolataira gondolunk nagy szeretettel. Ugyanakkor nem feledkezünk meg arról sem, hogy személye annál átfogóbb és egyetemesebb is, az egész emberiség értéke és közkinccse.

Comenius olyan időszakban élt, amikor a gyors társadalmi átalakulás szele lengi át Európát. Az önmagát túlélő feudális rend eresztékei és pillérei sok helyen meglazulnak, megremegnek és összeomlóban vannak; ekkor emel-

kedik fel forradalmában az angol polgárság; a rendi felkelés Fehérhegynél végzetes kihatással van a közép-európai erőviszonyokra és helyzetére; Csehországot a Habsburgok most teljesen béklyóba kötik; erre az időszakra esik a harmincéves háború dühöngése. Nyugaton két társadalmi formáció nyílt harca zajlik; a legfejlettebb országok polgársága hadat üzen a túlhaladott feudális rendszernek. Közép- és Kelet-Európa a Habsburgok nemzeti-vallási-feudális elnyomása alatt és pangó gazdasági, szellemi viszonyok között él. A természettudományos gondolkodás még csak búvópatakként jelentkezik; a vallásos szemlélet, az idealista világgép a leghaladóbb emléket is terheli, befonja. A gazdasági életben, a tudományban és a művelődési szférában élesen vetődik fel a haladás és maradiság kérdése. A kor átmeneti nagy összeütközések, harcok színtere, s benne az ember, a tudós eszmevilága sem lehet egyértelmű és letisztult.

A kor társadalmi és politikai harcainak osztályjellegére, mezőire és elveire azért is kell gondolnunk, mert Comenius világnézetében is erősek a feudális hatások, élnek a vallásos meggyőződésből eredő transzcendens elemek, eklektikus filozófiájában ellentmondó, egymással szembenálló tételek sorakoznak; együtt él a materialista meggyőződés a világot megváltani akaró kereszténységgel. Voltak korát messze meghaladó pedagógiai elvei, gyakorlati eljárásai, s mellettük már akkor, a 17. század közepén is meghaladott és utópisztikus elgondolásai.

Kell ezt mind látnunk, hogy elkerüljük a századokat átívelő analógiákban rejlő veszélyt. Ismerve a történeti, de a pedagógiai jelenségek egyszerűségében is megmutató objektív törvényt, ezért ennek ismeretében szeretnénk a pedagógiai, művelődéspolitikai tevékenység folyamatában híddal összekötni a comeniusi pedagógia néhány alapelvét napjaink idevágó problémáival. Mi az, ami erre ösztönöz és jogosít? A jövő megformálásának igénye, ama nagy társadalmi tevékenység, mely a hajdanit és a ma élőt is a jövő szolgálatában mozgósítja s így válik az élet mesterévé.

Bizony hányszor bukkant fel már napjainkig a haladó művelődéspolitikai törekvésekben és a pedagógiában is a Comenius elképzeléseiben már testet öltött egyetemes tu-

domány? A mindenki számára egységes, harmonikus, közös elvi alapon nyugvó művelődési anyag. Mily teljessége ez a kulturális életnek és optimista megítélése a néptömegek művelődési szerepének! Milyen korán hangzik el a felismerés: a művelődés megalapozása – széles körű társadalmi tevékenység is.

Comenius hitt ennek megvalósíthatóságában, jóllehet valójában a néptömegek kulturális felemelkedése és alkotó tevékenysége csak akkor bontakozhat ki teljességében, ha a felfelé törekvő osztályok előtt megnyílik az előrehaladás útja. S lehet-e az egyetemes művelődési anyagról elgondolkozva feledni Comenius tanításait akkor, amikor ma a jól organizált iskolai alpműveltség, a tantervi törzs anyag szerves összeötvözésén, a korszerű világnéppan-tervi formáin töprengünk.

Egy további comeniusi felismerés és program, amelyről ez alkalommal emlékezünk, a nevelés értelmezésére, az iskolának a nevelési struktúrában elfoglalt helyére vonatkozik. Meglepően modern felfogással találkozunk, amely a nevelést és az önművelést az emberi életkor egészére terjeszti ki. S ebben az átfogó szemléletben a nevelés már nem valami csendes tartománya a társadalmi tevékenységnek, hanem olyan társadalmi-gazdasági összefüggésekbe illeszkedik, amelyben maga is elismerten aktív tényezőjévé válik a fejlődésnek. A nevelési erőfeszítések-ből így válik minden emberre kiterjedő érték.

Teljességre törekedett a nevelésben s minden életkorra és iskolafokozatra kiterjedő oktatási szervezetet dolgozott ki. A panszofikus teljesség a művelődés egyetemes-sége mellett a gondolkodás, a beszéd és a cselekvés egységét, az elméleti tanulmányoknak a gyakorlattal való szoros kapcsolataát is jelentette. „Mindenkint mindenre megtanítani” – túl azon, ami benne álmodozás, utópia – Comenius korában veszedelmes eretnek gondolat: a közoktatás-sügy átfogó és valóban demokratikus reformját veszi célba. „Vezessük az embert, amennyire lehet, a szabadságba, megszabadítva minden dogmától, kultusztól és engedelmességtől” – írja. Ez már a felvilágosodás hangja.

Comenius egész pályafutásának: sok vándorlásának és harcának, politikai és pedagógiai tevékenységének áttekintésében – ha egyelőre a részletektől elszakadunk és

csak a mozgást, az izzást figyeljük (hiszen ezt nem is lehet nem észrevennünk!) – egy, a hivatás lázában égő ember alakja bontakozik ki előttünk. Úgy tűnik, mindent csinál: a pedagógiai elméleti munka mellett diplomáciai tevékenységet folytat, egy iskolai rendtartás szerkesztése mellett Orbis pictus-a számára képeket rajzol, iskolai színjátékot és szatirikus regényt ír, majd módszertani útmutatót a könyveit tanító pataki kollégáknak, nyomdát állíttat, könyvtárat fejleszt. Hát nem hullik szét ez az ember a tevékenység ilyen szélességében? Nem, mert a szenvedélyes hatni akarás párosul benne fegyelmezettséggel, s az átfogott területnek nemcsak szélessége, hanem mélysége is van. Az összetartó erő, az életmű egységének biztosítéka e teljes embernél a hivatástudat.

Ha életművét vallatjuk, ez az emberi, pedagógusi magatartás: a hivatásban izzás lehet a legfontosabb örökségünk. Egy nevelőképző intézetben, a leendő pedagógusok előtt ezt kell ez ünnepi alkalommal is elsősorban emlékeztünkbe vésni.

Ha rendelkezésünkre állna a pedagógusi hivatás gyakorlásához szükséges képességek tudományosan igazolt kánona, pontokba szedve beszélhetnénk a pályakép elemeiről – azonosságokat keresve a comeniusi és a ma is kívánatos pedagógusi magatartás között. Mivel ilyen kánonuk még nincs, csak néhány hivatásjegyet idézünk meg a korunkban nélkülözhetetlenek közül, és ezeket vetjük egybe a comeniusi magatartással és elvekkkel.

A hivatáskép leghagyományosabb – s bátran mondhatjuk – legtovábbbélő eleme: a szeretet. Ezt az „örök” követelményt nem lehet sem tagadni, sem szégyellni. Ez a szeretet nem elnézés és gyengeség, hanem a fejlődő ember iránti megbecsülés, javának szolgálata, bölcs segítése, az a törekvés, hogy ne csak tartalmassá, de kedvessé, és könnyebbé is tegyük a tanulást. Mennyi megnyilatkozását találjuk Comeniussnál a pedagógiai erosznek! Rendet teremt az iskolában, követel, kartársai még a túlterhelés vádjával is illetik – (lám nincsen új a nap alatt!), de könnyebbé teszi a tanulást. Az Orbis sensualium pictus előszavában írja: „Ez a könyvecske ilyen kiállításban (s mondjuk meg, hogy a maga rajzolta képekkel, áttekinthető szerkesztésben!) először is az elmék édesgetésére fog

szolgálni, hogy az iskolában ne kínt, hanem gyönyörűséget reméljenek”. Ugyanitt képeskönyve előnyei között említi: „... az ide édesgetett és... figyelemre szoktatott gyermekek játszi és tréfás módon szerzik meg maguknak a világon létező fontos dolgok ismereteit.” A panszofikus iskola tervezetében is „könnyű és kellemes módszerek”-ről beszél, melyek révén „az iskola nem lesz az elmék labirintusa, taposómalom, börtön és kíntokkamra, hanem játékhegy, aranyfalota... paradicsom”. Az olvasás- és írástanítás módszertana: a Tirocinium megírását többek között azzal indokolja, hogy így kellemes, kedves, felüdítő lesz a nehéz „munka”: az írás-olvasás megtanulása. A jól rendezett iskola törvényei – ez Comenius Rendtartása! – XXI. fejezetében, a tanítóknak írt törvényében is írja: „Mindent inkább nyájasan mint szigorúan tegyetek, emlékezve Horátius szavaira: Mindenki tetszését az nyerte el, aki a hasznoshoz édeset kevert.”

Derűje – alkotókedvéről és tevékenységéről nem is beszélve – csodálatot vált ki és nem megfáradt, öregedő embert mutat, holott Lorántffy Zsuzsanna „kortól terhes férfiú”-nak nevezi az 58 évesen Sárospatakra kerülő tudóst. Az ő mindig érvényesülő, tudatos hivatásjegye a pedagógiai szeretet, ettől fűtve a gyermekek között is napfényt sugároz. Comenius iskolájában „könnyű” a tudás megszerzése. Az életre, a felnőttkor komoly munkájára előkészítést játékosá teszi iskolai színházával is. „A színpadi játékok révén kellemes úton éppen arra neveljük az ifjúságot, hogy tanuljon különféle dolgokat megfigyelni.”

Ennyi utalás is elég talán ahhoz, hogy erősítse a hivatástudatunk fontos elemét: a pedagógiai szeretetet, mely derűvel tölti el az iskolát, a tanulót. Hiszen a technika századában, az atomerő, az űrkutatás, az automatizálás évtizedeiben, amikor az iskolába is előbb-utóbb behatol az egzaktásra törekvés, a kibernetikai elv és gyakorlat, gépek, programok hódítanak teret. A tanító-tanuló viszony ebből következően könnyen megváltozhat, elszemélytelenedhet, bensőségességéből veszíthet. Még nagyobb szükség van ebben az új emberi relációban az érzelmekre, az okos, megkönnyítő szeretetre.

Ki az, aki ne érezné közülünk akárcsak önmagán is az ismeretek és képzési feladatok növekvő súlyát, a túlterhe-

lés kényelmetlenségeit. Vajon feladata-e az iskolának valamennyi fontos vagy lényeges ismeretre oktatni, vagy csak alapot nyújtson, s az át- és továbbképzést hagyja más intézményeknek, hagyja az informatikának és kommunikációnak? Valószínűen! Mert csak így képzelhető el, hogy derű és szeretet szöje át a korunk ismeretözönében végre rendet teremtő nevelőmunkát. Hihetetlenül nagy problémája ez napjaink nevelésügyének, melyben a feladat nemcsak az, hogy a társadalmi-technikai rohanó fejlődéshez igazítsuk az oktatást, de az is, hogy a gyermek számára egyre vonzóbbá tegyük munkahelyét, az iskolát. A pedagógiai motiváció nagyon fontos kérdéséről van szó. Az érdeklődésről, érdekeltiségről, a pedagógiai légkörről. Ez is egyik üzenete a comeniusi örökségnek.

Az iskolai színjátás Comeniusnál tartalmilag feltár előttünk egy olyan lényeges pedagógiai elvet, amelyet fontossága miatt méltán sorolhatunk a pedagógus alkat nélkülözhetetlen elemei közé. Ez lényegében nem más, mint a nevelés-oktatás társadalmi szerepének megértése. A Schola ludus előszava is kifejti, hogy „az iskola valódi célja szerint nem lehet más, mint az emberség műhelye, s az élet előjátéka.” Vagyis felkészítés a felnőttkor munkájára, a pályára. Így hát egyáltalán nem hangzik anakronisztikusnak, ha a Schola ludust úgy is értékeljük, mint a pályairányítás, pályaválasztás jól megválasztott eszközét. A III. felvonásban a mesterségek világát mutatja be. De nézzük csak a 4. jelenetet:

(Építész jön tanítványával)

Építész: Építész szeretnél lenni? Valóban?

Tanuló: Nagyon.

Építész: De tudod-e, mi az építészet?

– S ezután az építész, a tanuló, az ács és a kőműves beszélgetéséből megismerjük a lakásviszonyokat a barlangtól mindaddig, amikor „az építészet – s itt idézünk a játékából – a számok, mértékek és súlyok összhangjának a titka és mintegy az egész matematika betetőzése!”-vé válik.

De megismerjük a mesterség fogásait, eszközeit, nehézségeit, szervezését is. Comenius ebben a felvonásban mutatja be többek között az üvegfúvó, rézöntő, páncélkovács, bányász mesterségeket is.

Ennyi tény még kevés lenne ahhoz, hogy a pályaválasz-

tás, pályairányítás olyannyira modern problematikájának előképét lássuk a játékban, ha nem erősítené meg ezt a hiedelmünket Comenius maga „A nemzet boldogsága” című emlékiratában. A *Gentis felicitás*ban – miközben osztorozza a magyar népet a tétlen, lebzselő élet, a vertség miatt – a 43. pontban így szól: „Ebből a nemzetnek az a . . . szégyene származik, hogy idevaló ember ritkán tanul mesterséget, főként finomabbat, mint pl. fém-, üvegipart, papírgyártást, nyomdászmesterséget . . . sőt valamirevaló kovácsmesterséget sem.” A 83. pontban ezt olvashatjuk: „Ne csak földműveléssel és szőlőtermeléssel foglalkozzanak honfitársaink, hanem az ipar minden fájával, kereskedéssel . . .” Idegen létére azonosul tehát országunk gazdasági gondjaival; Magyarország gazdasági lehetőségeit, távlatait a külföldi tapasztalatok alapján latolgatja, és a megjavításhoz eszközül használja az iskolát. Nyilvánvaló, hogy az iskola csak egyik eszköz, s ha nagyon fontos, mégsem a legelső a gazdasági struktúra szükséges átalakításához, de mikor a legújabb külföldi szakirodalomban és hazai gondjaink között is olyan erősen jelentkezik a hatásos pályairányítás módszerének keresése, amikor elégtelennek tartják a szóbeli, írásos tájékoztatást, és a televíziót, rádiót is bevonják az orientálásba, nem mehetünk el elismerés nélkül Comenius elmélete és azzal egybeeső módszere mellett.

A gazdasági-társadalmi szükséglet felismeréséről és az oktatás jelentőségének megértéséről van tehát szó, mely ma annyira előtérbe kerülő pedagógusvonalás kell legyen. A pedagógus hivatás társadalmi funkciójának hatalmas arányú – mélységben és szélességben egyaránt jelentkező – növekedése itt zajlik le szemünk előtt. A hivatás gyakorlásához nélkülözhetetlen a szaknak, a tudományágnak és módszerének ismerete mellett a gazdasági-társadalmi mozgás irányának és ütemének ismerete. A szociabilitás, a társadalmi hajlam teszi lehetővé, hogy megtalálja a nevelő a gazdasági, technikai, kulturális, morális fejlődésnek és a neveltek alakulásának „metszéspontjait”. Kis formátumú ugyan ez a comeniusi előkép, de példája friss, eleven aktualitás hordozója.

Napjainkban a tudomány és technika rohamos, egyre gyorsuló fejlődésének vagyunk tanúi, újabb ipari forra-

dalom küszöbéhez érünk. E felgyorsult fejlődéshez alkalmazkodás szükségességéről és nehézségeiről annyi szó esik mostanában. Ugyanakkor látnunk kell, hogy a tudományos-műszaki forradalom társadalmi és emberi összefüggéseinek vizsgálatában a nevelés helyzetének, feladatainak és perspektíváinak elemzésére világszerte mind nagyobb figyelmet fordítanak; joggal mondhatjuk, hogy a nevelés egyre inkább a társadalmi haladás centrumába kerül, „a történelem döntő mozzanatai” közé emelkedik. A XX. századi pedagógusnak ezt a két dolgot látnia kell, s olyan új képességeket, hivatásjegyeket kell magában kialakítania, amelyek a gyorsan változó körülmények közötti helytállását biztosítják. Hiszen csak önmegújító képességek birtokában nevelheti a pedagógus a XXI. századra tanítványait elsősorban azzal, hogy bennük is felkelti az állandó képzés, művelődés vágyát, és velük is megismerteti az állandó megújulás örömét és technikáját. A testi-szellemi frissesség örömeivel és értelmével eljegyezni a felnövő és a már felnőtt tanítványokat csak az a nevelő képes, aki izgalommal és okossággal szűri át magán a világot, s közben tudatosan rendezi, gyűjti, mozgásba hozza az építő elemeket. A megújuló és a megújításra képes, a tudatosan önképző és az önképzésre saját példájával is nevelő pedagógusalkatról beszélünk most. Olyanról, mint Comenius is volt.

A könyvekről, az értelmi képzés fő eszközeiről 1650-ben írt értekezésében jajdul fel így: „Ó, ha Isten visszaadná elmúlt éveimet! Ó, ha valaki 40, 30 vagy 20 évvel ezelőtt megtanított volna e mesterségre!” (mármint a hasznos, válogató, jegyzetelő olvasásra). Ebből láthatjuk, hogy maga dolgozta ki azt az olvasási, önképzési módszert, amelynek révén a század egyik legsokoldalúbb, legtöbbet olvasott, legműveltebb alakjává válhatott.

Hogyan érte ezt el? Elmondja. Érdemes figyelmesen végigolvasnunk a könyvekről írt, már említett értekezésének egy-két általánosabb megállapítását: „Nem elég a könyvet olvasni, hanem figyelmesen kell olvasni . . . a nevezetesebb dolgok megjelölése és kijegyzése végett. Senki sem olvas haszonnal könyvet, aki nem végez közben kiválogatást – s itt hozzáfűzi az azóta pedagógiai szálólóigévé vált megállapítást: „mert hiszen nem a könyvek

tesznek tanulttá, hanem a tanulmányozás!” De tanácsai vannak az olvasás technikájára is: „Egyedül maradandó gyümölcse az olvasásnak, hogy az ember azt, amit olvasott, kellő kijegyzéssel magáévá teszi.” Látjuk: hadüzenet ez kora tanítási-tanulási módszereinek és modern program néhány századra.

Részletesen ismerteti értekezésében kivonatolási módszerét, a jegyzetfüzet használatát, mely betűrendes katalógus szerepét is betölti. Arról – a maga alakította – anyaggyűjtő, önképző módszerről számol ott be, amelynek széles elterjedtségével még ma sem dicsekedhetünk. Mert mennyire hasznos is volna, ha nevelőink a szakfolyóiratok hazai és külföldi cikkeit céduláznák, s egy mozgékony rendszerbe raknák, hogy így a szakmával együtt haladó szellemi ember alapvető eszközét teremtsék meg. „Egyenes adás”-ban vehetjük át itt Comenius indoklását, mely szerint a kivonatolás és az olvasott anyag rendezése adja meg „a dolgok ismeretében való világosságot”. „Gazdag leszel – írja – a saját és törvényesen szerzett szellemi vagyonoddal, senki sem vádolhat azzal, hogy jogtalan címen bírod a tudomány kincseit.” „Szemelvényeid gazdagon összehordott kincseivel hihetetlen dolgokat művelhetsz: élő és mozgó könyvtárként fognak emlegetni.” Ez az enciklopedikus törekvés már Comenius korában is illúzió volt, ma még inkább az, de az igaz, hogy egyetlen szakmát sem lehet alkotóan, de még megfelelően sem ellátni friss információk alapos és szervezett szolgáltatása nélkül. Minden tudományág, az egész tudományos világ küzd a gyors informálás gondjaival, az informatika maga szemünk láttán külön tudományággá fejlődött. Korunk jellemző embertípusa a „homo informationicus”: a közlések sűrűjében utat kereső gyakran utat is tévesztő, tájékozódásra kényszerített ember, aki – ha az információkat valóban személyisége szellemi átépítésére használja – újjá is teremti az információt, alkotóan felhasználja azt. A gyors és biztos tájékozódás már termelőerő értékű tevékenység: a fejlett ipari országokban versengve folyik pl. a műszaki tájékoztatás a legkorszerűbb módon. Nálunk is a műszaki irodalom, közte pl. a műszaki tanárképzés irodalma is korszerűbb információs technikával dolgozik, mint a hagyományos pedagógia, ahol szűk is,

esetleges is az információs bázis, s ahol, sajnos még a Comeniustól ajánlott gyűjtőmunkát sem igen végezzük el. Ő is sajnálkozva jegyzi meg: „Nem is lehet minden könyvet elolvasni. (Kivált a könyvek mostani özönében.) Megfogalmazásában és tartalmában egyaránt XX. századi e panasz, illetve időtlen; minden kor tudásra vágyó, ismereteit hasznosítani akaró emberének jó értelemben vett türelmetlensége és „telhetetlensége” ez.

Vajon mit szólna a kiváló tudós elme ahhoz az információhoz, hogy a világon jelenleg évi egy millió tudományos közlemény, könyv jelenik meg. De szóljunk csak a szerényebb hazai pedagógiáról, ahol ez a szám meghaladja a háromezretet. De ki képes naponta 10 pedagógiai könyvet, tanulmányt olvasni. Íme, mi sem jobb indok és érv a pedagógiai információs korszerű megszervezése érdekében. Összeköti minden nyugtalan elme látszólagos sopánkodását a tudás mérhetetlen ereje fölött érzett büszkeséggel.

De lépünk vissza A könyvekről . . . írt értekezés egyik mondatához, ahol az ajánlott információgyűjtésnek az egyénen túlmutató értelméről szól így: jól tájékozódva, kiművelve „. . . sok olyan embertársadnak hasznára lehetsz, aki kétségeiben eligazodni kíván.” Itt, e mondatnál is „leleplezi” Comenius magát: a szenvedélyes „önátadót”.

Hogy mi a pedagógiában a hipotézis értéke, azt jól látta Comenius, aki soha nem szakadt el a gyakorlattól. A pedagógia nála valóban az elmélet és a gyakorlat szoros egysége volt. Mai napig érvényes álláspontja: a nevelés gyakorlatát széles körű, alapos és megismételt kísérletnek kell megelőznie. Ez a hipotézis próbája, a gyakorlat előfeltétele. „A pusztá elmélet bizonyosként árulgathatja ezt vagy azt – írja –, de nagyobb izgalommal ajánlhatjuk azt, ami már kiállta a próba veszélyét. Bátrabban járhatunk ott, ahol már láb taposta ki az utat, mint ott, ahol csak a szem.” S hozzáteszi, hogy a mechanika (korának nekirugaszkodott és életetörő természettudományi ágazata) is kísérletek útján kutatja és találja meg a tökéletesedést. A gyakorlattól való mindenkori szembesítés – ez a comeniusi pedagógia „alapattitúd”-je. A neveléstörténelem úgy emlékezik meg Comenius sárospataki éveiről, mint mikor a gyakorlatot, a megismerés empirikus, induktív

módszerét alapelvül valló mester a legközelebb állt a nevelési gyakorlathoz.

Comenius voltaképpen állandóan kísérletezett. Alapos, elméletileg alátámasztott, megtervezett, megindokolt, eredményeiben felhasznált kísérleteket folytatott. Egészen modern elvet hangoztat (s korunk kísérleti lélektanában ugyanezzel találkozhatunk), amikor a kísérlet általánosíthatóságáról szól az Orbis pictus előszavában. Elmondja, hogy az első kísérletekkel – bármennyire is tetszik az „sok embernek – célunkat nem érjük el.” Valóban merészen, újat keresően, újuló-megújító pedagógusalkat egyik belső köréhez jutottunk el ezzel, ahhoz a hivatásjeggyhez, amit rugalmasságnak, az új iránti érzéknek is nevezhetünk. Mit üzen nekünk Comenius e téren?

A legjobb eljárások keresésének bátorságát, az olyan pozitív, hasznos nyugtalanságot, amely – gyakran csak tendenciáiban mutatkozó – közeljövő igényeihez akarja igazítani a jelen oktatását-nevelését. A szellem kíváncsiságát is, mely mindent megvizsgál, és minden hasznavehetőt elméletébe, gyakorlatába illeszt. De vajon nem sok-e ezekben az említett személyiségjegyekben a megfoghatatlan, a bizonytalan, a veszélyes? Ha úgy párosul az újat keresés nyugtalansága a fegyellemmel, a pedagógiai bátorság a tudatossággal, a kutató kíváncsiság a rendezettséggel, mint Comeniusnál, akkor nem.

Végül is ezek a nehezen összeillő, szokatlan fogalompárok hol realizálódnak munkánkban? Ott, ahol az új módszereket keressük, alkalmazzuk. Mert keresnünk, s alkalmaznunk kell. Ma, amikor az oktatásügyre fordított összegek világszerte rendkívüli mértékben és ütemben emelkednek, s amikor az általános és szakképzés költségei a csillagok magasságáig szöknek, s éppen e mérhetetlen kiadások miatt a legfejlettebb országokban is aligha képzelhető el a nevelésügyre fordítandó összegek jelentős növelése az életszínvonal és a termelési beruházások csökkenése nélkül, a neveléspolitikusok figyelme egyre inkább a közoktatásügy belső tartalékaira irányul. Ilyen lehetőségek tárulnak fel: az oktatásügy racionálisabb vezetése, az oktatás optimális szervezettsége, a képzés hatékonyságának növelése az adott képzési időn belül, eredményesebb módszerek, eszközök és technikák alkalma-

zása és így tovább, a gyermeki aktivitás, érdeklődés fokozása.

Az új, az eredményesebb módszer ezek szerint az oktatásügy belső tartaléka, mely tartalék feltárása mindannyiunkra vár. A legújabb nemzetközi pedagógiai irodalomban mind gyakoribbak a módszerre vonatkozó tanulmányok, javaslatok; gazdag irodalom – s mögötte természetesen gyakorlata – van a programozásnak, a csoportmunkának, a feladatlapos oktatásnak, az egyéni tanulásnak. De olvashatunk az értékelő tesztekéről, a team-oktatásról, a zártláncú televízió használatáról, a televízió-iskoláról, rádióiskoláról stb.

De a korszerű módszer értelmezhetőségének nemcsak ilyen vetületei és perspektívái vannak. A módszer ma már olyan értelemben is a pedagógiai érdeklődés előterébe nyomul, hogy az iskolának egyre inkább feladatává válik az önképzés, az egyéni feldolgozás képességére felkészítés, s ennek fontos és sajátos módszertani feltételei vannak. Úgy is mondhatnók: mindenkit képessé kell tenni az önképzésben egyéniségének leginkább megfelelő módszerek és technikák alkalmazására. S ebben végső soron és perspektivikusan nemcsak a tanulás, hanem a keresés, a kutatás, a válogatás és alkalmazás képessége és módszertana is beletartozik. Comenius pedagógiai műveiben is a maihoz hasonlóan hangos és gyakori a módszer kifejezés. Az igaz módszer dicsérete című tanulmányában az iskola útvesztőjétől (nyilván a tapasztalt rendezetlenségről van itt szó!) kivezető Ariadné-fonalnak nevezi a módszert. „Bizony, nagy labirintus van az iskolában – mondja –. Először is maga a tanulnivaló sokasága (mindig sok volt a tananyag?) . . . Aztán ott van a tudnivalók tarkasága.” (Lám, milyen finom megkülönböztetés ez: tanulni és tudnivaló: a kötelező és a szükséges ismeret!) . . . Végül a tanítás és tanulás módszere is annyira bonyolult, hogy „a tudományok kertjét bejárni akaróknak ezer mellékösvény, kanyarulat és tévút kerül útjukba.”

Comenius tudatosan keresi az új módszereket: „Ami bennünket illet – írja a Szépnek szép módon való tanulmányozásáról című művében – nem alszunk, hanem nyomozzuk a módszer útjait, és érleljük azt arra rendelt esz-

közökkel.” Eszköze – mint tudjuk – a színjáték, a kép, a dialógus és a többi.

Igen érdekes nyomait találjuk Comeniusnál a közlés-módszer ama modern felfogásának, amelyet a dialógus – voltaképpen – egy antik vitaforma – feltámasztásának nevezhetük. Azok, akiknek szellemileg közük van egymáshoz, a dialógusban az igazsághoz, a felismeréshez akarnak eljutni – mintegy szellemi közösséget teremtve. Egymásnak átengedik szerepüket és helyüket; harc nélkül, vitázva és egymást is vezetve, közösen jutnak el a felismeréshez. A dialógusok ennyiben az igazság objektív kutatásának és felvetésének vágyában különbözik a polémiától, mely elsősorban a saját igazság bizonyítását szolgálja. S milyen érdekes itt a pedagógiai analógia, melyet Comenius világosan felismer és a Schola ludusban is alkalmaz. A konzervatív, maradi tanár–diák viszony a polémiához hasonlóan egyoldalúan, a tanár kinyilatkoztató fölényhelyzetéből oldja meg a pedagógiai szituációt, a dialógus ellenben a tanító vezető szerepének elismerésével a kölcsönösségre, az egymás véleményének megbecsülésére, az ismeret, a tudás, az igazságmegtalálásra irányuló funkcióazonossággal oldja meg a tanár–diák viszony problémáit. Ma a dialógust nemcsak egyének közötti viszonylatokra értjük, illetve nem ott van elsősorban alkalmazási terrónuma, hanem pl. a tudományos életben, ahol az interdiszciplináris integrációra irányuló törekvések sokszor éppen a „párbeszéd” elmaradása miatt nem sikerülnek, illetve a dialógus révén valósulhatnak meg. Milyen kedves mintapéldája a – ma már tudományokhoz felnőtt – dialógusnak Comeniusnál az írás-olvasás tanítás módszertanában írott párbeszéde, melyben a tanító és a tanítvány beszél, „hasznos és lelkes párbeszédet folytat” az olvasás értékéről, szabályairól, a gyakorlás jelentőségéről.

Számos jó példával méltathatnánk még Comenius módszertiszteletét, felsorakoztathatnánk korában nagyon új, s mint látjuk, hozzánk is szóló eljárásait. A természetszerűségről, a teljességről, a fokozatosságról, a szilárdságról vallott nézetei mai napig érvényesek. Korát megelőzve ismerte fel az oktatás lélektani alapjainak fontosságát és alkalmazta a tanítás gyakorlatában. A tanulásban a gyermek valamennyi lelki képességét foglalkoztatjuk – val-

lotta –, s ebben aktív módszert kell követni: a tanuló ismereteit tapasztalat, ténykedés beszéd révén sajátítja el. Comenius nagy figyelmet szentelt a gyermeki személyiségnek, s sohasem tévesztette szem elől a gyermeknek az ismeretszerzésben játszott szerepét, a tanulás lélektani menetét. S vajon ki érzi a legkisebb mértékben is elhalványultnak a következő módszer érvényét: „Úgy sajátíthatja el az ember az erényt, ha erényes cselekedeteket hajt végre. Ismeretek szerzésével tanul meg megismerni, s cselekvések útján cselekedni.”

Vessünk talán még egy szemvillanást a kora technikai világát is a pedagógia körébe vonó tudósra, szakíróra. Most nem a már említett ipari foglalkozások „propagandistájára” gondolunk (arra, aki ezt az Orbis pictus-ban képekben, a Schola ludusban szövegben jeleníti meg), hanem a közvetlenül a művelődéshez tartozó, azt hihetetlen mértékben fellendítő technikai vívmánynak: a nyomdának tisztelőjére, követőjére, értékelőjére.

A nagy költséget és utánajárást igénylő nyomdaállítás Patakon – egy-két sikertelen előző kísérlet után – Comenius kérésére történik meg mindjárt megérkezése után. A pataki iskola tervezetének fontos pontja volt, hogy elegendő betűkkel és ügyes szedővel ellátott nyomda álljon rendelkezésére. Rákóczi azonnal kéri Comeniust, hogy hozzon magával külföldről nyomdászt. Ez meg is történik. Három helyiségben nagyrészt új felszereléssel kezdi meg munkáját a műhely, és 1657-ig 20 latin és 10 magyar nyelvű művet nyomtatott nyomdásza: a Lesnóból jött Renius György.

Comenius egyik legmegragadóbb ma is instruktív vonása az új iránti érzékenysége, fogékonysága: az új, a jövőbe mutató elemeknek, jelenségeknek megragadási képessége.

Figyelme a nevelés iskolával határolt területein nem reked meg. Ennél átfogóbb szemlélet jellemzi és nyugtalan-ság is hevíti. Pedagógiai eszméi és figyelme a teljes emberre irányulnak, akinek művelődése az ifjúkori alapozástól kezdve a teljes korra terjed ki. Íme, az állandó nevelés és önképzés eszméjének kristálytiszta követelése. Ne csodálkozzunk ezen! A túlterhelés a skolasztika fojtó karjai közül lassan kiszabaduló oktatással együtt jelentke-

zett, s a formalizmust tagadó, induktív módszereket alkalmazó tudomány fejlődésével párhuzamosan nőtt. Mai napig megoldatlan problémája a közoktatásügynek! Már Montaigne is elmondta: „A túlterhelés elbutít.” S ezzel a problémával Comeniusnak is találkoznia kellett. Bár ő sem oldotta meg, de egyrészt a módszer és az iskolai oktatás szervezete felől közelítette meg és fogalmazott meg évszázadokra érvényes megállapításokat és eszméket, másrészt a tanulás-képzés korhatárának a felnőttekre való kiterjesztésével kereste a megoldás útját.

Egy életmű, egy nagy egyéniség teljesítményeinek hibás leszűkítése lenne, ha Comeniust csak mint a hagyományos iskola reformerét tartanánk számon. A „tanférfi”-nak elkönyvelt Comenius tetteinek és műveinek elmélyült vizsgálata annak a nagy formátumú művelődéspolitikusnak alakját rajzolja ki előttünk, aki világosan látja a művelődés különböző területei közötti összefüggéseket, kölcsönhatásokat. Aki ember- és emberiségformáló terveiben, tevékenységében a felnővekvőkre épít ugyan elsősorban, de az öntevékenységről, a könyvekről, az olvasásról kifejtett gondolatai egy egész életre és minden emberre kiterjedő nevelés-képzés alapja lehetnek.

Számunkra, magyarok számára különösen örvendetes, hogy a hányatottsága mellett is állandóan gazdagodó eszmeiségű nagy tudós Sárospatakon összegezi művelődéspolitikai elgondolásait írásművekben és intézményekben. Alapvető értékű forrás ebből a szempontból A nagyfényű pataki iskola tervezete, mely nemcsak a pataki, hanem magyarországi közoktatási program is. Egyik fontos mondanivalója, hogy nem befelé forduló munkát akar végezni, hanem központtá akarja fejleszteni az iskolát. A megújult intézménynek szét kell sugároznia nagy fényvel a tudást, a korszerű műveltség fényét az egész országban, sőt „a szomszéd nemzeteket is ideszámítva”. A pataki iskolának tehát – Comenius híres és ma egyre aktuálisabb szavai szerint – „ilyennek kell lennie: belül fényvel teljesnek, kívül pedig a fényt messzeszórónak”.

A tervezet másik lényeges művelődéspolitikai gondolata a minden ember művelődésének követelése. „. . . hogy nálatok senki a nemességből, senki a polgárságból, senki a jobb tehetségű paraszti népből a tanultabb csi-

szoltságtól ne legyen távol.” „Szükség tehát általában minden tehetséget kiművelni, hogy mindenki, aki embernek született, tanuljon meg emberként élni.” Minden ember nevelése-művelése felé fordul félreérthetetlenül a tervezet 6. pontjában mondottakkal is: „Egyszóval az egész embert emberiségre kell formálni.”

Megjelöli a művelődés általános feladatait és túllép ezen: az egyes életkorokra vonatkoztatva külön-külön is megszabja a nevelés célját. Iskolai tankönyvei is többek, mint amit e szó tartalmaz; Orbis pictus-a széles körű demokrácia valóra váltásán fáradozik; célja a tudást népszerű fokón, minden rendű és rangú ember számára közvetíteni.

Az iskola is több, szélesebb az ő értelmezésében, mint ahogy azt kora értelmezte. Még maga a tanterem – egy csoport állandó tanulási helye – is akkor van kialakulóban, s ő már a színházterem berendezését kéri számon. A könyvtárat használhatóvá akarja tenni, mert véleménye szerint „az iskola könyvtárában úgy el vannak zárva (a könyvek), hogy csak kevesen férnek hozzájuk . . .” Tudjuk, hogy itt az igazi hozzáférhetőség hiányzott: az olyan feltárás, kezelés, mely mindenki számára megközelíthetővé teszi a könyveket. Az iskola hatóköre kiterjed; más művelődési területekkel és intézményekkel bővül.

Nem nehéz itt azt az eszmét felfedeznünk, hogy Comeniusnál az iskola a társadalmi nevelés és társadalmi integráció eszköze is. Itt csak utalnánk azokra a kísérletekre, amelyek a Szovjetunióban, Angliában, Franciaországban, Kanadában folynak, és amely kísérleteknek éppen ez az elv a hipotézise. Az iskola komplex intézmény, melyben az oktatásra szolgáló helyiségek mellett előadótermet, színházat, könyvtárat, klubot, laboratóriumokat, sportlétesítményeket is találunk.

Az ilyenek már nemcsak oktatási, de a környező lakosság művelődését is szolgáló, vasárnap és egész évben nyitott telepek fokozzák és szélesítik az iskola társadalmi nevelőhatását, az iskola és a társadalom integrációját, a nevelésügyet és a népművelést egységes közművelődési rendszerre boltozzák. Nem állítjuk, hogy Comenius csodálatos fantáziája ezt a modellt álmodta meg, hiszen a tör-

ténelem adott szakaszában ez már több lett volna mint utópia, de az alapelv csalhatatlanul ugyanaz.

A fentiek együttesen a pedagógia funkciójának korszerű felfogásáról vallanak; átfogó szemlélet ez, és ha mindezt a pedagógusi hivatás jegyei között is számon akarjuk tartani, akkor azt kell mondanunk: a nevelőhivatás egyben népművelés, az egész ember nevelésének szolgálata. Comenius tanításai ebben is eleven példát szolgáltatnak minden kor pedagógusának.

Simon Gyula

A BUJDOSÓ FEJEDELEM

Tulajdonképpen az előadásnak azt a címet kellett volna adnom, hogy miért lett bujdosó II. Rákóczi Ferenc. Azért ezt a címet, mert a magyar történetírásban a vita arról folyt és folyik máig, hogy ki volt a reálpolitikus: Károlyi Sándor avagy II. Rákóczi Ferenc.

Nemrég ünnepelhettük a szatmári szerződés és ezzel együtt a majtényi fegyverletétel 255. évfordulóját. Ennek az évfordulónak a kapcsán is írások jelentek meg, amelyek megkísérelték az értékelést ebben az alapkérdésben, hogy tudniillik, kinek volt igaza 1711-ben. Erre válaszolni csak úgy lehet, ha előbb azt vizsgáljuk, miért hagyta el Rákóczi Magyarországot.

1710 folyamán világossá vált, hogy Magyarországon a kuruc erők egyre inkább fogyatkoznak, nincs mód arra, hogy a császári túlsúllyal szemben katonailag felvegyék a küzdelmet. A pestis dühöngött, s az emberek féltek és menekültek. A külföldi segítség elmaradt, a francia segélypénzt 1708 végétől Versailles nem folyósította. Ebben a nyomorúságos helyzetben merült fel az a kérdés, hogy vajon a külső körülményeket, vagy ahogy akkor mondták: külső konjunktúrákat fel lehet-e még használni, most már nem feltétlenül abból a célból, hogy a szabadságharcot folytassák, hanem azért, hogy békét kössenek kedvező feltételekkel. Rákóczi törekvése kezdettől fogva – de legalábbis 1704 végétől fogva, amióta megghiúsult az a terv, hogy a francia–bajor csapatokkal egyesülve léphet fel Bécs ellen – az volt, hogy külső hatalmak garanciájával köthessen békét, amelyben a bécsi udvar elismeri a magyar feudális osztály kiváltságait, a magyar törvényeket, a vallásszabadságot, s felszámolja a katonai elnyomást. Ennek biztosítékeként követelte az erdélyi fejedelemséget is, amely ellensúlyt képezhetett a Habsburgok abszolutisztikus törekvéseivel szemben. 1711-ben a külső

körülmények olyan értelemben kedveztek a fejedelem törekvéseinek, hogy egyes hatalmak érdeklődése megnőtt a magyar kérdés iránt, Anglia véget akart vetni a spanyol örökösödési háborúban viselt szerepének, békét akart kötni Franciaországgal, de előbb tisztázni akarta Ausztria háborús teherbírásának kérdését és szorgalmazta – protestáns rokonszenvéből is kiindulva, a magyarokkal a kiegyezést. I. Péter cár 1707-ben szerződést kötött Rákóczi-val, s ennek alapján késznek mutatkozott arra, hogy a Béccsel való megegyezés érdekében közbenjárjon.

Ezeket a külső reményeket a szabadságharc vezető rétege komolyan mérlegelte, de már 1707 óta kialakult egy ellentábor, amely nem bízott a külföldi segítségben, s ennek az ellentábornak a vezetője lett 1710 végétől Károlyi Sándor. Károlyi ekkor már tárgyal Pálffy János generálissal, akit a császáriak azért bíznak meg a béketárgyalásokkal, mert úgy gondolják, hogy magyar léteire rokonszenvet kelthet és meggyorsíthatja a kiegyezést, amelyre szükség van, hogy az angolok folytassák a háborút. A tét Spanyolország, s ennek megszerzéséért a császár kész bizonyos engedményekre is a kiegyezés érdekében. Az angol közbenjárás a magyarok érdekében feszélyezi a bécsi udvart, amely nem akar külföldi garanciát, belső ügynek tekintti a magyar háború befejezését. Ebben a helyzetben találja meg Pálffy Károlyit, tehát annak a tábornak a vezetőjét, amely a belső reménytelen helyzetből kiindulva úgy gondolja, Béccsel sürgősen békét kell kötni, mégpedig jelentős politikai engedmények árán is.

Kevesen ismerik Károlyi 1710 decemberében írt emlékiratát, amelyben azt ajánlja Rákóczinak, hogy fogadja el Pálffy békeajánlatát. A helyzet – írja Károlyi – hasonlatos ahhoz, mint amelyben Bethlen Gábor találta magát a Habsburgok elleni háborúban. A küzdelmet békével is lehet fejezni, mégpedig megfelelő békével. A fejedelem „alázta meg magát”, nehogy az egyiptomi fáraó sorsára jusson, aki nem alázkodott meg Nabukadonozor előtt, s ezért elveszett. A külső segítségben nem lehet bízni, de azért úgy kell eljárni, hogy a külső hatalmasságok tudják: ha a béke nem jön létre, ezért a bécsi udvart terheli a felelősség, s Rákóczi még mindig összeszedheti magát. Összefoglalóan véleményét így fogalmazza meg: „Ha követhet-

tő, kövessük, ha nem, mutassuk meg, hogy nemcsak pompához tudunk, hanem az alázatosságot is megismertük és véghezvittük. Ha most nem boldogulunk is per humilitatem sub onere crescit palma (teher alatt nő a pálma) s jó végét várhatjuk." A tábornok tehát tárgyalásokat javasol és megalázkodást, feltételezve, hogy így jó békeszerződést lehet kötni külső garancia nélkül is.

Rákóczi ennek az emlékiratnak egy gondolatát magáévá teszi, azt a gondolatot, hogy találkozzék Pálffyval és hogy a császárnak levelet is írjon. Sokan és sokszor foglalkoztak Pálffy és Rákóczi találkozásával Vaján és azzal a levéllel is, amelyben a fejedelem rendkívül öntudatosan felajánlja a megegyezést, de tiltakozik az ellen, hogy a szabadságharcot rebellióknak tartsák és hogy a felkelőket csak személy szerinti amnesztiában részesítsék, ő a szövetkezett rendek nevében akar békét kötni. Pálffy kifogásolja a levelet nemcsak „terminusai” miatt, hanem azért is, mert, idézem: „a felséges udvarral el akarja hitetni, hogy maga és mellette levő egész magyarságnak igaz és helyes volt a fegyverkezése”, pedig ezt sem az udvar, sem „az egész keresztény világ” nem fogja tudomásul venni.

Rákóczinak a válasza erre a következő: „Az emberséges ember – írja Pálffynak – lelkét Istennek, vérének és életének s a becsületét magának szokta tartani, melyből származik, én egymagamat rebellisnek nem agnoscalom (nem ismerem el), és nem agnoscalhatom, és ha a felséges udvar nem agnoscalja azt, hogy hazánk törvényeit mind megfogatásomra, mind pedig a mostani pozsonyi országgyűléséből beadott gravamenekben megsértette, arról nem tehetek, de hogy mi, akik attul kénytelenítettünk a fegyverfogásra, lelkünk ismereti ellen ezt mondjuk és úgy is higgyük –, ítélje el Kegyelmed maga is és feleljen Pálffy János a feldmarsalnak.” Tehát Rákóczi Pálffyhoz, mint magyar emberhez szól és szembeállítja a feldmarsali funkcióját magyarságával és emberségével.

A vita nemcsak Pálffyval folyik, hanem egyre inkább Károlyival is. Amikor kiderül, hogy a magyarországi és az erdélyi tanácsurak is azt javasolják Rákóczinak, hogy inkább menjen Lengyelországba, várja meg a cárt és a vele való tárgyalás után döntsön abban a kérdésben, hogy miként folytassák a bécsi udvarral és Pálffyval a tárgyaláso-

kat, a fejedelem Károlyira bízta 1711. február 18-i levelében az ügyek vitelét Magyarországon a következőképpen: „Így az én legdrágább kincsemet, édes hazámat, Munkácsot és abban levő második mindenemet kegyelmedre hagynom, lelkire, hitre kötöm, bízom. Teljességesen elhítetvén magammal az Kegyelmed resolútiójának állandóságát, az mellyet minap újobban is adott Munkácson, hogy nemzete boldogulása nélkül nem békéllik, egymást el nem hagyjuk, ennél is külömben nem enged békélleni confoederalionalis hitünk, az melly által mind lelkünket, mind maradékinkat sub nota perditionis in patriam kötöttük édes hazánknak. Vezérelje s kormányozza azért Kegyelmed hadakozását absentiámban mennél jobban lehet, az midőn én minden bujdosás és nyomorúságok által űzni s keresni kívánom boldogulását, hitemre mondom, hiszem is annak elérését, vagy legalább szembenléve az czárral, megírom valóságosan: mihez bízhatték Kegyelmed s közönségesen mindnyájan.”

Arról van tehát szó, hogy a szövetségi eskü köti egyaránt Rákóczit és Károlyit, s ennek értelmében különmegegyezést a bécsi udvarral nem szabad elfogadni. Ezt a fejedelem egyszerre politikai és erkölcsi álláspontnak tartja, s a kettőt összekapcsolja.

Nagyon érdekes, hogy e tekintetben Károlyi sincs más állásponton, csak éppen a kiinduló pont más. Ő ugyanis a Pálffyval folytatott tárgyalások után odáig jut el, hogy március 14-én leteszi a hűségesküt a tábornok előtt, aki biztosítja számára nemcsak az amnesztiát és javainak megtartását, de a Szatmár megyei főispánságot is. Bár még ezek után is folyik a levelezés Károlyi és a fejedelem között, sőt a tábornok személyesen is találkozik Rákóczival a lengyel határszélen, ahol előadja Pálffy békefeltételeit, soha nem mondja el azt, hogy már elkötelezte magát Bécsnek. Lehet erre azt mondani, hogy ez a mentális rezerváció szükséges volt, ha tető alá akarta hozni a megegyezést. És valóban, a politikában elképzelhető ilyen magatartás. A kérdés csak az, hogy Károlyi maga kizárólag a politikumra hivatkozik-e, amikor Rákóczit rá akarja venni a békekötésre, vagy ő maga is a morál képviselőjeként jelentkezik. Nos, az igazság az, hogy a reális politikai okok mellett Károlyi maga is erkölcsi érveket hangoztat.

Ezt írja Rákóczinak április 3-án: „Az élő Istenre, hivatali kötelességére kényszerítem Felsőgedet egy Bercsényiért” – Bercsényit külön is gyűlölte Károlyi és őneki tulajdonította az orosz orientációt, amelyet eleve elhibázottnak tartott – tehát „az élő Istenre, hivatali kötelességére kényszerítem Felsőgedet egy Bercsényiért Felsőged ne vesse meg az onfoederatiót, azaz a nemzetet, mely hazájában vagyon, ne ragaszkodjék külső monarcháknak álumbrában levő reménységéhez és nyolcz esztendőktől fogva biztató politicájához, s azért ily contemptuose ne vesse meg az császár gratiáját, hagyjon békét az sollemnitásoknak, pompának, diffidentianak és abból származó félelemnek, jöjjön be az confodereatio közé, ne mondassa azt in extremis, hogy elhadta az vezére őket; reduálja Felsőged az confoederatiótul eltávozott és kiment confoederatusokat is, kik csak magok csendességéért és nem a confoederatio emolumentumáért mentenek ki, s ha békélnünk kell is, békéljünk együtt s abban ha szenvednünk kell is, szenvedjünk együtt, ha hadakoznunk kell is, hadakozzunk együtt, míg el nem veszünk.” Ebben a levélben bejelenti, hogy kész Pálffyval a megegyezést aláírni és ezért vállalja a világ előtt a felelősséget, mondván, hogy „Isten, az egész világ és az egész kereszténység előtt protestálok, én oka ne legyek, senki pártosnak, hitetlennek ne tartson, mert amit cselekszem, egész nemzetemmel, nemzetem utolsó veszedelmének eltávoztatásáért kényszerül cselekszem.”

Károlyi tehát „kénytelenségre” hivatkozik, ezen az alapon akarja a békét. Hozzáteszi azonban, hogy nyolc esztendőn keresztül a külső hatalmak csak hitegették a fedelmet és hogy az országon belül a vezetésben tulajdonképpen a bizalmatlanság uralkodott és az üres pompa és ünnepélyesség jellemezte magát a vezetőt. Ez az ítélet nem egyszerűen a „kénytelenség” tételét támasztja alá, hanem alapot szolgáltat arra, hogy akik a békét aláírják, azt jó lelkiismerettel tehessék, a szabadságharc vagy legalábbis a vezetés elítélésével. Emellett morális érvet hoz fel, azt, hogy szolidárisnak kell lenni a nemzettel, a nemzet otthon van, Rákóczinak az a kötelessége, hogy visszatérjen és a konföderációval együtt írja alá a békeszerződést.

Érdekes ezt a drámai párbeszédet tovább hallgatni. Rákóczi ugyanis válaszol erre a levélre, azzal a patetikus felháborodással, amely az ő stílusának sajátossága és amely egész szemléletét jellemzi. Április 9-én írja: „De mivel leginkább sérti szívemet az, hogy Kegyelmed ösztönöz arra, hogy hazámat és a confoederatiot el ne hagyjam és menjek bé etc., holott maga is reflectalhatja Kegyelmed magát, hogy e vala egyedülvaló kívánságom, a midőn magamat resolváltam vala Munkácsra való bészorulásra.” Itt utal arra, hogy elhatározta, inkább Munkácsba zárkózik be, de nem hagyja el az országot, ezt azonban tanácsosai nem javallták: „S ekkor egy sem találkozik Kegyelmetek közzül, aki hitemre s hazámhoz való szeretetemre ne kényszerített volna, hogy ne cselekedjem, hanem hazánk igit és remenségét tartsam fel személyem conservatiójával, melyből eredett oka idevaló jövetelemnek és az midőn sok időktül fogvást várt remenségünk exoperatiójának útja nyittatik, hogy ne lehessen keserves éppen ellenkezőre kényszerített nem?” Rákóczi nem hajlandó azt a felfogást elfogadni, hogy csak akkor lehet hűséges az ügryhöz, a konföderációhoz, hazájához, nemzetéhez, ha Károlyival együtt, az otthonmaradtakkal együtt békélik. Ő a maga részéről úgy véli, még mindig van reménység arra, hogy kedvezőbb feltételek mellett lehet a békét megkötni, s ez esetben főleg az „orosz reménységről” van szó. Igen érdekes ennek a levélnek egy passzusa, amely arról szól, hogy a Pálffy által kínált feltételekkel már régen meg lehetett volna állapotodni békességben, hiszen már 1704-ben kaptak hasonló ajánlatot, de akkor a kurucok közül senki sem fogadta el ezeket. Következésképpen egy olyan háborút folytattak, amelynek céljait a többség, benne Károlyi is, helyesnek tartott. „Nem kellett volna tehát életünket veszélyeztetni – írja –, mivel mindazok még a gyöngyösi első kongresszusban megígértettek vala, de hallani sem akartuk, hanem aziránti prédikációit a szegény meghalt kalocsai érseknek haszontalannak tartják, igaz magyar szívünk indulatjából léptünk a confoederatiora és folytattuk a harcot”.

A levelet egy olyan résszel járja be, amely Rákóczi teológiai-filozófiai érdeklődésére utal. A fejedelem jól ismerte azt a vitát, amely a jezsuiták és a janzenisták között

folyt a szabad akarat kérdésében és erre támaszkodva állítja, hogy „a kénytelenség”, amire Károlyi hivatkozik, nem áll fenn, van lehetőség a választásra. Azt tanácsolja a tábornoknak, hogy legyen jó katolikus: „Ha azért Kegyelem pápista, higgye el a liberum arbitriumot (szabad akaratot) és félelemtől, vagy más oktul ne cselekedje azt, amit maga is rossznak és a confoederatio ellen valónak lát lenni.”

Rákóczi a rosszat a bécsi udvarral való elvtelen kiegyezésben látja, s úgy véli, hogy ki-ki szabad akaratral rendelkezik a választás dolgában, ő mindenesetre nem hajlandó feladni a jobb-megoldás keresésének a lehetőségét.

Végül is az otthonmaradott kurucok Károlyi vezetésével elfogadják a szatmári békét, amelynek a szövege különben úgy alakul ki, hogy Rákóczi követelései hatnak a tárgyalópartnerekre és a feltételek egyre kedvezőbbek lesznek a kurucokra nézve. A vita a szerződésről egyáltalában nem volt hiábavaló, de a lényegi kérdésben, tehát abban, hogy ilyen, akár javított feltételek mellett Rákóczi megalkudjék, ebben a kérdésben nem tudtak közös nevezőre jutni.

Még mielőtt a békét aláírnák, Rákóczi kibocsát egy kiáltványt, amelyben Károlyit árulónak nyilvánítja, kétségbe vonja Pálffy felhatalmazását és őszinteségét és elégtelennek tartja az első szatmári gyűlés által elfogadott békepontokat, amelyeket részletesen elemez. Ami a neki nyújtott egyéni amnesztiát és a leteendő esküt illeti, ezzel kapcsolatban azt írja – és ez megint a jellemére nézve tanulságos mondat –: „A magyar nemzet szabadsága oltalmát véteknek, törvényünk megadását, kérését s keresését bolondságnak és consequenter a confoederatiót is pártütésnek, magunkat csak tolvajok, latrok és csak akasztófa, kerék, czímerű gyülevész nép vezérének, fejének esmérnök, azzal confoederatiókra s hazánknak letett hitünket ilyen hűtlenséggel pecsételjük és gyalázatos cselekedetünkkel bizonyítandók azt, hogy csak a magunk jószágainak birodalma kedvéért nem csak mind örökös, mind választott hivatalunkat elhagyván, de szabadságunkat is eltagadván, hazánk igaz ügyének ellene mondván, jobban szeressük becsületünknel s lelki üdvösségénél ideig való gyalázatos, csúfságos kínlódással, keserves nyomorúsá-

gokkal környékezett életünket. Jobb azért hitünket, lelkünket Istenünknek, becsületünket a világnak s azzal életünket, míg az igazlátó Istennek tetszik, hazánknak megtartanunk, velünk confoederalt potentiák és az igazságszerető hatalmasságoknak hathatós árnyékában, mint a hóval fedett vesszőszál várunk újlásunkat tavaszunkon, mitsem ily gyalázatosan s veszedelmesen eltemetnünk s az örökös kárhozatra utaztatnunk lelkünket.” Azt hiszem, hogy a magyar barokk stílus egyik szép monumentumával találjuk itt magunkat szembe, amelynek különösen megragadó a hasonlata: „jobb . . . mint a hóval fedett vesszőszál várunk újlásunkat.” Lehet persze erre azt mondani, hogy egy patetikus frázisról van szó, mint ahogy egyes történészeink teszik, én azt hiszem, hogy inkább egy nagy jellem eltökélt szándékának színes kifejezéséről.

Miért nem fogadja el Rákóczi a szatmári békét? Elsősorban bizalmatlanságból. A fejedelem nem bízik abban, hogy a bécsi udvarral tisztességes feltételek mellett ki lehet egyezni és főleg, hogy az meg is fogja tartani a szerződést. Ezt a bizalmatlanságot a múltra való hivatkozással támasztja alá, a magyar történelem sok példájával, saját tapasztalatával, de alátámasztja azokkal az értesülésekkel is, amelyeket a külső hatalmasságok diplomatáitól kap, akik közbenjárnak Bécsben és akik azt jelentik megbízóiknak, hogy az udvar csak taktikázik, mint az angol követ mondja: végső fokon „despotikus uralma” alá akarja vetni a nemzetet.

Április 19-én hozzá intézett levelében ezt mondja: „Lelki üdvösségére kényszerítem, ne precipitálja szegény nemzetünk dolgát s igyét, maga s famíliája holtig való gyalázatjára, mert soha nem fogják azt mondani, hogy az Fejedelem pártolt el az Generálistul, hanem hogy a Generális az Fejedelemtül.” Politikailag a fejedelem azt tartotta hibásnak, hogy Károlyi elszette, „precipitálta” a dolgot. Nem vette tekintetbe az európai változásokat, az újabb angol mediációt, nem várta meg Rákóczi találkozását a cárral.

Rákóczi tulajdonképpen letartóztathatta volna Károlyit, Bercsényi és mások biztatták is őt erre, amikor a lengyel határon találkoztak, de ő ezt mégsem tette meg.

Az *Emlékiratokban* erről ezt írja: „Azon kívül, hogy erre semmi józan okom nem volt, nem is láttam semmi lehetőségét a háború folytatására.” Tehát nem a háborút akarta folytatni, mert azt világosan látta, hogy arra nincsenek eszközök, hanem az előnyösebb békefeltételeket kívánta. Mindenekelőtt a külföldi kezesiséget, hogy ilyen módon ellensúlyozni lehessen a császári abszolutizmust. Nem akarta azonban, – és itt egy bizonyos ellentmondás, ketősség is van magatartásában – feladni a békével a teljes program megvalósításának vagy legalább is Erdély megszerzésének lehetőségét. Igazában véve ezt a reményt előnyben részesítette a bizonytalan békével szemben. Végül is ezért választotta a bujdosást, ami számára politikailag és erkölcsileg is meggyőzőbb volt.

Mit ért el a reálpolitikus Károlyi? A szatmári béke megerősítette a nemesi kiváltságokat, visszaadta a felkelésben részt vettek vagyonát, érvényben lévőnek tartotta a protestáns vallások gyakorlásával kapcsolatban az 1681-es soproni országgyűlés határozatain alapuló rendelkezéseket. A szerződés szerint a közkatonák is amnesztiában részesültek, hűségeskü letétele után hazamehettek. A külföldön tartózkodók kegyelemért folyamodhattak, így Rákóczi is, meghatározott időn belül. A sérelmeket a rendek országgyűlés elé terjeszthették. A méltóságok, tisztségek visszaadásáért külön kellett folyamodniuk. A fejedelem a *gratia vitae* mellett megtarthatta összes ingó és ingatlan birtokát az eskü letétele esetén, aminek véghezviteléhez három hetet adtak, Rákóczi maga határozhatta volna meg, hogy hol kíván letelepedni. Ha Lengyelországban akar maradni, ígéretet kell tennie, hogy a császár és a király iránt hűségben fog élni.

Rövid távon ez a béke kedvezett az uralkodó osztálynak, megerősítette gazdasági és politikai kiváltságait és az országnak is, mert békét hozott és viszonylagos gazdasági gyarapodást. Kedvező volt a Habsburgok számára, mert vitathatatlaná tette uralmukat Magyarország és Erdély felett. Ezt azzal is biztosították, hogy a magyar uralkodó osztállyal szemben politikát változtattak és nem alkalmazták I. Lipót elnyomó módszereit. Az új császár, VI. Károly ezt írta Wratislaw grófnak 1711. május 27-én: „Ez az akaratom s különösen arra kell ügyelni, hogy ezzel a nem-

zettel nagyobb megértéssel kell bánni s elejét venni azon panaszáknak, hogy az udvar elnyomja; meg kell nekik mutatni, hogy bennük épp úgy megbízom, mint a többiekben s becsületben tartani őket. Szigorúan meg kell hagyni az ottani vezérlő tábornokoknak, hogy az országban a legjobb rendet tartsák fenn s a zsarolásokat ne tűrjék; meg kell mutatni a magyaroknak, hogy őket pártatlan igazsággal és szeretettel akarják kormányozni.”

Károly császár spanyolországi tapasztalatai, de hadd mondjuk itt ki: maga a magyar szabadságharc kitartó küzdelme hozzájárult ennek az új szemléletnek a kialakulásához, amely az adott politikai és társadalmi keretek között érvényesült, tehát a feudális viszonyok között és egy külső hatalom függőségében.

Melyek voltak a szatmári békeszerződés hátrányai? A kiegészítés az ország függetlenségének a feladását és ezzel a nemzetté válás folyamatának akadályozását, a feudális rend konzerválását jelentette. A XVIII. század végétől a magyar uralkodó osztály a jórészt jobbágyi tömegekből álló nemzetiségek társadalmi és nemzeti ellenlábasa lett s ez a belső küzdelem eltorzította a magyarság társadalmi és függetlenségi harcait is. Igaz, ezek a negatív következmények a „hosszú időtartamban” érvényesültek, de valamely történelmi eseménynek a hatását nemcsak rövid távon kell értékelni.

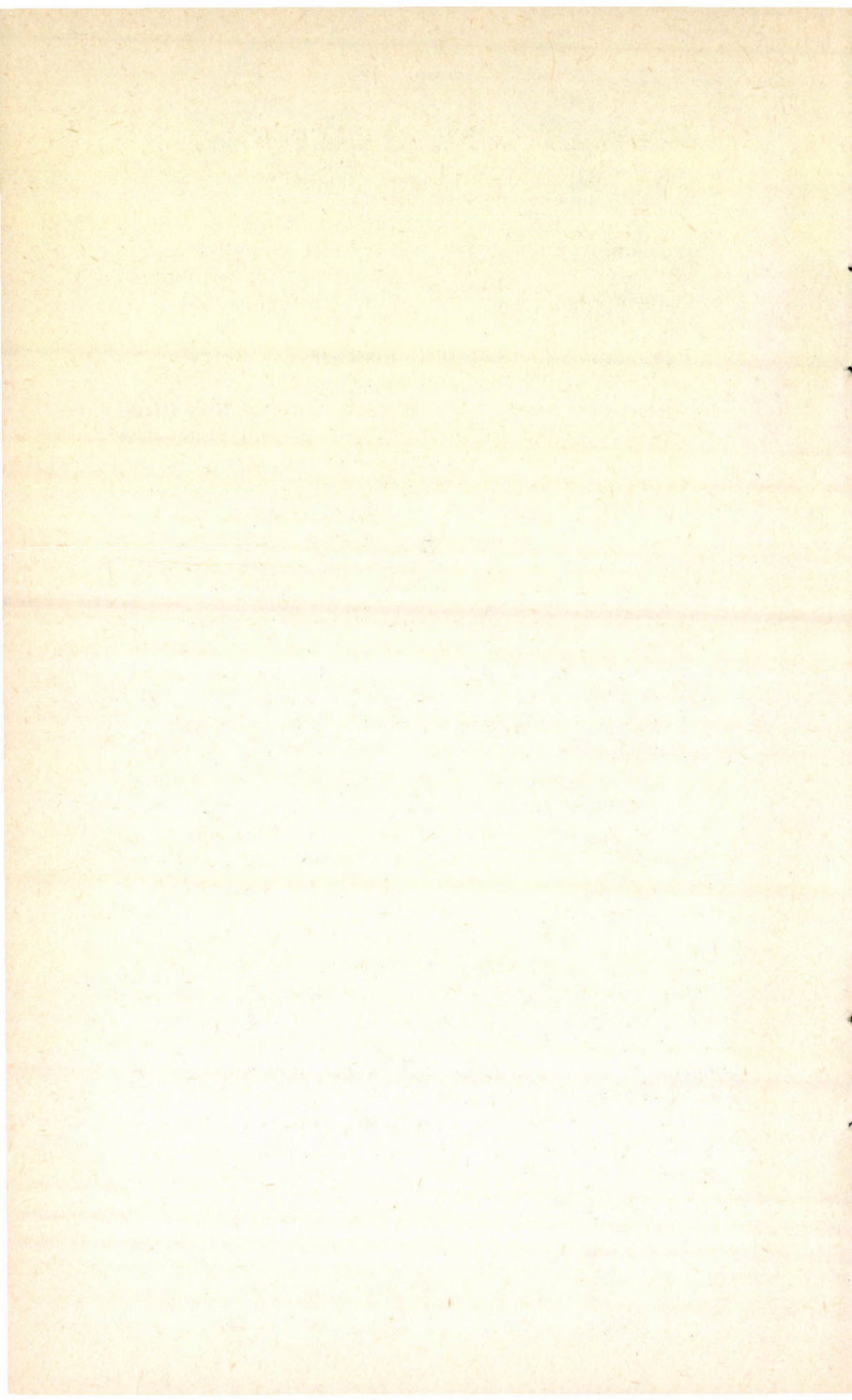
Rákóczi a jövőre tartotta a reménységet. Az ő általa képviselt függetlenségi gondolat a II. József elleni nemesi ellenállást, de a magyar jakobinizmust is táplálta. Igazi népszerűségét a reformkorban nyerte el, amikor a Habsburg abszolutizmus elleni küzdelemben fejtett ki széles körű hatást. Minden örökség sokféleképpen felhasználható, így a Rákóczi-hagyomány is. 1867 után a magyar uralkodó osztály konzervatív nacionalista ideológiáját igyekezett vele alátámasztani, de a magyar progresszió is zászlajára tűzte s nemcsak Bécs, hanem a magyar retográd erők ellen is, elég ha itt Ady példájára utalunk. Nem volt igaza Szekfü Gyulának abban, hogy a szabadságharc eszmevilága nem befolyásolta 1711 után a magyar fejlődést.

Két történelmi utat jelez tehát Rákóczi és Károlyi személye és politikája. A fejedelemé figyelmeztet a hosszú

távú tendenciákra, amelyek a közép-kelet-európai és belső magyar fejlődésre voltak jellemzők a függetlenség és a társadalmi haladás szempontjából.

A tábornoké a rövid távon megvalósítható lehetőségekre, amelyek azonban egy idő múlva ellentétbe kerülnek a hosszú távúakkal s bármennyire is reálisnak tűnnek egy adott pillanatban, végül nagy ellentmondásokhoz vezetnek.

Realizmus vagy utópia: a történelmi fejlődés egyes szakaszaiban különbözőképpen ítéltetők meg a gondolatok és cselekedetek. Mindenesetre, amikor Rákóczi a bujdosást választotta – amelynek igaz történetét még meg kell írni –, az akkor utopikusnak tűnő magatartásnak széles erkölcsi alapot és politikai távlatot adott. Károlyi realizmusát nem az etika, nem is a hosszabb távon érvényes politika, hanem az érdek határozta meg, amely eleve nem ítéltető el, de nem is tekinthető egyedül lehetséges választásnak.

TÁRSASÁGUNK ÉLETÉBŐL

KÖSZÖNTŐ

Őszinte tisztelettel és meleg szeretettel köszöntöm Önöket a Comenius Társaság megalakulása alkalmából.

Sárospatak a magyar történelem és a művelődéstörténet gazdag hagyományokkal rendelkező városa, neve összeforrt a haladásért, a nemzeti függetlenségért és a szabadságért vívott harccal, európai jelentőségű gondolkodók jelenlétével. Évszázadok óta a magyar pedagógiai reformok egyik fellelője is, s egyben a Comenius-hagyományok hűséges ápolója. Bízunk benne, hogy jó otthona, biztossága szellemi fészke lesz a Társaságnak.

Johannes Amos Comenius három és fél esztendőt töltött Sárospatakon, életének talán egyik legnyugalmasabb korszakát. Soha, sehol nem biztosítottak számára olyan kedvező feltételeket, mint ebben a kisvárosban. Különösen fontos volt ez egy olyan hányatott sorsú ember életében, aki önmagáról a következőket írta: „Egész életem vándorlás volt, folyton változó éjjeli szállás, hazát soha sehol nem találtam.”

Comenius pedagógus és politikus volt. Munkásságára, életművére, s tevékenységére egészében ez a kettősség jellemző. Olyan kettősség ez, amely valójában szerves egységet alkotott.

Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony levelében többek között a következőket olvashatjuk Comenius Sárospatakra hívásának céljairól: „nékünk pataki iskolánk megreformálásában, amiben forgolódunk, segítségünkre légy és itt nálunk a te kitűnő módszerednek, melyet a nemzetek közt terjeszteni már megkezdtedél, teljes rendszerét kidolgozd és előadd.”

Jól felszerelt könyvnyomtató műhely várta Comenium Sárospatakon és szabad kezet kapott arra, hogy gyökereken átformálja az iskolát az alapoktól kezdve. Mindehhez megfelelő anyagi hátteret is biztosított a bőkezű fejedelmi

család. Az természetes, hogy – mint minden reformnak –, ennek is voltak irigyei, s a diákság sem fogadta mindig és mindenben megértéssel a nagytekintélyű mestert. A pataki évek azonban egészében mégis a legtermékenyebb esztendőök voltak. Sorra jelentek meg írásai, s még távo-zása után is gondja volt rá Lorántffy Zsuzsannának, hogy a kéziratban hátrahagyott művei nyomdafestéket lássa-nak.

Comenius pedagógiájának határozott politikai céljai voltak. Számára alapvető feltétel volt a kor valóságának megismertetése.

A legfontosabbnak a tudatlanság elleni harcot tartotta, mint a hibák alapvető okát, ezt akarta felszámolni. Külön kitért a megfelelő népszaporulat biztosítására. A tüneteket, az okokat lényegében ugyanabban látja, mint napjaink szociológusai. A halandóság okaival is foglalkozik, osztorozva a rendetlen életmódot és az egészségügyi ellátás elmaradottságát. Comenius 1650-ben, Sárospatakra érkeztekor 58 éves, a kor fogalmai szerint kifejezetten öregembernek számított, hiszen kevés volt azoknak a száma, akik akkoriban túléltek a hatvanadik évet. Ez a törődött, sokat szenvedett ember mégis olyan hittel és energiával rendelkezett, szakterületének olyan mértékű reformját kezdte meg, s próbálta ki a gyakorlatban, hogy manapság húsz-harminc esztendővel fiatalabb szakembereknek is becsületére válna.

Az új akarása, a jobbért való küzdés nem életkorhoz kötött – fényes bizonyága ennek az ő életműve.

Különböző korok Comenius nevét zászlajukra tűzve próbálták életművét kisajátítani. Munkájának igazi megbecsülője és életművének szerves folytatója azonban – úgy érezzük – csak a szocialista pedagógia lehet.

A társaság alakuló ülésére megjelentetett hasonmás kiadvány, az Orbis pictus háromnyelvű, sárospataki szerző által kiadott változata méltó nyitánya ennek a tevékenységnek.

Kívánom, hogy a Társaság Comenius szellemi örökségét ápolva legyen a szocialista pedagógia megújítója, a reformok pezsgő szellemi műhelye.

Porkoláb Albert

a Borsod-Abaúj-Zemplén
Megyei Tanács elnökhelyettese

A MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG ALAPSZABÁLYZATA

1. §.

A szervezet neve:	Magyar Comenius Társaság
Székhelye:	Sárospatak (Comenius Tanítóképző Főiskola, Eötvös u. 7.)
Bélyegzőjének körirata:	Magyar Comenius Társaság, Sárospatak (Középen Comenius arcképpel)
Működési területe:	Magyarország

2. §. A Társaság célja, feladatai

A Magyar Comenius Társaság (a továbbiakban: Társaság) a Comenius szellemi örökségének feltárására, tudatosítására, hasznosítására törekvő elméleti és gyakorlati pedagógusok, történeti, művelődéstörténeti, neveléstörténeti kutatók, Comenius életműve iránt érdeklődők egyesülete.

A Társaság célja, hogy

a) ösztönözze, segítse Comenius szellemi hagyatékának, eszméinek kutatását, korszerű elemzését, értékelését, felhasználását;

b) sajátos eszközeivel szolgálja a comeniusi hagyományok őrzését, továbbfejlesztését;

c) szorgalmazza Comenius sárospataki pedagógiai tevékenységének, magyarországi hatásának feltárását;

d) széles körben ismertesse, terjessze Comenius ma is érvényes tanításait;

e) támogassa a neveléstörténeti kutatásokat, a pedagógiai gyakorlatot továbbfejlesztő törekvéseket.

3. §. A Társaság kitűzött célját az alábbi feladatmegoldásokkal valósítja meg:

a) Tömöríti egyrészt azokat a neveléstörténeti, művelődéstörténeti kutatókat, akik közvetlenül, vagy közvetve Comenius eszméinek, hagyományainak feltárására töreksznek, másrészt azokat, akik a közművelődés, nevelés, oktatás korszerűsítését szívügyüknek tekintik, és ezt Comenius haladó tanításainak megismerésével is igyekeznek segíteni.

b) Konferenciák, felolvasóülések szervezésével, pályázatok hirdetésével ösztönzi a nevelés-, oktatás- és művelődéstörténeti kutatásokat, s fórumot biztosít az eredmények bemutatására, tudatosítására, terjesztésére. „Bibliotheca Comeniana” címen kiadványsorozatot indít Comenius műveinek és a Társaság kutatómunkájának közétételére.

c) Együttműködik a Magyar Pedagógiai Társaság neveléstörténeti szakosztályával és a Magyar Tudományos Akadémia pedagógiai bizottsága neveléstörténeti albizottságával. Kapcsolatot tart fenn az egyetemek és főiskolák pedagógiai szakcsoportjaival, továbbá a sárospataki tudományos és oktatási intézményekkel. Keresi az együttműködés lehetőségeit, mind a történeti, művelődéstörténeti kutatókkal, mind azok szakmai szervezeteivel. A Társaság bázisintézménye a Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola.

d) Kapcsolatot épít ki a külföldi Comenius-szervezetekkel, intézményekkel, segíti azok magyarországi ismeretetését, ugyanakkor tájékoztatja azokat a magyar kutatósokról.

e) Segíti a Tiszáninneri Református Egyházkerület Sárospataki Tudományos Gyűjteményeit és a Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskolát a Magyarországon és külföldön fellelhető, megjelenő Comenius-művek a vele kapcsolatos irodalom összegyűjtésében, azok külön gyűjteményben történő elhelyezésében és ismertetésében.

f) Emlékrövidít alapít a társasági célkitűzéseket leghatékonyabban szolgáló tagok, s más kutatók munkájának elismerésére.

4. §. A Társaság tagjai

a) A Társaságnak rendes tagja lehet minden olyan nagykorú magyar állampolgár, aki a Társaság célkitűzésével egyetért, s az alapszabályzatot magára nézve kötelezőnek tartja, akit két tag ajánlására az elnökség döntése alapján a választmány a tagok sorába felvesz.

b) Pártoló tag lehet az a természetes vagy jogi személy, aki a Társaság anyagi, szakmai vagy egyéb formában történő támogatását vállalja. Felvételéről az elnökség dönt.

c) Tiszteletbeli tag lehet az, akit kiemelkedő munkássága, eredménye alapján a Társaság elnökségének javaslataira a közgyűlés megválaszt. Tiszteletbeli tag arra érdemes külföldi személy is lehet.

d) A tagoknak joga, s egyben kötelessége a Társaság célkitűzésének megvalósításában részt venni. A tagok jogait személyesen gyakorolják. A rendes tagok a Társaság elnökségének, választmányának, számvizsgáló bizottságának megválasztásában választójoggal rendelkeznek és e testületekbe választhatók.

e) A tagság kilépéssel, törléssel és halál esetén szűnik meg. Törölni kell a tagok sorából azt, akinek magatartása a Magyar Népköztársaság törvényes rendjével, illetve az alapszabállyal összeegyeztethetetlen. A törléshez az elnökségnek erre vonatkozó javaslata és a választmány kétharmados szavazattöbbséggel hozott határozata szükséges.

5. §. A közgyűlés

a) A Társaság elvi irányításának és ellenőrzésének legfőbb szerve a közgyűlés, mely 3 évenként ülésezik. A közgyűlés határozatképes, ha a tagok kétharmada jelen van. A határozatképtelenség esetén újra összehívott közgyűlés már a megjelentek számától függetlenül határoz.

A közgyűlést felolvasó üléssel, illetve konferenciával összekötve kell megszervezni.

b) A közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozik:

– Az alapszabály módosítása.

- Az elnökség, a választmány és a számvizsgáló bizottság tagjainak megválasztása.
 - A tiszteletbeli tagok megválasztása.
 - A tagdíj összegének megállapítása.
 - A feloszlás kimondása.
- c) A közgyűlés a tagok sorából 6-6 évre választmányt és elnökséget választ.
- A közgyűlés határozott vagy határozatlan időre díszelnököket választhat.
- d) A közgyűlés határozatait szótöbbséggel hozza.
- e) A közgyűlés munkájáról jegyzőkönyvet kell vezetni.

6. §. A választmány

a) A választmány az elnökségből, valamint további 12 tagból áll. Két közgyűlés között irányítja a Társaság tevékenységét. Határozatképes, ha legalább 14 tag jelen van. Határozatképtelenség esetén a választmányt újra össze kell hívni, s az a jelenlevők létszámától függetlenül határoz.

b) A választmány dönt minden olyan kérdésben, amely nem tartozik a közgyűlés kizárólagos hatáskörébe.

- Határoz a Társaság évi költségvetéséről;
- Megvitatja és jóváhagyja az elnökség és a számvizsgáló bizottság évi beszámolóját;
- Előkészíti a közgyűlést;
- Dönt az új tagok felvételéről, illetve az érdektelenné lett tagok törléséről;
- Dönt az emlékérem odaítéléséről;
- Jogosult rendkívüli közgyűlést összehívni.

c) A választmány évenként egy alkalommal ülésezik, s határozatait szótöbbséggel hozza.

7. §. Az elnökség

a) Az elnökség tagjai: elnök, két alelnök, titkár, jegyző, pénztáros és 3 elnökségi tag.

Az elnökség tagjai a tennivalókat egymás között arányosan elosztják. Határozatképes, ha legalább 5 tag jelen van.

b) Az elnökség a Társaság ügyintéző szerve.

Feladata:

- az évi munkaterv, illetve beszámoló előterjesztése;
- az évi költségvetés összeállítása;
- a rendezvény- és kiadványterv elkészítése;
- döntés a pártoló tagok felvételéről;
- új tagok ajánlása;
- a tagságból való törlésre javaslat előterjesztése;
- fegyelmi ügyekben döntés.

c) Az elnökség szükség szerint, de évente legalább kétszer ülészik.

8. §. A Társaság gazdálkodása

a) A Társaság bevételét képezi egyrészt a rendes tagok tagdíja, önkéntes felajánlása, befizetése, másrészt a pártoló tagok által rendelkezésre bocsátott pénzüsszeg, továbbá egyéb bevétel (rendezvény stb.).

b) A rendelkezésre álló anyagi eszközök felhasználásáról a választmány határoz. Az OTP-nél vezetett számla felett rendelkezési jog az elnököt, alelnököket, a titkárt és a pénztárost illeti meg. Kifizetéseknél közülük kettőnek aláírása szükséges.

c) A háromtagú számvizsgáló bizottság (egy elnök és két tag) rendszeresen ellenőrzi a gazdálkodást, s tapasztalatairól a választmánynak, illetve a közgyűlésnek beszámol.

9. §. Fegyelmi hatáskör

A tagoknak a Társaság érdekeit sertő cselekményeit az Elnökség fegyelmi úton bírálja el.

Sárospatak, 1986. június 21.

A magyar Comenius Társaság alapszabályzatát 1986. június 21-én tartott alakuló közgyűlés elfogadta.

Sárospatak, 1986. június 21.

Dr. Földy Ferenc sk.
a Társaság titkára

A MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG VEZETŐSÉGE

Díszelnök:

DR. KÖPECZI BÉLA,
akadémikus, művelődési miniszter

Elnök:

HUSZÁR ISTVÁN,
az MSZMP KB tagja, a Párttörténeti Intézet igazgatója

Alelnök:

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF,
a Comenius Tanítóképző Főiskola nyugalmazott fő-
igazgató-helyettese
DR. SIMON GYULA,
a Magyar Pedagógiai Társaság társelnöke

Titkár:

DR. FÖLDY FERENC,
a Comenius Tanítóképző Főiskola főigazgatója

Jegyző:

DR. GÖNCZY ÁKOS,
a Comenius Tanítóképző Főiskola főigazgató-helyet-
tese

Pénztáros:

SZABÓNÉ DR. FEHÉR ERZSÉBET,
a Comenius Tanítóképző Főiskola docense

Elnökségi tagok:

DR. BAKOS JÓZSEF,
a Ho Si Minh Tanárképző Főiskola nyugalmazott tan-
székvezető tanára

DR. BENDA KÁLMÁN,
gyűjteményi igazgató

DR. ÚJSZÁSZY KÁLMÁN,
a Tiszáninneri Református Egyházkerület főgondnoka

Választmányi tagok:

DR. BAJKÓ MÁTYÁS,
a Kossuth Lajos Tudományegyetem docense

BENKE GYÖRGY,
a Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudomá-
nyos Gyűjteményeinek igazgatója

DR. CSORBA CSABA,
a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár igazgatója
Dr. HORVÁTH MÁRTON,
egyetemi tanár, a Magyar Pedagógiai Társaság főtít-
kára

DR. KARDOSS BÉLA,
művészettörténész

DR. KOVÁTS DÁNIEL, a Comenius Tanítóképző
Főiskola tanára

DR. MAKKAI LÁSZLÓ,
egyetemi tanár

DR. MALLER Sándor,
az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottságának nyugal-
mazott főtítkára

DR. MÉSZÁROS ISTVÁN,
az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense

DR. RAVASZ JÁNOS,
nyugalmazott főiskolai tanár

DR. R. VÁRKONYI ÁGNES,
a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi
Intézetének tudományos főmunkatársa

DR. ZIBOLEN ENDRE,
címzetes egyetemi tanár

A számvizsgáló bizottság elnöke:

SZENTIMREI MIHÁLY, könyvtárigazgató

A számvizsgáló bizottság tagjai:

BORSOS ÁRPÁD,
a Megyei Tanács osztályvezetője

OLÁH KATALIN,
a Comenius Tanítóképző Főiskola docense

TÁRSASÁGUNK TAGJAI:

Dr. Ábent Ferenc,	Budapest
Dr. Bajkó Mátyás,	Debrecen
Dr. Bakos József,	Eger
Balogh István,	Sárospatak
Balogh Istvánné,	Sárospatak
Barna István,	Miskolc
Dr. Benő Kálmán,	Budapest
Dr. Benda Kálmán,	Budapest
Benke György,	Miskolc
Benkő Béla,	Sárospatak
Dr. Bereczki Sándor,	Szeged
Borsod Árpád,	Miskolc
Bollókné dr. Panyik Ilona,	Budapest
Bódi Géza,	Sárospatak
Dr. Brezsnászky László,	Debrecen
Dr. Csajka Imre,	Sárospatak
Csirikné Czahesz Erzsébet,	Szeged
Dr. Csorba Csaba,	Miskolc
Dr. Csuhaj Varjú Imre,	Sárospatak
Dr. Deák Gábor	Miskolc
Dr. Deme László,	Budapest
Dr. Deme Péter,	Budapest
Dr. Derda Istvánné,	Sárospatak
Dr. Egey Antal,	Sárospatak
Dr. Fábián Zoltán,	Jászberény
Dr. Fábiánné	
Dr. Kocsis Lenke	Jászberény
Fábián Károlyné,	Miskolc
Faragó Lajos,	Miskolc
Dr. Fekete János,	Budapest
Feróné Komolay Anikó,	Sárospatak
Dr. Filep Antal,	Budapest
Dr. Fodor József,	Budapest
Dr. Földy Ferenc,	Sárospatak

Dr. Földyné	Sárospatak
dr. Asztalos Adrienn,	Budapest
Dr. Füle Sándor,	Jászberény
Dr. Gledura Lajos,	Sárospatak
Gonda Sándorné,	Sárospatak
Dr. Gönczy Ákos,	Miskolc
Götz György,	Budapest
Gyóni Lajosné,	Budapest
Dr. Harsányi István,	Debrecen
Dr. Hebeny Zoltán,	Sárospatak
Hegedűs László,	Sárospatak
Horváth Ferenc,	Budapest
Dr. Horváth Márton,	Budapest
Huszár István,	Sárospatak
Dr. Janó Ákos,	Sárospatak
Juhász Istvánné,	Eger
Kakuk Jenő,	Sárospatak
Kanesüzt Lajosné,	Budapest
Dr. Király István,	Budapest
Kiss Dezső,	Sárospatak
Kis-Tóth Miklósné,	Sárospatak
Dr. Komáromy Sándor,	Pécs
Dr. Komlósi Sándor,	Budakeszi
Dr. Koncz Gábor,	Eger
Kopasz Árpádné,	Miskolc
Kovács Éva,	Hajdúböszörmény
Dr. Kovács György	Budaörs
Dr. Kovács József László,	Sátoraljaújhely
Dr. Kováts Dániel,	Sárospatak
Ködöböcz József,	Miskolc
Kövér Árpád,	Szerencs
Lapis László,	Szirmabesenyő
Dr. Lénárt Béla,	Sárospatak
Lendvainé Szendrei Ágnes,	Budapest
Lőrincné dr. Szabó Margit,	
Dr. Makkai László,	Budapest
Dr. Maller Sándor,	Budapest
Marcziné Fazekas Erzsébet,	Sárospatak
Dr. Mészáros István,	Budapest
Mladonyiczky Béla,	Békéscsaba

Nagy Antal,	Tokaj
Nagy Béla,	Edelény
Nagy Géza,	Karcsa
Nagy László János,	Debrecen
Nagy László,	Sárospatak
Oláh Katalin,	Miskolc
Dr. Orosz Gábor,	Nyíregyháza
Papp Józsefné,	Sárospatak
Pásztor Aladár,	Sátoraljaújhely
Pásztor András,	Sárospatak
Dr. Petrikás Árpád,	Debrecen
Petróczy Éva,	Budapest
Dr. Ravasz János,	Budapest
Réthy Endréné dr.,	Budapest
Rozgonyi Jánosné,	Sátoraljaújhely
Rózsa László,	Debrecen
Rózsa Lászlóné,	Debrecen
Dr. Simon Gyula	Budapest
Sipos György,	Sárospatak
Ifj. Sipos György,	Sárospatak
Sóstói Pálné dr.,	Sárospatak
Stróbel Árpád,	Tata
Suhajda Jánosné,	Kiskőrös
Dr. Szabó András,	Budapest
Szabó Béláné,	Sárospatak
Dr. Szabó Endre,	Mezőkövesd
Dr. Szabó József,	Nyíregyháza
Szabóné dr. Fehér Erzsébet,	Sárospatak
Szederkényi János,	Budapest
Szerencsi Sándor,	Sárospatak
Szentimrei Mihály,	Sárospatak
Szentirmai László,	Sárospatak
Szentirmai Lászlóné,	Sárospatak
Sztinkóné Nagy Irén,	Kecskemét
Szücsné	
dr. Csiszár Magdolna,	Sárospatak
Dr. Takács Andrásné,	Sárospatak
Takács Tamás,	Budapest
Takáts Gyula,	Sárospatak
Takáts Gyuláné,	Sárospatak
Torda Miklósné dr.,	Budapest

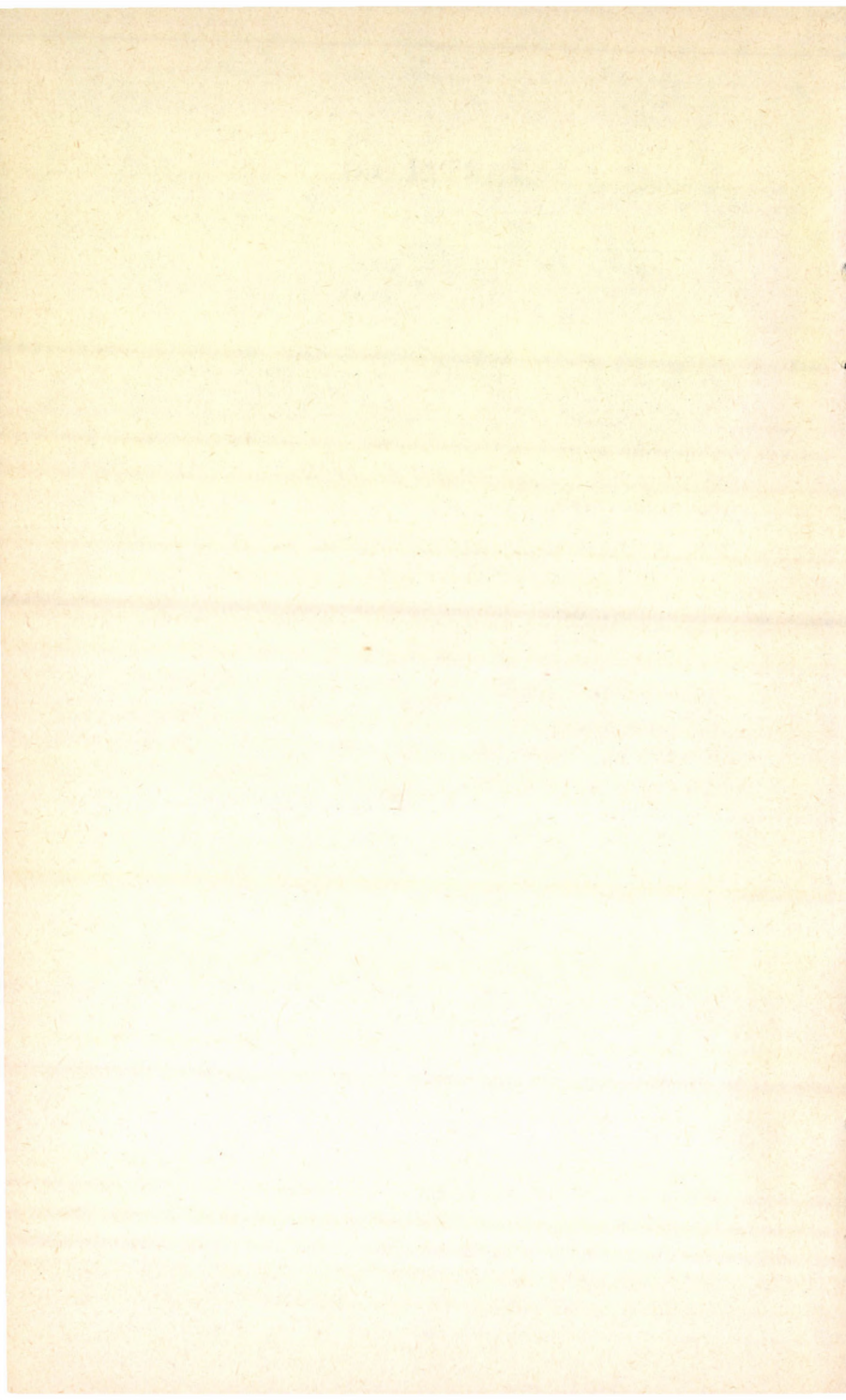
Túróczi Bertalan,
Tóthné dr. Fehér Gizella
Tóth László,
Tóthné Zombory Zita,
Dr. Újszászy Kálmán,
Dr. Vaskó László,
Dr. Varga Gábor,
Ványai László,
Ványai Lászlóné,
Dr. R. Várkonyi Ágnes,
Vörösné Keszler Erzsébet,
Dr. Zibolen Endre,
Zorgel Ferenc,

Edelény
Nemesbikk
Jászberény
Sárospatak
Sárospatak
Debrecen
Hajdúböszörmény
Szemere
Szemere
Budapest
Budapest
Budapest
Sárospatak

TARTALOM

Dr. Köpeczi Béla Bevezető	5
Comenius Á. J. A lelki tehetségek kiművelése (Fordította: Ollé István)	7
Dr. Simon Gyula Comenius a magyar pedagógiában	45
Dr. Köpeczi Béla A bujdosó fejedelem	63
Társaságunk életéből	
Porkoláb Albert Köszöntő	75
A Magyar Comenius Társaság alapszabályzata	77
A Magyar Comenius Társaság vezetősége	83
Társaságunk tagjai	85

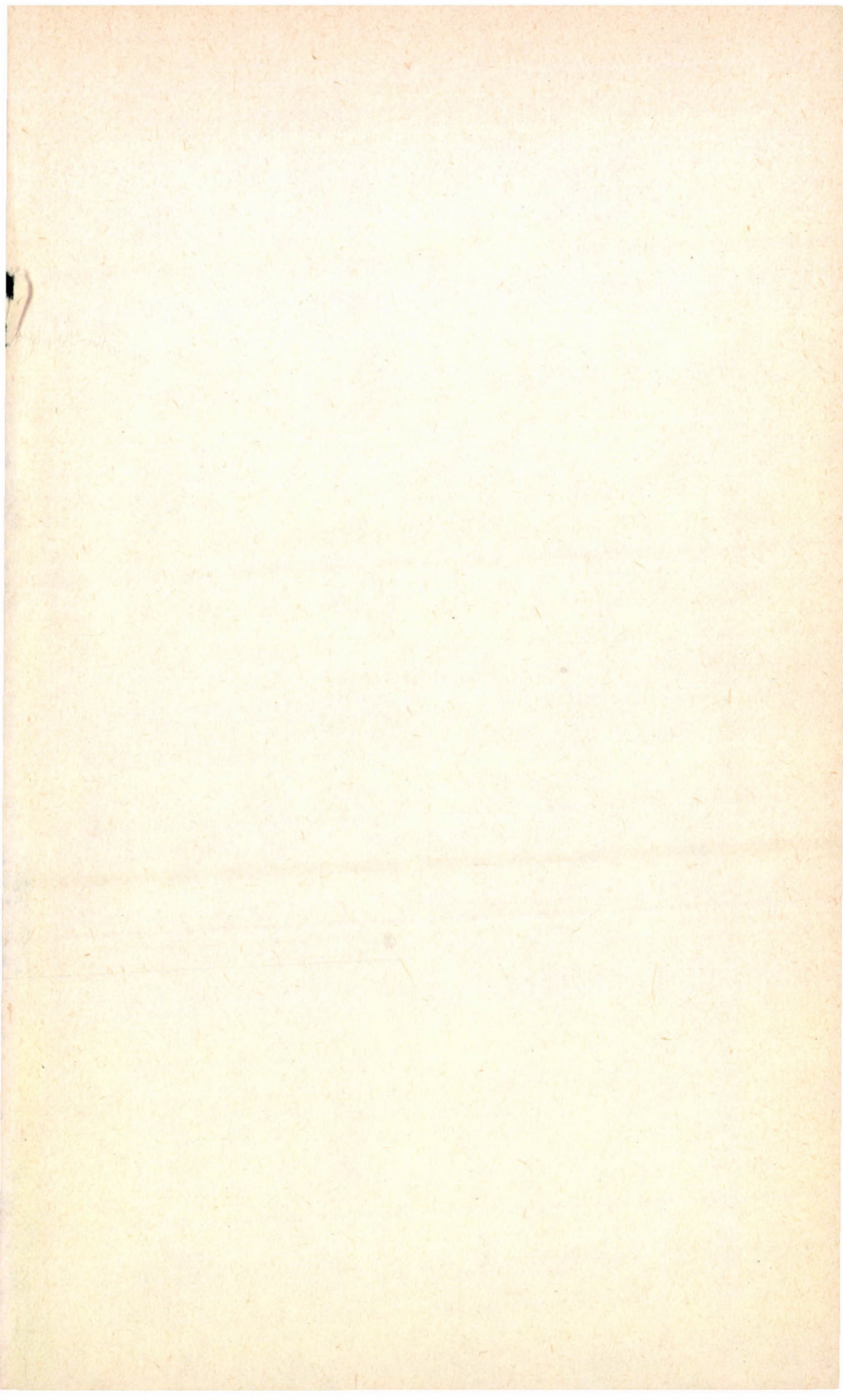
INHALT

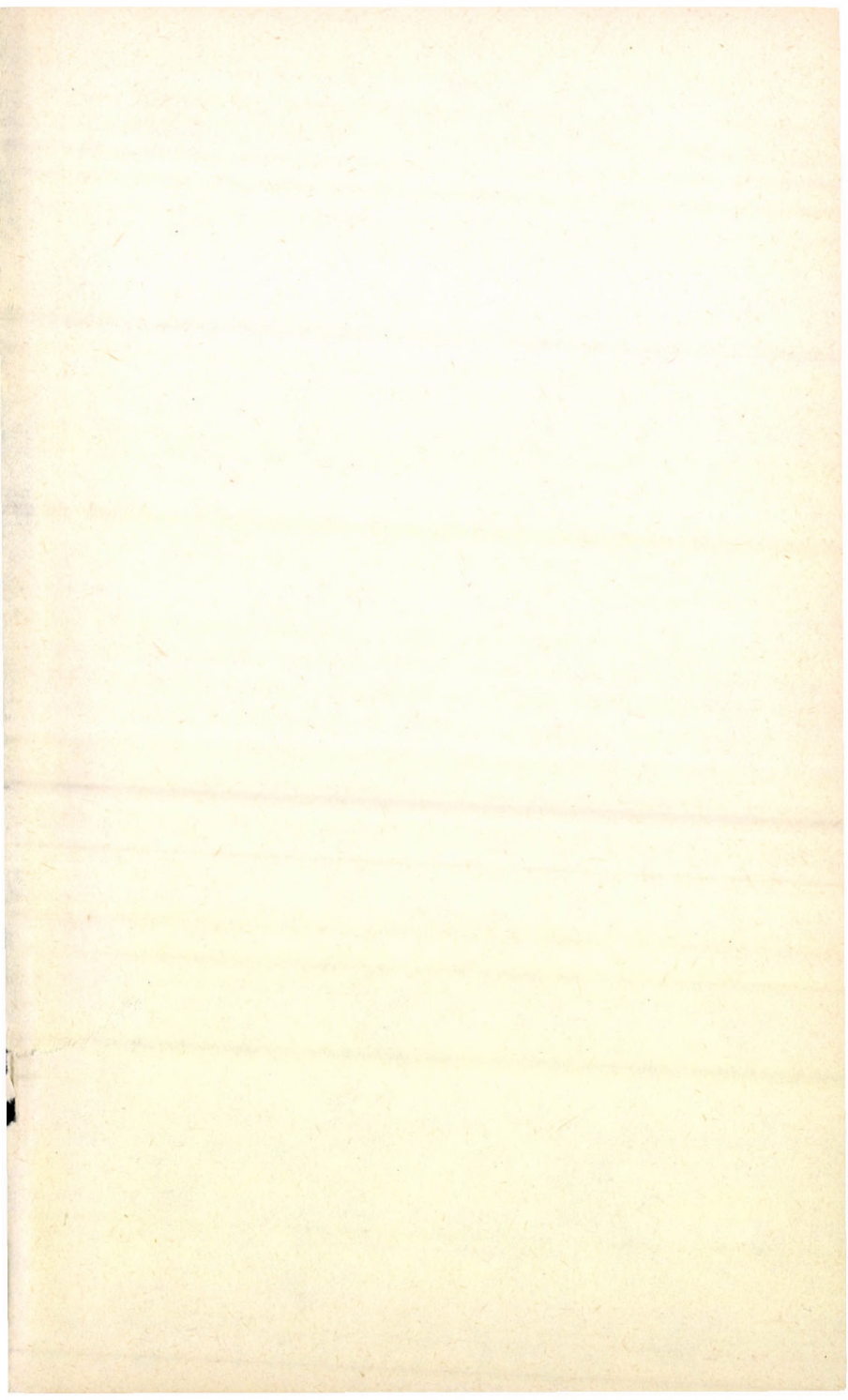
Dr. Béla Köpeczi	
Vorwort	5
Á. J. Comenius	
Die Ausbildung von Geistesfähigkeiten	7
Dr. Gyula Simon	
Comenius in der ungarischen Pädagogik	45
Dr. Béla Köpeczi	
Fürst auf der Flucht	63
Aus dem Leben unserer Gesellschaft	
Albert Porkoláb	
Begrüßung	75
Statuten der Ungarischen Comenius-Gesellschaft .	77
Die Mitglieder unserer Gesellschaft	85

INDEX RERUM

Dr. Bela Köpeczi Prooemium	5
Comenius Á. J. Expolitio ingeniorum spiritualium	7
Dr. Julius Simon Comenius in paedagogia Hungarica	45
Dr. Bela Köpeczi Princeps profugus	63
Ex vita societatum nostrarum	
Albertus Porkoláb Gratulatio	75
Leges Societatis Hungaricae Comenii	77
Socii Societatis nostrae	85

Ára: 50.- Ft

BIBLIOTHECA COMENIANA

A MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG KÖNYVSO-
ROZATÁVAL KÍVÁNJA ELŐSEGÍTENI COME-
NIUS SZELLEMI HAGYATÉKÁNAK, ESZMÉINEK
FELTÁRÁSÁT ÉS KORSZERŰ ELEMZÉSÉT, TO-
VÁBBÁ A TÁRSASÁG KUTATÓMUNKÁJÁNAK
KÖZZÉTÉTELÉT.

SOCIETAS COMENIANA HUNGARICA IUBET SE-
RIE LIBRORUM SUORUM SPECIEM HEREDITA-
TEMQUE INGENII COMENII APERIRE ET
ANALYSEM MODERNAM EIUS ADIUVARE AT-
QUE OPERA SOCIETATIS HUIUS PUBLICARE.

DIE UNGARISCHE COMENIUS GESELLSCHAFT
WÜNSCHT MIT IHRER BÜCHERSERIE DAZU
BEITRAGEN, DIE GEISTIGE ERBSCHAFT UND
IDEEN VON COMENIUS ZU ERSCHLIESSEN UND
ZEITGEMÄSS ZU ANALYSIEREN, WEITERHIN
DIE FORSCHUNGSARBEIT DER GESELLSCHAFT
ZU VERÖFFENTLICHEN.

